

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Jest to cyfrowa wersja książki, która przez pokolenia przechowywana była na bibliotecznych półkach, zanim została troskliwie zeskanowana przez Google w ramach projektu światowej biblioteki sieciowej.

Prawa autorskie do niej zdały już wygasnąć i książka stała się częścią powszechnego dziedzictwa. Książka należąca do powszechnego dziedzictwa to książka nigdy nie objęta prawami autorskimi lub do której prawa te wygasły. Zaliczenie książki do powszechnego dziedzictwa zależy od kraju. Książki należące do powszechnego dziedzictwa to nasze wrota do przeszłości. Stanowią nieoceniony dorobek historyczny i kulturowy oraz źródło cennej wiedzy.

Uwagi, notatki i inne zapisy na marginesach, obecne w oryginalnym wolumenie, znajdują się również w tym pliku – przypominając długą podróż tej książki od wydawcy do biblioteki, a wreszcie do Ciebie.

Zasady użytkowania

Google szczeni się współpracą z bibliotekami w ramach projektu digitalizacji materiałów będących powszechnym dziedzictwem oraz ich upubliczniania. Książki będące takim dziedzictwem stanowią własność publiczną, a my po prostu staramy się je zachować dla przyszłych pokoleń. Niemniej jednak, prace takie są kosztowne. W związku z tym, aby nadal móc dostarczać te materiały, podjęliśmy środki, takie jak np. ograniczenia techniczne zapobiegające automatyzacji zapytań po to, aby zapobiegać nadużyciom ze strony podmiotów komercyjnych.

Prosimy również o:

- Wykorzystywanie tych plików jedynie w celach niekomercyjnych
Google Book Search to usługa przeznaczona dla osób prywatnych, prosimy o korzystanie z tych plików jedynie w niekomercyjnych celach prywatnych.
- Nieautomatyzowanie zapytań
Prosimy o niewysyłanie zautomatyzowanych zapytań jakiegokolwiek rodzaju do systemu Google. W przypadku prowadzenia badań nad tłumaczeniami maszynowymi, optycznym rozpoznawaniem znaków lub innymi dziedzinami, w których przydatny jest dostęp do dużych ilości tekstu, prosimy o kontakt z nami. Zachęcamy do korzystania z materiałów będących powszechnym dziedzictwem do takich celów. Możemy być w tym pomocni.
- Zachowywanie przypisań
Znak wodny "Google" w każdym pliku jest niezbędny do informowania o tym projekcie i ułatwiania znajdowania dodatkowych materiałów za pośrednictwem Google Book Search. Prosimy go nie usuwać.
- Przestrzeganie prawa
W każdym przypadku użytkownik ponosi odpowiedzialność za zgodność swoich działań z prawem. Nie wolno przyjmować, że skoro dana książka została uznana za część powszechnego dziedzictwa w Stanach Zjednoczonych, to dzieło to jest w ten sam sposób traktowane w innych krajach. Ochrona praw autorskich do danej książki zależy od przepisów poszczególnych krajów, a my nie możemy ręczyć, czy dany sposób użytkowania którejkolwiek książki jest dozwolony. Prosimy nie przyjmować, że dostępność jakiegokolwiek książki w Google Book Search oznacza, że można jej używać w dowolny sposób, w każdym miejscu świata. Kary za naruszenie praw autorskich mogą być bardzo dotkliwe.

Informacje o usłudze Google Book Search

Misją Google jest uporządkowanie światowych zasobów informacji, aby stały się powszechnie dostępne i użyteczne. Google Book Search ułatwia czytelnikom znajdowanie książek z całego świata, a autorom i wydawcom dotarcie do nowych czytelników. Cały tekst tej książki można przeszukiwać w internecie pod adresem <http://books.google.com/>

DK

430.3

.042

1858

A

830,139

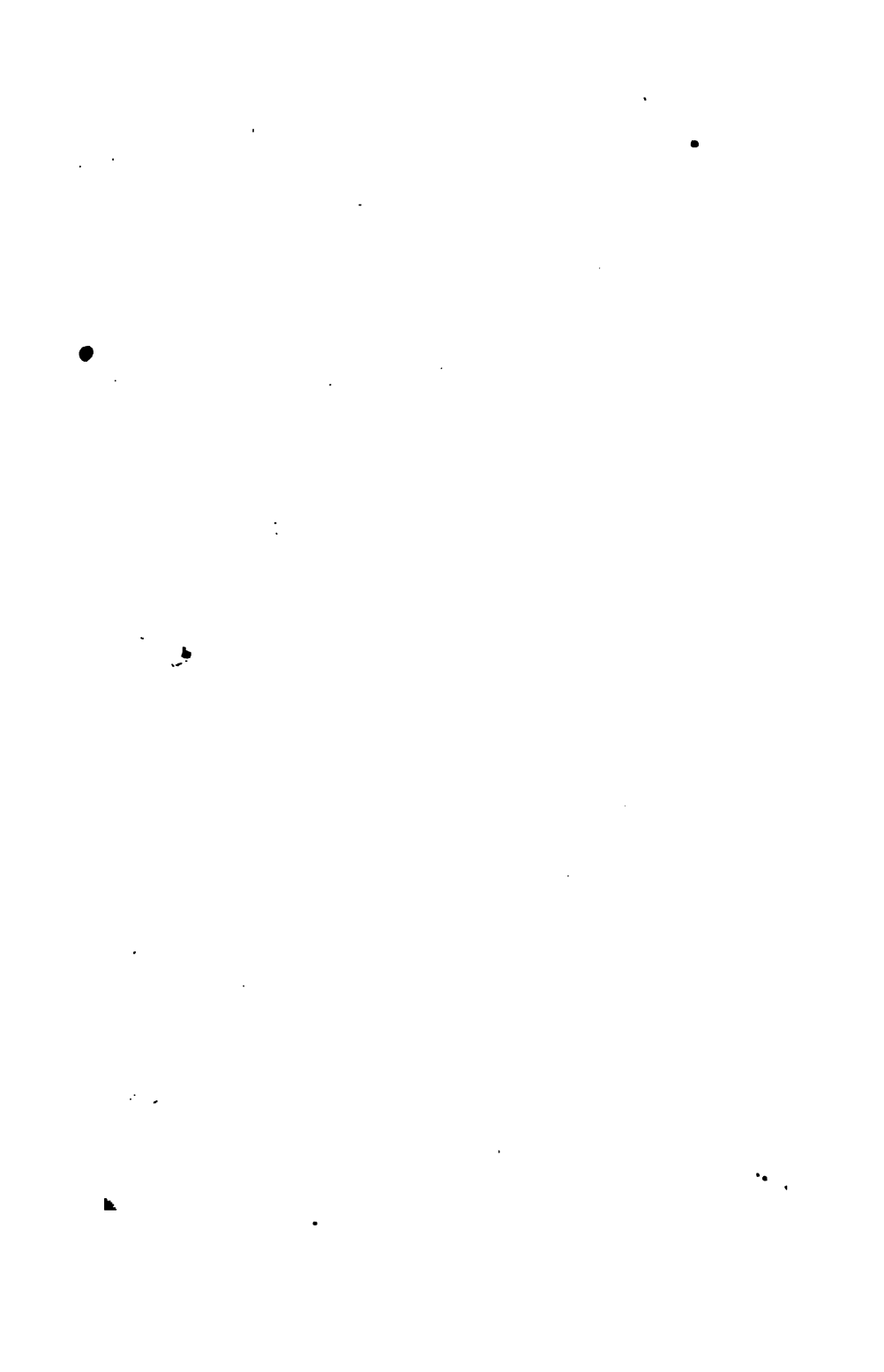
κ

]

1.5

DK

4373

.042

1858

2000

[Handwritten signature]

DYARYUSZ

TRANSAKCYI WOJENNEJ

MIĘDZY WOJSKIEM KORONNEM

I ZAPOROSKIEM,

w r. 1637, miesiąca Grudnia,

PRZEZ

Jaśnie Wielmożnego J.M.P.

MIKOŁAJA Z POTOKA POTOCKIEGO,

**WOJEWODĘ BRACŁAWSKIEGO, HETMANA POLNEGO
KORONNEGO, GENERAŁA PODOLSKIEGO, KAMIENIEC-
KIEGO, LATYCZOWSKIEGO, NIZIŃSKIEGO
etc. STAROSTĘ,**

SZCZĘŚLIWIE ZACZĘTEJ I DOKOŃCZONEJ,

Za pozwoleniem starszych wydany

PRZEZ

**W. Ojca Szym. Okolskiego,
Zakonu Dominika świętego kasnodzieję wojskowego.**

9/4843-230

**Jaśnie Wielmożnemu Panu, JMci P.
STANISŁAWOWI Z POTOKA POTOCKIEMU,**

WOJEWODZIEM PODOLSKIEMU, HALICKIEMU, KOZOMOYJSKIEMU,

BRANIZOWSKIEMU etc. STAROŚCIE,

Memu wielce Miłościwemu Panu i Dobrodziejowi!

Czynią politycy kwestyą, jw. miłościwy p. wojewodo, dla czego czuły, i do usługi powolny, a żarliwy żołnierz, po wiktoryi wziętj z rąk boskich nad nieprzyjacielem ojczyzny, zawsze wesołym zostawa, a wódz wojska chrześcijańskiego, i po największej wygranej, wesele swoje uważną rewerencyą ku Bogu, i przystojnym respektem ku ojczyźnie modyfikując, płaszczem je niejakię bojaźni zasłania, i miernie się z niego wynosi. Demostenes, ateńskiego senatu niekiedy *lumen, orat. 1. in Philip.*, podawał tę racyą: *Amicos, et familiares, et militum duces, inveniatis gloria valere ob res fortiter gestas, anzie tamen et meticulose magis, quam qui obscuro et inglorii sunt, vitam degere: his enim militibus ab hostibus suis solum imminet periculum, illi vero duces, suos adulatores et fraudatores magis quam proelia formidant.* Jakoby chciał rzecz powiedzieć, iż sławę miłujący żołnierz, gdy już nieprzyjaciela ojczyzny znie-

gle, nie ma się już kogo więcej obawiać: ale hetmanom i wodzom wojsk po wygranej każdej, nowa potrzeba i większa zawsze wojna otwiera się. Wojuje znowu przeciwko zawisłym swej sławie, i przeciw uszczypliwym językom, któreby raczej honor ich i sławę piastować jeszcze i ogłaszać miały. Mając w prawdzie oko i bystrzejsze nad orła *principes et reges* na rozerwanie tak zaraźliwego humoru, *nam qui ipsa pace gaudet, ipsi ducibus, quos omnes accusant, gratiam habet*, jako tenże Demostenes dotknął, *ale ad verus invidiam nihil prodest vera dicere, ea enim natura illorum est, omnia in examen vocare, probare vero nihil*. Lecz takową racją prędko znosi chrześcijańska polityka, bo nie umie, tylko *quod est affirmare, quod non negare*. Inną ją upatruję racją, którą z przyrodzonej wodzów dobrych sławy biorę. Zatrzymywają się w takiej rewerencji i świętobliwej bojaźni cni hetmani, abowiem wiktoryi swojej początki konsekrując, jako *supremo victori* Bogu, pokornie oraz zamysliwają *gloriam gloriae, victoriam victoriae annumerare*, i dotąd tak chrześcijański sposób *praecordiis* piastują, ażeby *et gloriam praeclaris rebus gestis partam omni invidia fortiozem relinquunt, et hostium victoriis coronati, vitiorem quoque triumphatores, a Rege regum coronarentur*. Na tem wielmożne swoje animusze, i teraz, i przedtem szanowali. Dla czego i Dyogenes mawiał, *illum bonum esse laborem, cuius finis est magnanimitas, intentio firmitas animae*. Tak wysoką politykę wślawił Bóg w przodkach zacnej rodziny w. m. jaśnie wielmożnego p., gdy Zeroslaus Piława, bluźnierców wiary świętej, i głównych nieprzyjaciół pana swego *Boleslai Crispi*, wodza i autora apostazji *a fide et criminis*, mężnie doszédłszy zniósł i stłumił, za co i *salutaria insignia* sobie i *posteritati* szczęśliwie otrzymał. Wstąpił w takie terminy i on zacny młodzieniec Jan Potocki, który w roku 1328 lata młodości swojej u Karola króla węgierskiego trawił. Ten w dzień wielkonocny, gdy królestwo wiecezrą w wirydarzu odprawowało, następującego na królewskie zdrowie zdrajce, który już królowej broniącej króla rękę był obciął — obroniwszy królestwo, porwał zdrajce i

dotrzymał. Takowa przeciw panom swoim miłość i wierność w zacnym domu Potockich, często nadawała się, świadkiem tego są rokosze, gdzie czterech braci rodnych przy dostojności j. k. m. stanęło; świadkiem także ekspedycje postronne, gdyż i w Moskwie, i w Prusach, i w Wołoszech, i w koronie podczas *civiliis belli*, pierwsze regimienta, i powierzenia wojsk i zamków, tak od wielkich hetmonów koronnych, jako od najjaśniejszych k. j. m. p. swoich miłościwych, przy Potockich zostawały. Świadkiem tego są i terażniejsze *tempora*, bo każdego obozu pięci albo już i sześci regimentarzów chorągwi z domu Potockich widamy. Ale nad to wszystko świadkiem wszystkiemu światu nowo otrzymana wiktorya, a prawie nad nieprzyjacielem *in visceribus regni sedem belli* nie raz sobie stanowiącym, i surowym marszem ostro ojczyźnie grożącym, — wiktorya mówię j. w. j. m. p. Mikołaja z Potoka Potockiego wojewody braclawskiego, hetmana koronnego, stryjecznego w. m. miłościwego pana, która *et pietatem religionis* w sobie zamyka, bo ciężko i z zalem o tem słyszał, iż swawolne chłopstwo kościoły palili, ornatów i kielichów *in abusum* zażywali, zamyka i *amorem patriae*, który raczej umierać, aniżeli dać *in derisum* wolności jej sprosnemu chłopstwu obierał; — zamyka *optimi civis zelus*, bo z tak wielkiej opressyi i tyraństwa *concives* oplakanych ratował; — zamyka dostojenstwa królewskiego *amplissima reverentia*, bo za wolą i intencją j. k. m. pana swego miłościwego natychmiast idąc, *se et sua Marti consecravit*, i w tem wszystkiem, tak *faventem sibi* mając *fortunam, primas, summas, et ultimas*, nie sobie, ale majestatowi boskiemu przypisował. Przeto tak szczęśliwą wiktoryą w. m. memu miłościwemu panu i wielkiemu zakonu Dominika św. dobrodziejowi, jako *virtutum specimini*, i takowych odwag u ojczyzny i rzecypospolitej pełnemu, — a nadto, w tak wysokim domu starszemu teraz *et capiti*, uniżenie dedykuję i oddawam. Nie na toć w prawdzie, abyś w. m. jaśnie wiel. m. pan *tantarum rerum sis laudator*, ale aby *posteritas* tak zacnego domu następującą w. m. moich miło-

ściwych panów, *tantis trophaeis* szczytać się i zdobiąc, mieli *quem imitentur, et cui deberent*. A ja jako dawny bogomódlca domu w. m. moich p. p. i dobrodziejów, Pana Boga mego prosić będę, aby w tak jawnej opatrności swojej boskiej przy dobrem zdrowiu i długim wieku waszmościów chowając, obficie ubłogosławić raczył.

ROZDZIAŁ I

Co miała za *originem* saczęta z Pawlukiem kozackim hetmanem kommocyja wojsk koronnych.

Prawdziwy ojczyzny miłośnik i życzliwy syn koronny, który uważać może *quam sit formidabilis hostis in domo*, zwłaszcza gdy już w nim *servile bellum* górę bierze, nie wątpię nic, iż *originem* obaczywszy, skropić oczy swe od żalu musi. Nie darmo albowiem Aug. św. dawał znać mówiąc: *In discordia nemo benedicit Dominum?* a cóż będzie *in tumultu servili contra regem et regnum?* Szczęśliwie i w wielkim obozowym pokoju za łaską najwyższego Pana, za szczęściem j. k. m. a regimentem czułym jaśnie wiel. pana, pana Mikołaja z Potoka Potockiego wojewody braclawskiego, hetmana polnego koronnego, etc. obóz koronny pod Łuczyńcem przeszłej jesieni odprawiwszy wojska tureckie, Prowadzi, multańskie i wołoskie z onych regimentarzami i baszami na granicach sylistryjskich przez całe lato leżące, a jednym okiem na niezgodę Girejów i Murzów, drugim na snadną okazyą w Polskę jadowito poglądające, *summa prudentia et vigilantia* przetrwawszy, wojska zaś tatarskie za zabiciem panów i sółtanów swoich, w polach koronnych około Czeczalnika w piętnastu tysięcy wieszające się i tułające (a nie innym pretextem, jedno aby za tak wielkie *eximen* inną nową,

a sobie bezpieczniejszą kolonią, znalazłszy, więcej się poddawali) dosyć *magna solertia* ich m. panów hetmanów koronnych w Krym wprowadziwszy, i pod władzą panów własnych oddawszy, hibernę za wołą j. k. m. pana naszego miłość, hetman wielki koronny do Polski naznaczył. Ale gdy się już wojsko koronne naznaczonemi stanowiskami w onym głodzie i drogocie obozowej cieśzy, niespodziewanie surowy Mars dnia trzeciego przed wyjściem z obozu od Zaporoża i zadnieprskich krajów przyspieszy: który nietylko samej dostojności majestatu królewskiego nie obawiając się, wojskom koronnym pożądany pokój z rąk wytrącił, ale i umorzoną na krukowskiej potrzebie kozacką buntowną szablę wzniciwszy, wszystkim panom polskim, hetmanom, senatorom, i samemu majestatowi j. k. m. serdyto pogroził. *Zawsze bellum statuta non quaerit*, jako *Plut. in Apoph.* powiedział. Ale jeżeli kiedy *omnem auctoritatem* depcze, tedy na ten czas, gdy wojna z poddanymi własnymi panu przychodzi. Obrął sobie na to był Mars krwawy Pawła Pawluka Michnowicza Kozaka, którego częścią na to wzdeła była służba poniekąd horodyńska przy tatarskim panu, gdy mu z Kozaki przeciw Kantymirowi obroną był, — częścią ślepa fortuna, że mu obwinionemu oraz z Sulimą, jako buntownikowi kompryncypałowi i autorowi tak zabicia żołdatów niemieckich, onych kapitana p. Maryana, i jako łupieczy armaty i pobrania na Kudaku nowo sypanym zamku, w Warszawie gardła nie odjęto. *Bonis nocet, quisquis pepercit malis*, nieźle *Pub. Mim.* napisał. Ten nastąpiwszy na własnego starszego wojsk j. k. m. zaporoskich Wasilego Tuzulenka do Korsunia, z kupą wojska swawolnego, musiał mu oddać i hetmaństwo i armatę wojskową, i wszystkie *insignia* wojenne. Ale iż bez gwałtu to uczynił wielkiego, bo nie chciał obwieścić watamanom i kompanii swojej wczesnie, przeto i Wasilego trudno do końca wymawiać, ale jakieś *conductamen suspicari*, a zwłaszcza iż list takowy *de data 25 Junii* z Kaniowa Sawie pereasławskiemu pułkownikowi posłał był *A. 1637.*

**Wasil Tumilowicz hetman wojska J. K. M.
zaporoskiego.**

Panie Sawa Kononowiczu pułkowniku, władzą mego hetmaństwa a imieniem wszystkiego wojska srogo rozkazujemy, abyście wedle postanowienia pierwszej rady naszej w Czerkasiach uczynili, tak w leguminy, jak w in-sze rzeczy przysposobiali się, i we wszystkim jak do wojny gotowi byli. A skoro gdzie wam przez skrypt pisania naszego opowiem, abyście się wszyscy a wszyscy zaraz stawili. Inaczéj nie czynicie pod laską naszą i srogiem karaniem wojskowem.

Teodor Onuszkiewicz,
Pisarz wojskowy.

Zbierał wojsko na wojnę, a wojny nie było. Znak, iż nie na Pawluka gotował się, ale za Pawlukiem przeciwko koronnym panom, ponieważ tak łatwo ceduje mu starszeństwa i z nim oraz przeciwko koronnemu wojuje. Owo zgola w Kozakach, choć to rzekomo rejestrowi, mądrego Seneki słowa się pełnią: *Adeo in eis praevaluit nequitia, ut innocentia non rara, sed nulla omnino sit.* A iż *małi semper timent*, przyrzekli się w tem, albo też *astutia* chłopom *innata* postąpili rejestrowi Kozacy, a swawolnika cierpieć nie chcieli. Wnet obrali z pośrodku wojsk j. k. m. zaporoskich popisanych, za hetmana Sawę Kononowicza pułkownika peresławskiego, którego i j. m. panu krakowskiemu, jako najwyższemu hetmanowi koronnemu przez prośby i posły swoje prezentowali, poddając go pod obronę i ku usłudze r. p. jego k. m. panu swemu miłościwemu. Wziął o tem Pawluk prędko wiadomość, a poglądając iż ta *fama velox malum* na głowę jego wciąga, umyślił *crimen ezimine tollere*. Posłał kilka tysięcy wojska, aby nowo obranego hetmana od rejestrowych Kozaków i z jego adherentami pojmano, do niego przyprowadzono, a taką intencją dobrą posłusznych rzeczypospolitej rozerwano, zmieszano, strwożono. Na co obrawszy sprawniejszych do złego, Karpia Skidana, Semena Bychowca pułkowników, dał im na piśmie do miast takowy paszport:

Paweł Mielnowicz Buth hetman z wojskiem J. K. M. zaporoskiem.

Panu hatamanu pereasławskiemu i wszystkiemu towarzystwu, czerni, to jest pospólstwu, i wszystkim braci naszej, dobrego zdrowia od Pana Boga wiernie żążyć życzymy. Znać w miłości towarzyszym swym wiernie życzliwym o tem dajem, iż za pozwoleniem i rozkazaniem wojskowem, posyłam tam do Pereasławia panów pułkowników dwóch, pana Karpią Pawłowicza Skidana, pana Semena Bychowca w dolegliwościach wielkich wojskowych, i z nimi wojska j. k. m. zaporoskiego kilka tysięcy, w czym wasza miłość, jako wierni towarzysze nasi nie trwóćcie się, i sami nad sobą ulitujcie się, i do pp. pułkowników kupcie się, a tych zdrajców ile ich jest wojskowych u was, którym obiady, wieczerza i bankiety u pana Żółkiewskiego bywały, i za to towarzyszym naszym panu Żółkiewskiemu powydawali, i nie jednemu uszy poruszano i na Hadyacz wałów sypać zaprowadzono – tych zdrajców wojskowych nie brońcie, aby ich do armaty do wojska pojmuwszy, przyprowadzono; powinni od siebie słuszny wywód dać, a w. m. panowie atamani w tem nie trwóćcie się, i panom towarzyszym swym nie kaźcie się trwożyć, tak też i p. mieszczanom, ale pomocni bądźcie na tych zdrajców, bo ci zdrajcy siła złego narobili; weźmijcie się wszyscy jednostajnie, a wszyscy do wojska skupiwszy się, z pp. pułkownikami do wojska idźcie, i tamże sobie wszystkiego dobrego poradzimy. Trzeba będzie królowi j. m. wojska na usługę jaką, my wszyscy jednostajnie gotowi będziemy. A uchowaj Boże mielibyście wasza miłość tych zdrajców bronić, i sami się do wojska niechcieć kupić, a to my ze wszystką potęgą i ze wszystkiem wojskiem i armatą do Pereasławia idziemy, wszak obaczmy kto naszych zdrajców będzie bronił. Powtóre was prosimy, i imieniem wojskowem strogo i surowo rozkazujemy, nie wążcie się bronić tych zdrajców, ale do wojska, do armaty, co najrychlej z pp. pułkownikami naszymi idźcie. — Zatem was Panu Bogu poruczamy.

Z Kryłowa dnia 12 Augusta roku pańskiego 1637.

A iż *malitiae currus quatuor rotis constant*, jako Bernat ś. pokazuje: *Saevitia, Impatientsia, Audacia et Impudentia*, prędko taką zbrodnią *rebelles regi et reip.* zaczęli, odprawili. Pojmali hetmana albo starszego wojsk j. k. m. zaporoskiego, pojmali i pisarza jego Onuskowica i innej wiele starszyny celniejszej w Pereasławiu, których Pawlukowi, w Borowicy, w mieście j. ks. m. ks. Wiśniowieckiego, gdzie ich oczekiwał, oddali, a on odebrawszy ich, i dobra ich z nimi, bez wszelkiego miłosierdzia i respektu, okrutnie na błonię przed miastem, hetmana z pisarzem wojskowym porozstrzelał, drugich różnie potraciwszy, dobra ich pozakował. Wołałiś wprawdzie w niewinności do Boga o pomstę na nich, ale on niedbając na to, *justitiam* tym nad sobą *Dei vindicantis* zostawił. Uważnie niegdy Chryzost. ś.: *Anima semel malignitate capta, stultior cunctis efficitur*. Nie kontentował się tak ciężką zbrodnią i tyranstwem Pawluk, ale nowej kupy na się obawiając się, trzy rzeczy, a jedną nad drugą gorszą umyślił. Pierwszą, aby sam zjechał z włości do Zaporozia. Drugą, aby sobie życziwych a czułych na tyrański zamysł swój, na miejscu swoim pułkowników zostawił. Trzecią, aby wszystkich, których sobie niechętnych być rozumiał, potracił. *Ita crimine mentem implicat, sic conscientiam onerata*. Ale że Bóg sprawiedliwy opaczne i szkodliwe *communitati* zamysły zwykł rozrywać, (jako to i *Cic. 2 de Leg.* uważał mówiąc: *Sit hoc a principio persuasum hominibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores Deos, ea quae geruntur, eorum ditione ac numine geni et qualisquisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religionem, intueri, piorumque et impiorum habere rationem*) przynosi tak tyrański progres rebelizanta i buntownika Pawluka, Iliasz Karaimowicz pereasławski rejestrowy towarzysz do j. m. p. krakowskiego, wielkiego hetmana koronnego, który oraz oddał j. m. dwóch buntownych Kozaków, Smolachę i Ganzę, których był Pawluk, aby go pojmali posłał. Ci dali szeroką wiadomość o zbrodni, kupach, najzjazdach, tak domów kozackich jako i szlacheckich, o wielkiem zamięszaniu, tak za Dnieprem, jako i na Ukra-

inie, o niebezpieczeństwie dworów, miast szlacheckich i pańskich. Że ich wiele z majątności swoich ucieka, że wielu w zamkach najachali, złupili, i coraz gorzej spodziewać się. Grozą ogniem kościołom, kapłanom i zakonom szablą. Myślą Dońskich ku sobie zaciągnąć, z Tatary się złączyć, Moskiewskiego za pana mianować. Państwa tureckie infestować, na co i czolnowi już 50 nagotowali. Wiele innych zbrodni zarejestrowano. Zawszeć to bywa, iż *qui bellum susceperunt, oportet eos per omnia servare belli necessitatibus, qui ergo justum bellum susceperunt, justis serviunt necessitatibus belli. Qui vero injustum et impium, et necessitates impias quaerunt.* Zabiega temu czuly j. m. pan hetman, i naprzód wysłał uniwersały takie do rejestrowych Kozaków:

Stanisław na Koniecpolu Koniecpolski, kasztelan krakowski, hetman wielki koronny, ruski, baraki, kowelski, pereasławski, etc. starosta.

Wszem wobec Ich Mościom pp. Starostom, Dzierżawcom, Podstarościom, Namiestnikom, i Urzędnikom ukraińnym oznajmuję, mając wiadomość, że nie oglądając się na przysięgi, wiarę, cnotę i powinność swą Majestatowi J. K. M. winną, niektórzy łotrowie bunt w wojsku J. K. M. zaporoskiem wszczęli, i nad starszymi swymi sprosne popelnivszy zbrodnie, wiele swowolenstwa do siebie garna, które aby górę nie brało, napominam W. M. imieniem J. K. Mci, abyście, którzybykolwiek do tej się swawolnej kupy przymieszali, a z tamtąd nie pokazawszy się, w niedziel dwie nie wrócili się, onych za Kozaki nie poczytali, i żadnych im nie dopuściwszy zażywać wolności, które Kozakom w rejestrze będącym, i powinności swej przestrzegającym należą, pilnie się o nich starali i do mnie odsyłali. Jeżelibyście też ich dostać nie mogli, abyście W. M. onych na żonach, dzieciach karali, i domy ich w niwecz obrócili, gdyż lepsza jest rzecz, żeby pokrzywa na tem miejscu rosła, a niżeli żeby się zdrajcy J. K. M. i Rzeczypospolitej tam mnożyli.

W Barze 3. Septemb. 1637.

Zażywał i powtóre miłosierdzia jego m. p. krakowski. Wyprawił do samego buntownika Pawluka posłów swoich ku Ukrainie, gdzieby go zastać mogli, j. m. p. Piotra Komorowskiego, rotmistrza j. k. m. kozackiego, włości ukraińskich i postępków kozackich barzo świadomego, z jego mością p. Sokołem, rotmistrzem na ten czas wielkopolskiej piechoty. Zastali oni w Czechryniu Pawluka, upominali i szeroko rozważali imieniem j. m. p. krakowskiego hetmana wielkiego koronnego i rzeczyposp. aby tego zaniechał, coby za tem następowało, dosyć jasnie pokazowali. Że to szło o ich wolności, o ich *dignitates*, o ich majątności i dostatki, o zgubę i samego imienia Kozaków zaporoskich wiecznemi czasy, rzetelnie (za takim ich krzywoprzysięstwem, a urażeniem j. k. mości i rzeczypospolitej) dedukowali. Ale w chłopie *cupiditas dominandi* wszystko ślepiała. Wnosił, iż Sawę obranego hetmana słusznie wojsko skarąło; pokazywał, iż przymuszony starszeństwo na sobie nosił, ale go jednak złożyć nie chciał. Życzył sobie, aby mu okazać podano przysłużyć się j. k. m. i rzeczyp. ale dokładał, że na to od nich chorągwi i bębnow potrzebował; nakoniec posłów swoich do j. m. p. hetmana wielkiego koronnego hardy wyprawił, ale się retyrować, i tak złych zamysłów poniechać niechciał. Odprawiwszy tedy posłów j. m. p. krakowskiego, postanowił pułkowniki swoje, którym aby wojska jako najwięcej na włościach sposobili, a rejestrowych wszędzie sobie niechętnych infestowali, rozkazał. Czerń i nierobotni poddani wypiszczycowicie, i nieposłuszni rejestrowi, takiej okazyi wielce radzi będąc, kupić się prędko poczęli, domy szlacheckie, miasta, zamki, majątności j. ks. m. księcia Jeremiego Wiśniowieckiego, i ukraińskie najeżdźali, poddanych przeciwko własnym panom buntowali, urzędy despektowali, posłuszeństwo poddanych wypowiedali, ktokolwiek kiedy Kozakiem był (grożąc im panom) aby im na wojnę nie bronili, rozkazowali. Na dokument list pisany od nich do j. m. pana podkomorzego czernichowskiego, starosty nosowskiego wnoszą.

„Jaśnie wielmożny m. panie Kisiel, p. podkomorzy czerniechowski. — Życzliwość naszą rycerską i służby we

wszem powolne oddawszy, za towarzyszymi wojska zaporoskiego, którzy w Dziewicy majątności W. M. mieszkałą piszę: aby chudobę swą przedawszy, pobliżu ku wojsku co prędzej przyszli, i tego im nie zabraniał; na usługach K. J. M. bywali, a w chudobach swych nie są wolni. Rozumiem że W. M. im nie będzie ni w czem zabraniał, ani ich hamował, wojsko to nagradzać i ja jestem gotów.

W Czechrynie 6. Nowemb. A. 1637.

Karp Pawłowicz Skidan,
Pułkownik wojska J. K. M. zaporoskiego,
na wszystkiej Ukrainie.“

Takowych listów wiele było i do innych dzierżawców. Drugich przyjechawszy z chorągwią do miast gwałtem brali, drugim kije, kostury miasto komeszyn we dworach zostawiali, drugim odzież, szable, prochy, ołowy, konie, stacye dla siebie sposobić i dawać rozkazowali. A iż to wolnej szlachcie od poddanych i chłopów cierpieć nieznośna była, zwyczajną polityką ich znoszono, *differendo*, *promittendo*, *tempus liberando*, jedno iż z niepolitykami i grubem chłopstwem i oratorya nie pomoże, za buntem nieznośnym poddanych swoich, Murki i Noska, j. m. p. podkomorzy czernichowski, za Chorościeniem i Pierogiem, j. m. pan starosta ostrzki, (lubo to dostatni i opatrzni panowie) z majątności swej z zdrowiem uchodzić i nie gościńcem własnym musieli. Toż i inni panowie, a zwłaszcza w Wiśniowieczynie czynili. Lepsze lyczane zdrowie niż jedwabna śmierć, ale u takiego chłopstwa i śmierci jedwabnej niemasz, owszem wszelkiej ignominii i *tyrandidis* pełna. Trwał taki bunt, począwszy *in Junio* aż do Decembra, a coraz gorszy. Szlachta i obywatele w tak wielkiej dolegliwości będąc, suplikowali po wielokroć do j. m. pana krakowskiego, a on od nich do j. k. m. pana naszego miłościwego, aż *tandem 2 Novembra respons* królewski bierze: *Culpetur feritas rebelisantium et libido dominandi*. Niech wszystkie wojska koronne ku Ukrainie obróćą dla ugazzenia tego zapału, dla uśmierzenia *servilis belli*, i takiego szaleństwa chłop-

skiego. Tam hibernę, tam *belli stativa et acierum* niech się odprawują. Odnosił tę wolę j. k. m. wojsku koronnemu j. m. p. krakowski przez j. m. p. hetmana polnego, ale mu wielce nie w smak to było, z obozu do obozu, z nędze w nędzę, tak daleko, a ku zimie, i bez odebrania zasług spieszyć się. Jednak iż *suscipendi belli autoritas et consilium penes principes* zostawa a nie przy żołnierzu, który jeszcze w służbie jest, ponieważ jakoby *ordinans* na pulki rozdzielony wziąwszy, deptać gościniec od Niestra do Dniepru *die 7. Novemb.* z obozu wychodząc, zaczęli. Ale lubo to *fortitudo quae tuetur patriam, et defendit a latronibus infirmos et socios, justitia est*, przecie jakoś *non dextro oculo* poglądał na to *alias* ochotny i czuły ku ojczyźnie żołnierz. Jedni przypominali sobie *experientia docti*, tak na Krukowszczyźnie, jako na niedźwiedzich łozach i nie po jeden raz pod Pereasławiem, że z tymi rebellizantami nie barzo lekka, krótka i bezpieczna wojna. Drudzy ruminowali sobie konstytucyą świeżą sejmową, którą od kołów z obozu mieli być rozpuszczeni. Drudzy, aby jako się raz deklarowali przez pana Gniewosza w kole generalnem j. m. p. hetmanowi polnemu wychodząc z obozu, od dosłużonej ćwierci dalej nie służyć, tego sobie pragnęli. Owo zgola wszystkich racye, coś wielkiego 2 *Decembris* światu ukazać, ale wielce frasowliwego ich m. panów hetmanów, szkodliwego rzeczypospolitej i ojczyźnie niebezpiecznego miała. Takową tedy upojeni himerą, z obozu swojego ku Białej Cerkwi wychodzili. Nadzieja *in ipso protectore regni Deo, quod cum tempore rebus immedicabilibus remedium afferet.*

ROZDZIAŁ II

**Jako na pułki rozdzielone wojsko z obszaru wyszedł ku
Dniepru.**

**Pułk j. m. pana krakowskiego, który prowadził jego
mośó pan starosta chmielnicki Mikołaj Stogniew, na
Winnicę, Pochrebiszca, Białopole.**

Usarze.

Chorągiew j. k. m. pana naszego miłościwego.
" j. m. pana krakowskiego hetmana
wielkiego koronnego.
" j. m. pana wojewody ruskiego.
" j. m. pana starosty Lanckorońskiego.

Kozacy.

Chorągiew j. m. p. strażnika koronnego.
" j. m. p. halickiego Wichrowskiego.
" j. m. p. Chrzastowskiego.
" j. m. p. Pawłowskiego.

Dragani.

Kornet j. m. p. oboźnego Bieganowskiego.

Kornet j. m. p. Żolkiewskiego.
 „ j. m. p. Nikolego przy armacie.

Pulk jego moi pana hetmana polnego, który prowadził j. m. p. Moczarski, w niebytności j. m. p. strażnik wojskowy p. Łuwozycki. Na Litynią Ostrożek, mimo Machnówkę.

Usarze.

Chorągiew j. m. p. hetmana polnego koronnego.
 „ j. m. p. wojewody podolskiego.
 „ j. m. p. kanclerza koronnego sławnej pamięci.
 „ j. m. p. starosty grodeckiego.
 „ książęcia j. m. pana Jeremija Wiśniowieckiego.
 „ Rajtarya j. m. p. Moczarskiego.

Kozacy.

Chorągiew j. m. p. wojewody braclawskiego.
 „ j. m. p. starosty żydaczowskiego.
 „ j. m. p. strażnika wojskowego
 „ j. m. p. Mieleckiego.
 „ j. m. p. Komorowskiego.

Dragani.

Kornet j. m. p. Oberstem Dynopha.
 „ j. m. p. Oberstem Leitnanta Morela.

Pulk j. m. p. Kazanowskiego starosty bogusi. pisarza polnego koronnego, który sam prowadził w lewą rękę Białej Cerkwi na Tywrów i Lipowiec.

Usarze.

Chorągiew j. m. p. wojewody czerniechowskiego.
 „ j. m. p. kijowskiego.
 „ j. m. p. pisarza polnego.
 „ j. m. p. Alexandra Wiśniowieckiego.

Kozacy.

- Chorągiew j. m. p. Adama Kazanowskiego sekretarza j. k. m.
 „ j. ks. m. p. Czetwertyńskiego.
 „ j. m. p. Giżyckiego.
 „ j. m. p. Zaborowskiego.

Dragani.

- Kornet j. m. p. Korydona.
 „ j. m. p. Lakrotadego.

Pułk j. m. pana Stanisława Potockiego wojewodzica braclawskiego, który samże prowadził na Zwincgródkę, Buszę, Buki, mimo Braclaw.

Usarze.

- Chorągiew j. m. p. Kamienieckiego, p. Herburta.
 „ j. m. p. starosty żydaczowskiego.
 „ j. m. p. starosty trębowelskiego.

Kozacy,

- j. m. p. Stanisława wojewodzica bracl.
 j. m. p. Borysławskiego.
 j. m. p. Gdeszyńskiego.

Dragani.

- Szwadron j. m. p. Żółtowskiego.

Trwał taki *ordinans* przy pułkach naznaczony, do kądby się obok Białej Cerkwi wojska nie zbliżyły. Tam wojskom koronnym j. m. p. hetman polny wkrótce się obiecał, byle wprzód we wszystkim dalszym progresie z j. m. panem krakowskim hetma. w. koronnym porozumiał się i naradził. Po trzykroć tedy do Baru zjechawszy, intencją j. m. pana krakowskiego i rzeczypospolitej zrozumiawszy, *subsidia ob casum, media*

uspokojenia żołnierza koronnego u jego k. mci pana naszego miłościw. prosiwszy. Postę naznaczywszy 23. Novemb. za wojskiem się ruszył z Latyczowa. A mając z sobą pomniących na przysięgę daną j. k. m. i rzezypospolitej Iliasza Karaimowicza, Kozaka pereasławskiego, z kilką towarzystwa w zaporoskiem wojsku biegłego, wyrozumiewał z nich, gdzieby własni autorowie takich buntów przemieszkiwali. Jakoby ich dosięgnąć, co rozumie, jeśli się prędko skupić mogą, armata kędy. Urodzaje jakie około Dniepra etc. A widząc jego m. iż w tem szczerze postępuje, zjednął sobie u jego mci p. hetmana poln. koron. nie małą łaskę i affekt. *Gravior enim est uni viri boni sententia, quam multitudine imperitae. Cic. pro Planc.* Przyjechawszy 26 Novemb. do Biłouwki do rejestrowych Kozaków w takie słowa:

**Mikołaj z Potoka Potoki,
wojewoda braciawski, hetman polny koronny, generał podolski, kamieniecki, latyczowski, niziński,
etc. starosta.**

Wszem w obec i każdemu z osobna p.p. Pułkownikom, Assawułom, Setnikom, Atamanom, i wszystkim wojska j. k. m. zaporoskiego żołnierzom w rejestrze j. k. m. będącym, i cnoty, wiary, i powinności majestatowi j. k. m. winnej przestrzegającym, wiadomo czynię, iż wojskiem j. k. m. następuję, aby to swowoleństwo wasze uspokoione było i do powinnego majestatu j. k. m. posłuszeństwa przywodzeni byli, a ci pokarani, którzyby w dalszym uporze trwać chcieli. Zaczem abyście wy rejestrowi o tem wiedzieli i innych między sobą szukali, którzy przeciw przysiędze swej zgrzeszyli, i krew niewinnie starszych swych rozlewali, aby zapłatę roboty swojej odnieśli. Inaczej jeśli będzie, wiedzcie o tem, że majątności wasze, żony, dzieci, dostatki i zdrowia, ostra szabla wojsk j. k. m. pana mego zniesie. Skupcie się tedy ku wojsku j. k. m., i tam starszego, który wiary i cnoty swej ku j. k. m. dotrzyma, potwierdzonego mieć będziecie. I powtóre napominam, aby ci, którzy nie są rejestrowi, żadnej

z wami społeczności nie mieli, a jeŝliby się najdowali, starostowie i ich namiestnicy aby ich imali, do czego sami pomocni im być macie, władzą moją rozkazuję. Acz rozumiałem że już do tych czas poczujecie się mieli, gdy o tem uniwersały j. m. p. krakowskiego do was wyszły, ale podobno z łotrów który wam do wiadomości ich nie podał, i swoje już zbliżywszy się daje.

Dan w Biłolówce 26. Novemb. A. 1637.

Nazajutrz do Pawłowcy odjechawszy, do różnych półkół dał znać, iż już ku Białej Cerkwi przybliża się, gdzie ordynans progressu ku nieprzyjacielowi za przysłaniem do siebie obiecuje ich mciom. Aż tam niespodziewanie od chorągwi jego m. pana starosty Lanckorońskiego, towarzysz pan Golecki przyjechawszy, wypowiadał służbę od wszystkiej chorągwie, nie innego nie wnosząc, tylko iż dosłużywszy tej ćwierci, dalej służyć nie chcą. Uważnemi racyami to rozwodził ich mościom j. m. pan hetman polny. Pytał, czyli to do niego jaką osobną obrazę mają, czyli ich jaka niewczesna droga od tego odwodzi, czyli prywatne jakie respekty, ale i te podczas taki w synach koronnych miejscaby mieć nie miały, ponieważ *bonum publicum et commodum patriae* nad prywaty wszelkie pierwsze i poważniejsze mają mieć respekty. J. m. p. towarzysz nie innego nie mówił, tylko że dosłużywszy ćwierci, służyć nie chcą. Obiecował to sobie jednak j. m. pan hetman po tak porządnej kompanii, iż jeźliby inne chorągwie ochotne były do służby, tedy i ona na honor swój i *merita* pamiętną będąc, uprzedzać się nie dopuści, nietylko aby miała omieszkiwać albo zaniedbywać. Jakoż potem i w potrzebie była, gdzie pan Golecki postrzelony, którego sam j. m. p. hetman na placu ratował, ale iż szkodliwie był postrzelony, wkrótce umierając nieśmiertelną sławę sobie, a domowi swemu ozdobę wiekuiłą zostawił. W Pawłowcy tedy dzień przetrwawszy dla ześcia chorągwi dalszych ku Białej Cerkwi, nazajutrz ruszył się. Ale ona legacya dzień i noc brzmiała na pamięci, *perversae etenim mentes si semel ad studium contrarietatis excuperint, sive rectum quid au-*

diant, adversis responsionibus impugnant. Łatwo było już konjekturę uczynić, co to miało przychodzić za wejściem słońca *prima Descembris* na świat, na głowę hetmanów ich m. a potem *reipub.* Ale już wjeżdża do Białej Cerkwi, gdzie jako go Kozacy przymują, przypatrzny się.

ROZDZIAŁ III.

Jako przyjmowali Kozacy zaporoscy w Białej Cerkwi J. M. P.
Hetmana Polnego.

Nie jednakim sposobem hetman waleczny samą rzeczą, waleczny imieniem tylko, honor swój i władzę wstawiają, powiedział *Salustius: Bonus vera via nititur, ignavus dolis atque fallaciis contendit.* Jawnie przystępując ku Białej Cerkwi, gdzie jest *prima sedes* Kozaków i pułkowników poblizsza, posłał przed sobą chorągiew j. m. p. krakowskiego. Tenże kornety armatę koronną, którzy gdy opanowali *sine remitentia* (choć tam było śpiegów kozackich wiele) miasto, nazajutrz wyjechali ich mość przeciwko jego mci panu hetmanowi w pole. A Kozacy i obywatele białocerkiewscy widząc iż j. m. p. hetman polny z wojskiem idzie, jedni się obrócili do buntów i buntowników i ku Czerkasom poszli, niechcąc czekać w domach j. m. p. hetmana, drudzy jako posłuszni, których było nad dwieście koni przeciwko j. m. p. hetmanowi, w miłę wyjechali, i z koni wszyscy zsiadłszy, ławą stanęli na strzelenie z łuku od karety, a pułkownik nowy i stary Jaczenko i Klisza, z inną starszyną około ośmi person, przystąpiwszy do karety, czolobitny pokłon, padając ku ziemi, j. m. p. hetmanowi oddali, a winszując szczęśliwego przyjazdu, pod miłosierną łaską i rozkazanie

poddawali się. Dziękowali im za taką wierność przeciwko j. k. m. i rzeczypospolitej j. m. p. hetman, a iż pamiętni byli na przysięgę raz oddaną, do miłosierdzia ich przyjął, i wolne ich dostatkom uniwersały obiecał, aby od stanowisk i podatków żołnierzowi wolnymi zostawali. Tak tedy ten humor melankoliczny pawłocki, który niepomału przez wypowiedzenie służby j. m. p. hetmana zafrasował był, *submissyą* Kozaków białocerkiewskich był niepomału rezolwowany. *Magnum inde emolumentum spei praeconceptum fuerat*. Dodał tam dalszej dobrej nadzieje j. m. p. strażnik koronny, starosta kaniowski i owrucki, który dla rozmowy zjachawszy do j. m. p. hetmana, więcej się wracać do domu niechciał, ale trwając przy j. m. p. po dworską gwardyą swoją, której było koni pięćset pod pana Turzejskiego dozorem, z Wołochów, Tatarów, i wiernych sobie Kozaków zebranej, co prędzej posłał. Powiadają, iż ostre barzo i wysokie góry *Alpes* przy Helwecyi stojące, śmiał Francuz przechodzić tym sposobem, *si adfuerint globis aureis jaculantes*. Tak mówić możemy, iż wielka sedycya i rebellia nie może być prędzej ugaszona, jedno *si cito hostes invaseris, igne, gladio debellaveris*, a na to sposobniejszego nie najdziesz, nad tak lekkiego żołnierza. Dodał też i takiej dobrej nadzieje niezły posłuch od Kozaków korsuńskich, którzy dowiedziawszy się iż wojska koronne nadchodzą, wysłali p. podstarościego, p. Przedzrymirskiego do j. m. p. hetmana opowiadając, iż my wiązać się do swowolnych nie chcemy, ani tam z nimi się kupić nie będziemy; luźni chcą do swej woli iść, ale my rejestrowi jesteśmy na przysięgę pamiętni, tylko aby prędko j. m. następował, żeby snąć jaką nawałę i buntem pobocznym, ta nasza intencya nie była rozerwana. Była to wielce poważna racya, i prędko następować nim się skupia, i za sobą nie zostawiać nieprzyjaciela, bo jako Ambroży ś. *de off.* nauczał: *Incassum extra exteros inimicos in campo bellum geritur, si intra ipsa urbis maenia insidians habetur*. A cóż rzekę, gdy to *hostis* kozacki po wszystkiem państwie j. k. m. ukrainnem i zadnieprskiem już rozplywa się i kupi. Sprosne to

uniwersały od Skidana, jakoby polnego hetmana kozackiego były do Zadnieprzan, pierwszy który tu wkładam 24. Octob. pisany.

Karp Pawłowicz Skidan, pułkownik J. K. M. wojska zaporoskiego na wszystkiej Ukrainie zostawiony.

Towarzyszom naszym pp. Atamanom horodowym, Kozakom wojska j. k. m. zaporoskiego na Zadnieprzu mieszkającym, wszystkim spółnie, i wszystkiej Czerni i braci naszej tamże mieszkającej, dobrego zdrowia od Pana Boga uprzejmie zażywać życzymy, w. m. oznajmujem w. m. pp. towarzyszom naszym, iż dano wiadomość o statecznych zamysłach pp. żołnierzów, że pewnie ku nam na Ukrainie już poblizu przybierają się, w czym Panie Boże im nie racz dopomódz zamysłów ich według woli ich. Ja tedy władzą starszeństwa mego, a imieniem wojskowem w. m. rozkazuję i upominam, abyście nie byli bezpiecznymi, lekce sobie tego nie wazyli, a pogotowiu byli tak końmi jako leguminami, i orężem też, przeciw temu przeciwnikowi wiary naszej greckiej mężnie się stawili; tego potrzeba ukazuje. A w. m. też pp. Atamani, wzięwszy towarzystwa z sobą po kilku do rady, na miejsce naznaczone do Moszen przybywali na niedzielę przyszłą, to jest Oktobra 29, koniecznie a koniecznie pod łaską wojskową i karaniem wojskowem w. m. rozkazujemy; tamże w radę zebrawszy się będziemy radzić, aby z dobrą sławą i pożytkiem naszym było, przytem was P. Bogu poruczamy.

Dat. z Czechryna, miesiąca Oktobra 24, roku 1637.

Roman Popowicz.

Pisarz pułkowy ręką własną.

Drugi do Korsunia i Steblowa 29 Novemb.

Towarzyszom naszym Ich mościom panom Atamanom rejestru wojska j. k. mści zaporoskiego, Czerni i bratom wiernie nam miłym w Korsuniu i Steblowie do broho zdrowia od Hospoda Boga uprzejmie zażywać życzymy, waszmościom niepojednokroć pisaniem naszym

nasyłaliśmy was panów towarzyszków naszych, aby swe ku mnie pod czas bytności mojej w Korsuniu byli zebrałi, i teraz prosim i upominamy imieniem wojskowem, kto się i mianuje towarzyszem naszym ochotnie, jednostannie wzięwszy się końmi jako i pieszą, miłując sławę naszą rycerską, pamiętając na prawa wolności naszej, jako przodkowie naszy czynili za rozkazaniem starszego, ochotnie się stawili. I was towarzyszków naszych upominamy i prosim, abyście owdzie ku Mosznom kupili się, żeby owym nieprzyjaciołom naszym na wstręt mężniemy się stawili, kto ochoczy zarazem końmi i pieszą przybywali, bo tu już potrzeba, jakbyśmy mogli onym duszmanom naszym i nieprzyjaciołom wiary naszej, jak mogąc wszystkiemi siłami naprzeciw stawili się; a gdy to zachcecie uczynić z ochotą, pewnie ku czci i sławie, i z pożytkiem naszym być może, i powtóre prosim i wskazujem pod gardłem. Zatem was P. Bogu poruczam. Z Mossen *Novembris 29, A. 1637.*

Ten tak chytrze sobie postępował, iż lub i takie buntowne i brzydkie uniwersaly wysłał, przecię jednak przez posły swoje i do j. m. p. hetmana pisanie *de data 30. Novemb.* posłał, powiadając, że nas opacznie udano do j. k. m. i rzpltej, jakobyśmy buntury mieli czynić, kupy zwodzić, zamki najeżdzać i domy szlacheckie; tylko ja sam z małą kupą towarzystwa na radę zjechał do Korsunia. Nie wiedział łotr, że relacją zbrodni ich j. m. p. podkomorzy czerniechowski odniósł już był, i p. Kołęda, p. Narajowski, płakali przed j. m. p. hetmanem polnym, którym wszystko zabrali byli, i innych wiele przez pisania uskarżali się. Nie od rzeczy tedy prosili korsuńscy Kozacy j. m. p. hetmana, aby prędko następował, gdyż *ad secundos eventus in bello, a zwłaszcza z Kozakami, arte non casu, promptitudine non tarditate*, uprzejmie potrzeba. Ale temu wszystkiemu, choćby i sam był *Achilles z Ulissesem*, trudno zabezpieczyć i poradzić, gdy obrońca ojczyzny żołnierz rękę i szablę nie na nieprzyjaciela, ale na ojczyznę już podnosił. Następowała *prima Decembris*; konfederacya brała początki, miłość ku ojczyźnie słabiała, a zapal *rebelii* zaczynał *dominari*.

Dobrze przestrzegał *Val. Max.*: *Vires quae armis constant, ubi a recto itinere desciverunt, oppressuræ sunt, nisi opprimantur.* Ale iż wolnej szlachcie koronnej takie *remedium* nie ujdzie, tylko odbierając zasługi, konfederacya za nieoddaniem ich pokazała się.

ROZDZIAŁ IV.

● początkach konfederacji uśmierzonej.

Nigdy złej sprawy nie mogą być dobre i piękne początki. Patrz na konfederacyą duchownych, tą *Cassiod.* tak opisuje: *Conspiratio apud spiritualiter viventes, contra ordinis disciplinam et majorum instituta, confederatio est.* O konfederacyi między obrońcami ojczyzny i żołnierzem ażaz nie gorsza? Następuje na dostojność królewską, naciera na wysokie senatory, lży ojczyznę, drażni kapłany, sakramenta i kościoły lekce sobie waży, hetmanów poniża, krew domostwa swego szpeci, familią gubi. Dobrze o tem *Greg. in past.:* *Discordes tam diu nullum boni operis sacrificium Deo immolant, quam diu a proximorum charitate discordant.* Cóż tedy rozumiecie, jakiej koscencyi, jakiej audacyi będą jej początki? Lubo jeszcze ze wszystkim służba i zaciąg nie wychodzi, ale wszyscy niemal z suplementami dosługować nie dziel kilka mają — już *ante primam Decembris* pod boki hetmańskim po pułkach i chorągwiach karteluse rozsyłają, do koła zaciągac poruczników i towarzystwa do Chwastowa *pro 4 Decemb.* usiłują, towarzystwo na poruczniki i rotmistrze swoje nic się nie oglądają, rotmistrze na hetmany nic nie respektują, na ojczyznę i dostojenstwo j. k. m. ani patrzą. To samo już u nich i na myśli i na sercu. Nie jestechny posłuszni, służyc da-

lej nie chcemy, zasług naszych sami się upominamy. Rozrywa jednak to, jakoby tego nie wiedząc j. m. pan hetman polny, nowym ordynansem swoim dalszego progressu ku nieprzyjacielowi, który się już mocno kupił po za Dniepru, i około Czechrynia i Korsunia zaczął. Ale taki peryod nowym oni peryodem, który się nie piórem, ani inkaustem, ale krwią, szablą i buntem tłoczy, rozrywają. Mając tedy okazją nowego ordynansu, co prędzej *pro quarta Decembr.* do Chwastowa wzywają się. A j. m. p. strażnik wojskowy, który taki ordynans do pułków był przyniósł, widząc iż na bunty, na konfederacyą ta kupa do Chwastowa a nie po ordynans wojennej drogi spieszy, nie czekając dalszego ich *consilium* o północy z Chwastowa odjechał, nie chcąc być *in consilio pestilentiae*, które i ojczyźnie i hetmanom przeciwnie, i nieprzyjacielowi domowemu wielce zrzeczne być miało. *Faelix quem faciunt aliena pericula cautum.* Nie wadzi mieć swój rozum, a zwłaszcza w takim razie. Niewiele ci wskórali, którzy autorami albo powodem takich konfederacyj bywali; obelgę tylko domowi swemu, a nielaskę sobie u ojczyzny i rzpltej jednali. Ruben on niewinny krwie braterskiej, rodzony Józefów, gdy zobaczył zginionego i zaprzedanego w niewolą brata, tak lamentował. Gen. 37. *Heu mihi, heu mihi, puer non comparet et ego quo ibo!* Takowy lament nadchodzi i na konfederackich regimentarzów, gdy się kończy konfederacya, gdy kompanii i kupy przy boku niemasz: *Et ego quo ibo?* Przeto pięknieś sobie radził m. p. strażnikowi, żeś bez respektu, przy słuszności, przy hetmanach, przy j. k. m. dostojęństwie i intencyi stawał. Nadobnie Bernat ś. raz dyskurował: *Revelatur servo Domini potestas, mercenario faelicitas, filio veritas. Servus dicit: Vadam ad portas miseri. Mercenarius dicit: Non videbo Dominum, Filius dicit: Psalmos nostros cantabimus.* Jako wierny żołnierz wolałeś iść z hetmanami swymi, by i na Zaporozie, a jako syn koronny, nie poglądałeś czy to zima, czy lato, czy tam urodzaj, czy głód, aleś tylko sobie ominował szczęście i przyszłą wiktoryą, mówiąc: *Psalmos nostros cantabimus.* Ale iż prędzej ku złemu jeden będzie powodem, niżli dziesięć ku dobremu, postanowili

koło sobie w Chwastowie w gospodzie p. porucznika j. m. p. kanclerza koronnego sławnej pamięci, *turmatim* wszedłszy, i tam je zaczęli. Gdzie zszedłszy się, usiłują wszyscy konfederacją podnosić, dalszego progressu wojennego nie przyjmować, posłuszeństwo wypowiedziane pod Luczyńcem exekwować. Nazad się wróciwszy ku Polsce, zasług swoich, i tego co nas dolega, pod bokiem królewskim, opanowawszy ekonomie i dobra jego, w związku i kupą upominać się będziemy. Odnoszą wnet takie rozróżnienia żałośni pułkownicy j. m. p. hetmanowi, przybiegają i sami, a coby czynić radzą się. Widząc j. m. pan hetman polny iż się na srogą *pernitium* tak *patriae*, jako i *reip.* zanosi, częścią iż nieprzyjaciel następuje, częścią, iż wgląd do korony iść zamyślają, *principis obstarere* natychmiast usiłuje. Wysła 5 Decembr j. m. pana Moczarskiego, rot. j. k. m. chorągwie rajtarskiej z j. m. p. Komorowskim, rot. do Chwastowa; zbieżą prędko, przypuszczeni do koła, ale po długich rozmowach *solide* raz zawzięte zamysły swoje żołnierz gruntownie i słuszne być pokazuje. Jedni wnoszą, iż służby dalszej przypowiedzianej nie mają, zaczem i służyć nie mogą, ani im dalszej ich mość p. hetmany przypowiedzieć *authoritatem* mają: ponieważ im rzplta służbę konstytucyą wypowiedziała od 1 Decemb. Drudzy wnosili, iż gdyby dłużej bez zapłaty służyli, miałiby za *inopes et vagos*, którzy nie mając służby, rozsiodlać gdzie konia nie najdą. Drudzy mniej potrzebne to ruszenie się za Dniepr być mienili, asekurując iż tam żadnego nieprzyjaciela nie masz. Drudzy widząc po wyściu z obozu ścisłe od pól i nieurodzajne kraje, a iż z liścia dębowego i otrąb chleb ludzie jedzą, dalej postąpiwszy obawiali się większego głodu, a *fejurus exercitus disciplinam servare militarem non novit.* Owo zgoła *dictum Sertorii imper.* u wszystkich na ten czas powagę swą miało. Mawiał on: *Oportet ducem magis prospicere, quam respicere.* Wysokie ich były animusze, wysoko też poglądali. Poczęli takie ich racye *ex parte* j. m. p. hetmana polnego do koła posłani debilitować, ukazując, iż nigdy tak nieużytymi rycerstwo koronne nie było, aby, gdy już następuje nieprzyjaciel, oni ustępować mieli, albo więcej

sobie pod taki i czas o zasług dochodzeniu, aniżeli o nieśmiertelnej sławie dawali perswadować. A że nieprzyjaciel następuje, różnemi listami, tak z za Dnieprza, jako z Ukrainy to pokazowali. A co się tknie konstytucyi od kołów rozpuszczenia, to rozumieją ich m. panowie hetmani: iż gdyby nie było tak gorącej potrzeby ojczyźnie zatrzymawać żołnierza. Jeżeli o nagrody idzie, te nikomu w skarbie nie zginęły, dojdą każdego. Przeto obyście w. m. mściwi panowie więcej na już zasłużone honory sobie i domom swoim poglądali, aniżeli na tę małą wzwłokę oddania zasług, j. m. p. hetman polny prosi, dokładając: Iż wielkiby to znak niemilości w. m. przeciwko jemu był, gdyby w takim terminie chcieli go w. m. odbiegać, który na każdym placu dla całości i zdrowia rycerstwa zdrowie swoje przy w. m. pokładał. Uchodząc tedy *inhumanitatis notam*, dali prywatny re-spons ich mciom p. posłom w te słowa: Iżechmy tu zaprowadzili tak daleko j. m. p. hetmana, niedziel trzy bez pieniędzy służyć będziemy, ale pod regimentem kogo sobie obierzemy. Jedno, że wielu poruczników i towarzysztwa w tem kole nie było, drudzy co byli nie porozumieli się z bracią, nie wiedząc na co ich wokowano, aby nowe koło złożone było poczęli mówić. Zgodzili się na to, aby *sine praejudicio* innych chorągwi było, i złożyli koło inne *pro die 9 Decemb.* w Rokitni; przynieśli i prywatne od j. m. p. porucznika chorągwie j. m. p. kanclerza koronnego sławnej pamięci, któremu iż powiedzieli, że j. m. p. kanclerz koronny asekuje j. k. m. że jego chorągiew w konfederacyi nie będzie, on iż nie mógł ubezpieczyć od towarzysztwa j. m. p. het., w tem sam się deklarował jego mość ku usłudze wszelkiej pisaniem swoim. Jesteś wprawdzie co naganic *in milite*, a zwłaszcza gdy czas traci pod boki mając nieprzyjaciela, bo tem *nomen et officium militis deonestatur*, ale jednak te *inventa* a co raz nowe i ostrzejsze prawa na żołnierza w konstytucyach poczynione, który podczas rok i drugi bez żołdu i kontentacyi służy, łatwiej go do takiej komocyi zbudzają i zarzą. Przeto uchodząc *similem casum*, miałyby być pamiętna *Caesaris sententia*, który mawiał: *Duo servant, augent et comparant principatus*.

et regna: milites, et pecunia. Jedno przez drugiego sła-
bieje, jedno drugiego wspiera. Oboje szczęśliwie walczą,
i raźnie tryumfują, a to ostatecznie tumulty wszelkie
w żołnierzu tłumi i gasi. Odnieśli rezolucyą ich m. p.
posłowie z koła chwastowskiego j. m. p. hetmanowi, i
gdy wielce się zafrasował, poczta wtem przyszła od
j. m. p. krakowskiego, która mu niepomału wybijała
frasunek. Bowiem przywiozła te awizy: pierwszą przy-
powiada służbę ich mściom j. k. m. *a prima Decemb.*,
a o deklaracyą strony zupełnych pocztów napisał. Drugą,
iż pieniędzy na jedną ćwierć do Baru wszystkiemu woj-
skowi przyszło, że i drugie prędko będą, aby je odebrano.
Trzecią, iż miał od niektórych chorągwi deklaracyą, iż
w konfederacyi nigdy być niechcą, rozumie że to pru-
dencyą i tą miłością, którą masz u rycerstwa, kom-
planować będziesz, aby nie stanęła. Czwartą, iż po-
sły odprawił swowolnych Kozaków do Pawluka, dekla-
rując im punkta transakcyi krukowskiej, aby je dobrze
rozumieli, czego i kopiją posłał. A tych za którymi się
przyczyniali morskich buntowników Smolachę i Ganzę,
kazał poćcinać.

Niepomału takie pisanie dobrego żołnierza i miłu-
jącego ojczyznę, tak *in pace*, jako *in bello civem* ucie-
szyło, cieszyli się wielce j. m. p. rotmistrze, całości rzpltej
i króla j. m. wielce sobie ważący, rozumiejąc, iż takim
sposobem już się pohamować może zaczęta burza w stur-
bowanem rycerstwie. *Turpius enim nihil est, quam cum*
eo bellum gerere, cum quo familiariter vixeris. A daleko
turpius cum eo gerere, cum quo reverenter vixeris. Zaczy-
nała się taka żołnierza komocya wojna z swymi rotmi-
strzami, z swymi hetmanami, z swoją rzpltą i z dosto-
jeństwem j. k. m. pana naszego miłość. Przeto wzięw-
szy wiadomość tę j. m. pan pisarz wojskowy j. m. p.
star. bohustawski, z j. m. p. Adamem Kazanowskim rot-
j. k. m. i sekretarzem, przyspiesza do j. m. do Białej
Cerkwi, zjadą się tam i drudzy j. m. p. porucznicy, jako
j. m. porucznik wojewody ruskiego, j. m. p. wojewody
podolskiego, j. m. p. hetmana polnego, i innych, którzy
się opowiadali, iż o konfederacyi nie myślą, ale to co
wola jego będzie rozkazać, gotowi czynić. Konkludował

tedy jego mość, aby w Rokitni w tem kole nowo złożo-
 nem obecnie był, upatrując co *Vegetius* powiedział: *Pe-*
riculum ab hostibus semper gravissimum sustinet divisus
et inordinatus exercitus; jakoż za tem rozerwaniem kilku
 towarzystwa pojmuwszy Kozacy, a o tej niezgodzie i
 konfederacyi dowiedziawszy się, wzięli serce, wzięli śmia-
 łość, otrzymali i pochopniejsze kupy i pędwsze. Oczeki-
 wa tedy j. m. p. hetman *octava Decemb.* aby się ruszył
 z Białej Cerkwi do Rokitni, ali onejże nocy *humor me-*
lancholicus wstąpiwszy w nogę, koło kostki j. m. p. het-
 manowi tak srogim ogniem zaraził, iż i stąpieć nie do-
 puścił, ale coraz szerząc się pod tak potrzebny czas, wielce
 go trapił. Rozesłał jednak nowe uniwersały do miast
 kozackich, do Kaniowa, Korsunia i Cerkas. Wysłał o
 dwu koń pod nieprzyjacielskie kupy przy Chorościelu
 i Murce będące pana Sołonickiego podstarościego mię-
 dzyrzeckiego, sługę j. m. p. pana strażnika koronnego,
 aby zatem wiedział co za ponowa o ich armacie, o het-
 manie, o ich progresie. A gdy choroba nie ustępuje, ka-
 zał się wnieść do karety, i przecie do Rokitny jachał.
Bella et conflictus qui actualiter ingredi audent, mortem
ubique spernunt. Die 8 Decemb. stanął w Rokitny.

ROZDZIAŁ V.

Jako koło drugie sacynej się konfederacyi odprawowano,
kończono.

9 *Novembris dies ista dies irae. In magnanimo viro effecerat dies haec vitam nomine, re laborem.* Nie wiem jaki efekt konjunkcya Marsa z Saturnem przynosi, ale dzień ten *experimentaliter* powiadał, iż chaos jakieś zamieszanie niewypłatane sprawuje. Ukazano było Piotrowi ś. prześcieradło pełne węzów, jaszczurek, padalców i gadu rozmaitego, i rzeczono mu: *Macta et comedo.* Mało nie to z starszym wojska tam się działo. *Dura est conditio eorum, qui in dandis consiliis et in gerendis rebus solent versari, cum eorum fides ex eventu aestimatur.* Używał ich mci rycerstwa j. m. p. hetman polny, aby to koło blisko kędy, dla snadniejszego choremu przyjscia było złożone; pozwolili, i zeszły się obok gospody j. m., ale jednak żaden z ich mości ani wstąpił, ani jego m. przywitał, jeden drugiego, jako rozumiem, chronił się w tem i warował. Wstąpił jego mość p. hetman z jego m. p. strażnikiem koronnym, z j. m. p. pisarzem pol. koron., z j. m. p. Stanisławem wojewodziecm braclaw. pułkownikiem, z j. m. p. Adamem Kisielem podkom. czernichow., który tam do j. m. pana wojewody przyjechał był, i nie odjeżdżał, *donec videret finem* nie tak *infausti consilii*, jako *faelicis progressus totius belli*,

z j. p. Moczarskim, z j. m. p. Zachorowskim, z j. m. p. Kazanowskim, z j. m. p. Żółtowskim, z j. m. p. strażnikiem wojskowym, z j. m. p. oboźnym do koła, i tam wysokimi słowy krótką mowę swoją na takim wyrozumieniu zasadzał:

Nie rozumiem nigdy o tem, moi mściwi panowie, aby takie grono waszmciców jaką złą intencją zrażone być niało, którzyście wysoko w tej ojczyźnie zrodziwszy się, zdrowia swoje na szance dla niej zawsze dobrowolnie stawiali, ale pochodzi, iż z zasług swoich na czas naznaczony, z skarbu rzeczypospolitej dotąd nie otrzymaliście. Jednak iż pod bokiem nieprzyjaciela stanęliśmy, który na niezgodę naszą patrząc surowy *animus* ku ojczyźnie, a barziej zajązione serce przeciw nam bierze, raczej moi mściwi panowie ku pokojowi i zgodzie składniać swe intencye, niżeli ku rozruchom potrzeba. *Ita namque exercitus incomoda tegenda sunt, ut spem adversariis non augeamus*. Ja gotówem to ukazać, iż służbę w. m. już przypowiedzianą mają, o czem i deklaracya j. k. m. prędko nastąpi, i nie wątpię, że i na zupełne poczty wkrótce i zasługi w. m. dojdą, jakoż i teraz za jedną ćwierć odebrać rozkażcie w. m. A upominać się też zasług, jaką usługę rzeczypospol. oddawszy, a zwłaszcza domowe te chłopskie rozruchy uspokoiwszy, i z honorem to w. m. i barzo przystojniej będzie. Przeważnie w. m. mciwych panów proszę, abyście mię w. m. nie chcieli odbiegać, ale oraz zemną tę nawałę swawolną chcieli uskromić i upacyfikować, wdzięczności od j. k. m. i rzeczypospol. sowito za tem doznawać będziecie.

Na taką mowę j. m. p. wojewody i hetmana, proszony od braci obecnie porucznik j. m. p. wojew. ruskiego na on czas pan Czernecki, w taki sens odpowiedział: Oczywistym świadkiem jesteś w. m. nasz m. pan m. p. wojewodo, jakobyśmy rzeczyposp. i królowi j. m. panu naszemu mił. z odwagą zdrowia i dostatków swoich gotowi zawsze zostawali służyć: i lubo nas tak długo i w tej drogości obozowej zasługi nie dochodziły, jako *optimi filii patriae* na tochmy mało poglądali. Lecz gdy już konstytucyą mamy wypowiedzianą służbę a zasług jednak *nullam spem* odebrania widzimy, dalej służyć

wzdrygamy się, aby snąc miasto przysługi, przymówek od j. k. m. i stróżów ojczyzny nie odnosilichmy, i sam tedy musisz nam w. m. nasz m. pan to darować, iż tak o zasługach naszych, jako i angariach wojskowych do tego *consilium* zobopólnie skupilichmy się, o sobie radzili. Przeto uniżenie w. m. naszego m. pana prosimy, aby jako dawno, tak i teraz w tej słusznej naszej potrzebie, chciał nas sług swoich i towarzystwo w szczególnej protekcyi swojej mieć i chować. Aza pan Bóg poda sposób że o sobie radząc, i w. m. naszego m. pana sobie nie naruszymy.

Powtóre używa ich mci jego m. p. wojewoda, aby to zebranie ich bez naruszenia dostojności jego k. mści. i urazy *reip.*, ale ku zachowaniu całości i honorów jej odprawowane było, a zatem z koła jego mość z tą kompanią, z którą był wstąpił wyszedł, aby gdy oni *in perniciem legum et amorem patriae prostituendum* konsultują, oni *quid factururus sit cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse secum, consultet.*

Zaczynając konsultę ich mość p. porucznicy, i niemal z ich mości towarzystwa, zaraz ktoby nie należał, aby ustępował upominają. Woła jeden z nich i na kapłany żeby wyszli. Znać iż wstydał się przy nich mówić, a nie uważał, iż tam był godniejszy nad kapłany *praesens Deus iudex et vindex*; wszakże ustępują wspomniawszy na to, iż *bona consilia sunt a Deo, et malis consiliis tantum faeminae vincunt viros*, jako Sen. powiedział. Trwa koło zaczęte do godziny, gdyż ten niemal, ten dłuższą oracyą bawił, drugi krom zasług odebrania, znoszenia konstytucyj na żołnierza uczynionych, drudzy znoszenia banicyj, infamii, drudzy prywatnej swej kontentacyi, aby milczeli od rotmistrzów j. k. mści. potrzebowali. Potem rumor niemal słyseć. Dają znać j. n. p. panu hetmanowi poln., iż się koło na pułki rozrywa, iż sekretne rady kupami mają, iż na tak wiele *capita corpus* ono wyrasta. Nie wiedzieć jeszcze co *parturiens chaos* za *factum* wyda. Rzetelniej potem dają znać, iż wiele poruczników ich mści, a prawie z przedniejszych z swemi kompaniami, żadnego związku, ani konfederacyi niechcąc, ale pod boki nieprzyjacielskim

by i zdrowie swoje położyć przy hetmanie j. m. i wodzu naszym gotowymi się być deklarują. Naprzód to j. m. p. star. chmielnicki i Stogniew porucznik chorągwie j. k. powiedział. Potem j. m. p. porucznik j. mci p. krakowskiego hetm. w. koron. p. Przerębski, p. porucznik tak usarski j. m. p. hetmana polnego p. Skowieski jako i kozacki p. Komorowski, p. porucznik j. m. p. na ten czas ruskiego Czerniecki, z tem się ozwali j. m. p. hetmanowi, i j. m. p. strażnik koronny, j. m. p. pisarz wojskowy, j. m. p. Mocarski, j. m. p. Zachorowski, j. m. p. Pawłowski rotmistrze, iż, by sobie najciężej uczynić, każdy z nich swojej kompanii zapłaci, a nie dopuści do takiego związku. Patrzcie jako wiele wojsku należy, gdy obecny jest przy chorągwi rotmistrz, a jak szkodzi rzeczypospolitej i wojsku *absentia capitis*; muszą i tumulty wojskowe ustawać i *victoria* prędza i skuteczniejsza następować za prezencją, a wszystko to upadać za absencją. Zostawa tam samemu wodzowi trudność, gdy mu się przychodzi i w polu i doma z swoim postronnym nieprzyjacielem zawsze potykać. Twoja to *prudencia* jaśnie wielm. p. wojewodo i hetmanie, twoje to *meritum* u ojezyny i rzeczyposp. wysokie, gdy temu zabezpieć potrafisz, wielki znak gdy to uśmierzysz, iż nad sobą masz protekcją szczególną *dantis victoriam Dei*. Radby podobno drngi j. m. p. rotmistrz ulżył ci takiego frasunku i *de facto*, ale że niektórzy niesposobne zdrowie, niektórych walne i senatorskie zabawy, niektórych niespodziewana i nowa ta expedycja zadzierzała, przeto takich *non intro notabis*, ale *gravioribus excurabit* mastykując *Vegetii lib. 4 cap. 31 de re militari doctrinam. Nemo in bello lacessere aut facere injuriam regno vel populo audet, quem expeditum ac promptum ad resistendum vindicandumque agnoscit*, szczęśliwy progres sobie obiecywać, i wiktoryą stanowiąc

Wracając się do *propositum*. Niemalży to filar babilońskiego hudyńku runął, gdy tak się deklarowali j. m. p. rotmistrze i porucznicy. Czynił sobie jakom baczył ochotę niemalży j. m. p. wojewoda hetman, bo i choroba spuchlina od radości ustępowała. *Magnum enim est differre honorem, majus vero gloriam*, rozumiał że zatem

nie będzie trudno już rozerwać *Herculeum nodum*, ale wnetże dają znać, iż *bipartita* stawa. Jedni się, a w większej kupie, ku Polsce mają, drudzy ku nieprzyjacielowi; jednych ku temu pobudza miłość ojczyzny i nagła z swawolnymi Kozaki potrzeba, drugich na to sady częścią niedostatek wielki, iż nie mają czem ani siebie ani czeladzi ku zimie przydziać, ani ryszunka naprawić, ani pocztu, którym albo kr. dziez pod obozem, albo przypadek przeciwny pomalili dolożyć, częścią iż na zupełne poczy na zimę assekuracyi ode dworu nie mają, częścią iż na się srogie banicye poczynione, a niesłusznie, gdy w obozie jeszcze byli, wiedzieli. Przeto aby przy zasługach odebranych i od tego zostawali wolni, kupy pragnęli. Owa zgoła *multis lacessitus; unico pharmaco cupiebat mederi*. Wziąwszy taką wiadomość j. m. p. hetman polny, pojrzawszy na to, iż *temporibus medicina valet, data tempore prosunt*, znowu wnidzie do koła jako posród ognia, jednak iż to przyzwoita stanom szlacheckim polskim, aby przy wrodzonym szlachectwie mieli *nobilitatem animi*, która zwyczajnie zaciąga z sobą *nobilitatem sensus*, za wejściem jego mci wnet się uspokoił. Tam coby do ich mci rycerstwa, i z jaką żarliwością z miłości ku ojczyźnie i dostojenstwu j. k. m. mówił, trudno to piórem wyrazić, bo i niską *submissyą* ich mciom oddawał, i dziwnie wielkie nagrody obiecował, i dzielności ich wysoko sławiąc, a swoje nieszczęście jakieś do nich, dawno się im zasługując, przypominając, łzami i płaczem mowę pieczętował. *Oportet prudentes magistratus officii et virtutis causa admirationem sui parere, ut etiam immutata fortuna eisdem laudibus digni censeantur*. Pobudził taki affekt wiele dobrego żołnierza, poruszyły się konfederackie serca, przeto rozchodząc się z koła, jeszcze sobie w osobności pomówić i znosić się obiecowali. Ale iż taka sprawa *moram non patiebatur* i ta w osobności mowa nie barzo cieszyła (co wiedzieć jeśli nie o marszałku i deputatach), w też tropy posłał do ich mci p. poruczników i uważniejszego towarzystwa *tales viros, ut ceu ipse praestiturus esset*. J. m. p. pisarza pol. koron., j. m. p. Dominika Kazancowskiego, starostę bohusławskiego, pułkownika, j. m. p.

Stanisława Potockiego wojewodzica braclawskiego, pułkow. i rodzonego j. m. p. Piotra wojewod. braclawskiego, syna swojego, j. m. p. oboźnego, pana Bieganowskiego, j. m. p. Żółkowskiego, prosząc każdego prywatnie, aby tej okazyi nie opuszczali, ale uczyniwszy przysługę i wiktoryą nad tym nieprzyjacielem otrzymawszy, niech się dopiero zasług upominają, a jeśli nie dojdą, assekurować ich będą na sobie i na swej majątności. A że prawa banicye łatwiej przez ich posły zdjęte będą, gdy tę przysługę rzeczyposp. i j. k. m. pokażą, usiłują tedy prośbami; obiecują oni to wniesć do koła prywatnego, i affektacyi j. m. p. hetmana we wszystkim wygodzić. Uczynili prędko u Cerkwi koło, i dali wiadomość, iż niedziel trzy służyć gotowi jego mci, ale pod swym regimentem. Na to im odpowiedział j. m. p. hetman, iż ja nigdy lisem nie byłem, ani swawolnych kup nigdym nie wodził będąc młodym, a daleko więcej zostawszy hetmanem; raczej z tą małą garścią idę ku nieprzyjacielowi, aniżeli mazać się jaką swawolną kupą. Niech uważą że i u świętych są *differentiae dignitatum*, ale jednak jeden jest *episcopus* a drudzy *ministri*. Odpowiedzieli, iż to nowego z sobą zniesienia potrzebuje. *Tandem* do dnia koło uczyniwszy, jakaś *benigna Parca* dyamentowym nożem, na promieniu słonecznym zaostrzonym, onę grubą linię na skrępowanie ojczyzny zgotowaną przekroiła, konkludowali, aby niedziel trzy pod regimentem j. m. p. hetmana pol. będąc, ku nieprzyjacielowi o którym dostatecznie nietylko *auditu* ale i *tactu* od chorągwi swoich już wiedzieli, spieszyli się. A po wyściu niedziel trzech, aby zaczęty związek swój, umowę i słowo, przysięgą i szablą starszemu swemu, którego im Bóg da, jednostajnie dokończyli. I taką deklaracyą j. m. p. hetmanowi dnia 10 Decemb. rano i przez swoje posły p. Dłotowskiego ks. j. m. Jeremiego porucznika, p. Taszyckiego porucznika j. m. p. margrabie star. grodeckiego, pana Wróblewskiego porucznika jego m. p. star. trębowolskiego odesłali, a potem sami ją *turmatim* oddali, i z wielką deklaracyą, i z wielkiem winszowaniem. Nie jest podobna wymówić, jak wielce wesołym sprawili j. m. p. hetmana polnego. Nietylko im dziękował, ale taką ich łaskę

i *mira vultus venustate* odwdzięczał, i długiem odkryciem głowy na mrozie przy dobrych słowach oświadczał. Cieszył się, iż nie daremnie w takim razie ku niebu oczy podnosił, i nie daremnie w tak zawilej fortunie *animi fiduciam, affectibus rationem apponebat*. Cieszył i zacne rycerstwo że wkrótce wszelką satysfakcją swoją od rzeczy pospolitej i j. k. m. za intercesyą j. m. p. krakowskiego otrzymają, i jeżeli P. Bóg, który zawsze *patrocinatur justae causae*, da zwycięstwo nad tą górną swawolą chłopską za szczęściem j. k. m., dyrekcją j. m. p. krakowskiego i piersiami naszymi, sam o to pobudzi j. k. m. pana naszego miłościwego, pobudzi i rzeczposp. aby taką odwagę, nietylko prędkiem oddaniem zasług, ale i inną promocyą i sowitszą nagrodą nad to co pretendować sobie w. m. raczyacie, kontentowali i regratifikowali.

Podawszy potem ku wiadomości ich mościom, iż dla kup niemałych po za Dnieprzu, szlachta i obywatele z majątności uchodzą, także iż Skidan pułkownik Pawluków koło w Korsuniu miał, a ztamtąd nocą, czegoś się obawiając, do Moszen ustąpił, i że z Kaniowa, z Steblowa wielka część Kozaków do swowolnych się kupi, pan Przedrzymirski, podstarości korsuński i soleniewski, miedzyrzeczycki znać dają, używał ich, aby się co prędzej a ostrożnie ku Sachnowemu mostu mieli, gdyż sam jeszcze dziś chce się przed ich mościami ruszyć aż do Bohusławia. Posławszy tedy po armatę do Białejcerkwi j. m. p. wojewoda, sam na noc do Bohusławia ruszył się, mówiąc często, że nadzieję mam w Bogu moim, iż mię wielce ucieszy prędko, który mię tak wielce był zafrasował. *Et praeripuit omen, gratia Dei.*

ROZDZIAŁ VI.

Po uśmierzeniu zaczynającej się konfederacyi, co był za progres następowania ku miastom kozackim swawolnym i rebelliżanckim.

Krótki czas naznaczony miawszy, prędko się jakoś obracać potrzeba było, ponieważ ono tajemne *propositum* ich m. panów hetmanów, aby w polach jeszcze, gdy się armata i zaporoski Kozak nie złączy z miastą, odjąć armatę, i znieść swawolnego buntownika, już *impossibilitatem* za omieszkaniem wzięło, zażyli tedy dwóch rzeczy. Naprzód, aby pan podkomorzy czerniechowski, jako świadomy Kozaków, swego poufatego sługę do Kozaków z pisaniem posłał, perswadując im pokój i łaskę jch m. p. hetmana, i wysłał sługę swego p. Łulę z kilką Wołochów. Potem 11 Decemb. wyprawił jego m. p. hetman pol. na podjazd ku Korsuniu z Bohusławia, z jego m. p. strażnikami koron. j. m. p. Komorowskiego, j. m. p. Chrzastowskiego, j. m. p. Wichrowskiego, j. m. p. Zahorowskiego chorągwie, którzy do Korsunia przyszedłszy, swowolnych Kozaków nie zastali, a rejestrowi i posłuszni, i p. podstarości, p. Przedrzymirski, bramy ich meiom pootwierali. Dnia tego oczekiwał j. m. p. hetman na zbliżenie się chorągwi iunych w Bohusławiu i na przyście armaty koronnej, która wieczór przyszedłszy, gdy stanowili w rynku armatę i wozy odprętując mazy z sobą, należeli między solą mazę owsa, któremu armasowie barziej aniżeli soli radzi byli. *Providentia Dei gubernatur omnia*. Przyszło dnia tego wiele chorągwi kozackich

i regiment j. m. p. Żółkiewskiego, a nazajutrz rano przyszli chorągwie j. k. m. i jego mci p. krak. w. hetm. koron. i wiele innych. Ruszył się j. m. p. hetman i armata z nimi dnia tego do Korsunia, a gdy chorągwie uprzedzające j. mci następowały ku Korsuniowi, j. m. p. strażnik z rozkazania hetmańskiego postąpił aż do Sachnowego mostu. *Principiis enim obstandum, nisi velis hostem progredi longius in dies*, i stanął we wsi Netrebi nad Rosią rzeką, kędy zaskoczywszy Kozaków swowolnych, i dogoniwszy kilkudziesiąt, pościnał. *Tunc enim commodissime invaduntur hostes, cum eorum fines infestantur*, mówi Demost. A przyciągnawszy j. m. p. hetman do Korsunia, rejestrowi posłuszni przyjmowali j. m. na drodze, czolobitny pokłon oddając i posłuszeństwo swoje, a że tak w małej liczbie, powiadali iż zatrzymać swowolnych nie mogli. Wjechał do Korsunia na noc w tysiącu czleka. A jego m. p. strażnik koronny przeprawiwszy za most Sachnow kilkunastu swoich dla języka, dwóch na dobry dzień przysłał jmci panu hetmanowi do Korsunia, który język dawał znać, iż Chorościel z pułkiem jest za Rosią w Drabówce, w półtorej tysięcy czleka, iż jeszcze o armacie nie słyhać, ani o Pawluku, jednak spodziewają się prędko. Skidan jest w Czerkasiach, ale wieleby z nim było luda, nie widzieli. Przy tym języku obiecał się j. m. p. strażnik do j. mci pana hetmana zbieżeć. Oczekiwał tedy dnia tego na jego mci pana strażnika, i na inne chorągwie w Korsuniu jego mość p. hetman; ali w tem czasie zbieży do jego mci pan Drabowski, którego przeszłej nocy najechali Kozacy w miasteczku, i wszystkie mu dostatki zabrali, samego zbili, i zaledwie uszedł z ostatkiem zdrowia. Przyjechał j. m. pan strażnik kor., który tajemnie przez trzy pacierze rozmówiwszy się z jego m. p. hetm. zaraz odjechał, trudno wiedzieć co tam za rada była, ale znać iż o bliskim nieprzyjacielu, bo natychmiast ruszono kilka chorągwi kozackich, i ku Rosi posłano. Nastąpili potem dnia tegoż na Drabówkę, gdzie się zamknęło Kozaków dwa tysiąca, ale iż łatwiej z zapatów im było strzelać, niżli naszym z pistoletów i z łuków na błocie i przed rowami stojąc, co nowego zacząć

pótrzeba było, *subita enim conterunt hostes, usitata vi-lescunt*. Przeto że ich ani ogniem nie mogli znieść, ani do nich jako wpaść, mięszając nimi częstem krążeniem koło miasta, lasem do obozu swego wrócili się. Kozacy rozumiejąc iż na zasadzkę do lasa weszli, inną stroną wielką część wyparłszy się z miasta, poczęli lasem ucho-dzić. Ale widząc iż wolne mają wszystkie przejścia i pasy, do kompanii swojej wrócili się. *Sed quia fac-licior videtur qui provocare non dubibat*, czuło straż swoją odprawując j. m. p. strażnik, i oko pilne miał po nich, i języka dostawał. Lecz j. m. pan hetman polny dnia tego od korsuńskich Kozaków wzięwszy wiadomość, iż Skidan kupi się mocno i uniwersaly wydawa: że król j. m. uciekł z Polski do Litwy dla nastąpienia na się koron-nych panów, i że nas o posiłek prosi, — radniejszy ku nie-przyjacielowi następował, i kazawszy j. m. p. strażnikowi za most Sachnów ustąpić, 14 Decembr. ruszył się z Korsu-nia do Nietreby wsi ku Rosi. *Qui desiderat pacem, praeparet bellum*, mówi *Veget.* Kalumnii chłopskiej, póki mu gęby czem twardem nie zatkaszą, nikt uść nie może. Przystępując na noc, ukazało się za wodą kilka chorągwi lekkich i konnych; zesławszy j. m. p. hetman j. m. p. Gi-zickiego, j. m. p. Żółtowskiego, j. m. p. Korydona dla reko-gnoskowania coby za ludzie byli, podpadłszy rozeznali, iż dworskie p. strażnikowe chorągwie, które do Biłozoru za j. m. p. następowały. Stał j. m. p. hetman z woj-skiem nad Rosią przy Netrebi wsi na noc. Tam nocy tej trojakię były awizy; pierwsze od j. m. p. strażnika języki dwa, powiadali iż z Asłamem Wołoszynem od Srebrnej majątności ks. j. m. c. Jeremiego przyszli, iż byli w Drabówce gdy ich dobywano i szkody poczynili p. Drabowskiemu. Że wojsko ma Skidan niemałe, po-wiadał jakiej jest urody Skidan. Armata nie przysła, Pawluka nie wiedzą, słyhać że został w Zaporozżu, a na jego miejsce Chryć lichy idzie. Narzekał jeden sam na się, iż się dał uwieść drugim na tę swą wola, i mówił: Lipszeż mi tu było swojemu kniaziu robity. Dawniej się było obaczyć. *Nam agens malum sponte, est pejor agente malum per vim. Art.* Wiedzieli dobrze co się u nas w woj-sku działo, że wojska tylko sześć tysięcy, i dział sześć;

że konfederacya, że niedziel tylko trzy służyć mają. Potrzeba już było w takim razie rady *Vegetii de re milit.* zażyć: *Dum consilium tuum adversario proditum cognoveris, dispositionem mutare convenit*, ale już temu czasu nie było. *Ad supremum belli ducem Christum*, jako *auxiliatorem* tak *consiliatorem*, który *momentis tempora mutat*, w tak prędkiej potrzebie tylko tam było *medium*. Drugie awizy od straży były, iż nieprzyjacieli w końcu wojska od miasteczka o język nasz starał się, i pieszo chcieli przebyć wodę, ale gdy się załamali, rozruch uczynili, psi zaszczekali, zbiegła się straż cudzoziemska, i za nimi przez wodę z muszkietów wypuszczono. Trzecie były awizy: Pastuchę swego z czeladnikiem posłała pani Drabowska z miasteczka do jego m. p. hetmana; ten powiedział, iż gdym w gumnie legał, kilka Kozaków do gumna przyszedłszy, pojмали mię i pytali o wojsku laskiem; jam powiedział, iż stanęło po wszystkiej równinie, i kazali się zaprowadzić, żeby zkąd mogli obaczyć, i jam lasem prowadziłem ich na mogiłę w kraju lasu, gdzie widzieli ognie szeroko i długo gorejące, i długo patrząc lamentowali, wzdychali. Potem zostawili kilku, aby się o język starali, a mnie wzięwszy z sobą prowadzili pół mile drogą ku Białozorowi, gdzie wiele Kozaków było konnych, czterokroć więcej niżeli co byli zemną, a tych było półtorasta, jeżeli nie więcej. Gdy to im powiedzieli co widzieli, zafrasowali się i poczęli narzekać, iż ani Pawluka, ani armaty nie widać. *Interim* gdy dzień nadchodzi, wiele chorągwi przechodziło usarskich od Korusunia, i prosto szły ku Sachnowemu mostu. A długo na dzień uważając sobie j. m. p. hetman, iż wiele wojska nie nadeszło, a tu przeszedłszy most przez Roś rzekę, a nie zostawiwszy kogo dla bezpiecznej przeprawy na tak długich mostach, i w tak zaciężonych lasach, zostawił chorągwiom daleko, co wiedzieć jako fortuna posłuży, jeżeli się od mostu przyjdzie odsunąć, tę noc przysłażą za mostem w Kumejkach naznaczył, zkąd zostawionej straży j. m. p. Łaszczowej ustąpić kazał. Dawał tę przestrożę *Veget.*: *In praelio amplius solet juvare occasio, quam virtus*, a zwłaszcza na chłopskiej i swawolnej wojnie, gdy już między nie, jako do matnie zabrniesz,

okazyi więcej aniżeli sił patrzyć przychodzi. *Turpissima enim imperantis vox est, dicere non paturam.* Daleko tedy zdrowsza hetmanowi było czulemu za mostem i rzeką ściągnięcia chorągwi, aniżeli przed mostem oczekiwac. Jakoż wiedząc o j. m. p. hetmanie pol. chorągwie, wiele ich tego wieczora nocą przybyło, drudzy nazajutrz przed potrzebą przybiegli. Gdy tedy na stanowisko j. m. p. hetman pol. do Kumejek przyjeżdża, daje wskok wiadomość j. m. pan strażnik, iż wojsko wchodzi do Moszen, i już się z nimi ucieramy. Posłał im j. m. na posiłek j. m. p. Kazanowskiego sekretarza j. m. ks. Czetwertyńskiego młodszego, j. m. p. Giżyckiego, j. m. p. Zahorowskiego, posłał i syna swego, j. m. p. Piotra wojewodzica z chorągwią swoją kozacką, poszło i ochotnika немало, tak cudzoziemskiego, jako naszego. Otarli się, uszli w miasto, noc ostatek rozwiódła. Język iednak dał wiadomość, iż Kizim za Dnieprza z pułkiem przyszedł, a Pawluk dziś ma przyjść do Moszen z armatą; i nie mógł lepszej prawdy powiedzieć, bo tegoż dnia do Demontowa taki uniwersał posłał był:

**Paweł Michnowicz hetman z wojskiem j. k. m.
zaporoskiem.**

Panom atamanom, towarzyszom naszym i wszystkim czerni braci zdrowia dobrego, a we wszystkim długiej mieszkania i powodzenia od P. Boga życzym.

Pisać w. m. raczycie do nas, znać dając o sobie, żeście w Domuntowie. Pokornie was jako milej braci prosim, dniem i nocą pospieszcie do Moszen, do armaty: bo my dnia dzisiejszego pospieszyli z armatą do Moszen, a nim my naspieszyli, chcieli żołnierze naszych towarzyszów wygnać z Moszen, gdzie przecie pociechy nie odnieśli; żołnierskiego towarzystwa na placu legło kilkadziesiąt, i poczuwszy o armacie, odwrócili od Moszen; noc zajęła, trudno nam było za nimi iść. Skoro da Pan Bóg światło, pójdziem za tym nieprzyjacielem, was prosim i rozkazujem imieniem wojskowem i srogiem karaniem, kto się mieni być towarzyszem naszym, terażże za wiarę chrześciańską weźmi się, i złote wolności na-

sze na któreśmy krwawie zaslugiwali. Cóż po tych miastach, to jest Korsuniu i inszych, — cerkwie spustoszyli, dzieci, żony po wsiach wyścinali, — i powtóre zaś was prosim i rozkazujem, abyście nas zastali w Mosznach; z tem was P. Bugu poruczamy.

Dat w Mosznach we wtorek 15 Decembra roku 1638.

Stefan Dohoryński
Pisarz wojskowy.

Zkąd się ci ludzi nauczyli jakoby kupy większe prędzej zebrać mogli, ponieważ *libros de institutione belli* nie czytają! Jest to niemala sztuka, wiktoryą i u innych swoją opowiadać, zabitych tak wielu liczyć, otuchę od królewskiego majestatu dawać; ale w chłopie dawna to przywara *mendacis vitam struere*, przeto tak wiele kłamstwa o pobiciu żołnierzów, i o potędze swojej, i o niewiadomości j. k. m. o takim na nich następowaniu, i o popaleniu w Korsuniu cerkwi, i o pozabijaniu dzieci, i o wiele innych zbrodniach bezwstydnie pisali. To *in rerum natura* nie było, bo jeszcze *initia* wojny nie przychodziły, kiedy ich mość w Korsuniu byli, *sed falsis congruant*. Zdrowo nasi, a nie bez szkody swej nieprzyjaciel schodził z pola, i gdy się wparł w miasto, odstąpili nasi, jedni do Kumejek, gdzie j. m. p. hetman stanął, drudzy do Białozora, gdzie pułk j. m. p. Łaszczka strażnika koronnego był. A że wieczora tego armata kozacka i pułk do Moszen weszli, przeto posłał nocą do j. m. p. strażnika j. m. pan hetman, prosząc, aby się nie ubezpieczał, ale czule oko mając na nich, wozy swoje rano z wozami jego m. złączył, a sam z tym pułkiem swoim do dnia Mosznę obegnął. Przeto j. m. p. strażnik do rozbierania chłopca nie wołając, w pancerzu i karacynie kaftanami przesłanej, jako na najmniejszych materacach sen odprawiwszy, i ku takiejże pościeli towarzystwo animowawszy, przed świtem dobrze kazał on wierszyk Wirgilijuszów po cichu hębny ogłosić: *Tu ne cede malis, sed contra audentior ito*; prędko ku Mosznon obróciwszy, ochotnie do Moszen idących mołojców przebieżał, i pochwycił. A dowiedziawszy się, iż przed Kazimem

pułk uprzęda, rozgromiwszy, język do j. m. pana hetmana posłał. Wysłuchał dopiero był j. m. p. hetman mszy św. o Najśw. Pannie, gdzie *cor praesagum et officii Angelus dictabat eventum belli*, przeto *submisse* oddając się pod obronę Najświętszej Pannie, *votum* ołtarza Najśw. Pannie zbudowania w Latyczowie *tacite* ślubował. Przyprawdżono po mszy św. pań. Kozaka, który powiedział, iż widział Pawluka i armatę w Czerkasiech, i prędko miał się ruszyć ku Mosznom. Aby co rzetelniejszego mógł mieć j. mość, darował go j. m. p. Kizielowi, który go natychmiast gardłem darowawszy, między swe dragany naznaczył, ale więcej nie mówił. Ledwo tego oddano, popa staroego przyprawdżono; temu aby się nie bał, darował j. m. p. hetman zdrowie, i taler przytem; powiedział, iż wczora w Mosznach działa na rynku widziałem, jeżeli Pawluk jest, niewiem, bo się oni w wojsku popów strzegą; i tego popa darował j. m. p. hetman j. m. p. podkomorzemu. Potem, zaraz przyprawdżono Kozaka, który był draganem między piechotą ks. j. m. Jeremiego. I temu j. m. darował zdrowie, żeby tylko prawdę powiedział; ten podziękowawszy nisko, powiedział, że Pawluk jest, armata jest, wojska tysięcy dwadzieścia i kilka jest, nie wszyscy mają samopaly, drudzy z rohatynami, kosami, siekierami są. I już się tu puścił ku Kumejkom taborem, i rozumiem że za godzinę będzie; dział jest ośm, i prochów siła, i dosyć śmiało i serdito idą, i poprzyśgając mowę swoją toż powtarzał. Pojrzawszy jego mśc po mściach co tam byli przy tem, rzekł: *Omnibus patebit honoris et gloriae campus*. Konia, abym rekognoskował miejsce. Rozkazawszy tedy j. m. p. oboźnemu z jego m. p. Piotrem Komorowskim wozów pilnować, i za przysłaniem do siebie one ruszyć, sam wybieżał w pole, a za nim jego m. p. podkomorzy czerniechowski, i wiele towarzystwa. Sposobne miejsce do potrzeby i taboru obaczył, kędy ku obronie czoła było nieprzebyte błoto. Ruszyły się tedy wozy z Kumejek w dziesięć rzędów, zeszy się i wozy od pułku jego mci pana strażnikowego, nastąpiły zwyczajnym sposobem jako szły zawsze i chorągwie w szyku swoim. Tam wielu towarzystwa i sam jego m. p. hetman Panu

Bogu się upokarzając, do sakramentalnej confessyi przychodziło; i dodał Bóg czasu, iż wcześniej wozy i wojska stanęły. Szczęśliwej potrzeby niemałe były *omina*. Pierwsze, iż wiatr był po nas, a przeciw nieprzyjacielowi. Druga, iż dnia tego potrzeba była, kiedy u Rusi było święto Mikołaja ś., patrona j. m. p. hetmana pol., który *suffragatur communiter illis, quorum pugnae causa fuerit bona*. Trzecia dymy wielkie, a wszystkie w oczy nieprzyjacielowi były z tych słomsk zapalonych, których pełno przy tak gęstem i długim budowaniu w Kumejkach było. Czwarta, iż wielce ochotny był żołnierz, bo tylko przybył do potrzeby, który dobrowolnie iść ku nieprzyjacielowi z jego m. p. hetmanem deklarował się. A mało też poradzi sobie każdy hetman, *qui invitum militem producit in aciem*. Ale nadewszystko szczęśliwej wojny spodziewać się było, iż sami chłopci przeciwko panu swojemu, i tak hardzie wychodząc następowali, gdzie się każdy im zadziwić musiał. Ale obaczmy już jako *belli impus et exitus a Deo pendeat*.

ROZDZIAŁ VII.

Jako następowali Kosacy na j. mci pana hetm. — Co za taber ugruntowali, szyk przeciwko nim wojenny co miał za manierę, jako czoło z czołem szło się, i jako rezerwany taber kozacki.

Jeżeli która dedukcyja jest przystojniejsza, nad dedukcyą, z kąd się *bellum* nazywa, nierozumiem. *Ludovicus Vives in 4 de Civit. Dei*, tak *bellum* dedukuje: *Bellum a belhuis nomen habet*. Zaprawdę pięknie służy ta dedukcyja *de bello servili, ut belluae* na pany się porywając, i dobrodzieje powstając, a jeden na drugim umierając, *ut belluae* gina. *Occiditur hostis sine peccato* mówi Augustyn święty *lib. 1. de lib. arbit.* Co raczej *de hoste civili et servili intelligendum venit*. Takowych abowiem *Cic. pro Sest.* w ten sposób piórem omalował. *Hi mali et perniciosi sunt, qui incitant populi animos ad seditionem, qui largitione, promissionibus, caecant mentes imperitorum, qui fortes, claros viros, et bene de repub. meritos in aliquam vocant injuram*. Kto się tedy przypatrzył następującemu chłopstwu, iż taborem w sześć rzędów sprawnie idzie, na czołe dział cztery, na środku parę, w zawarciu parę prowadzi, a ludu środkiem wozów tysięcy 23 pułkami i setniami dobrze podzielonemi sprawuje, nie może nazwać wojska tego *belluam*, *quasi non haberet caput*, ale słusznie nazowie *belhuam*, iż przeciwko dostojności j. k. m. panu swemu miłość, prze-

ciwko rzeczypospo.; przeciwko hetmanowi, wojsku koronnemu, tak śmiało, tak ochotnie, tak zręcznie idą. Plakał na to żarliwy w religii greckiej j. m. p. podkomorzy mówiąc: Piękne grono ludzi, i animusz niezły; ale gdyby to przeciwko nieprzyjacielowi krzyża ś. a nie przeciwko panu i królowi swemu, rzeczyposp. i ojczyźnie, byłoby co tam chwalić, ale tu jest co ganić.— Następowali jako *patriae hostes*, upieli *pessimo propositio*, *submovendi collum a jugo regio, et subducendi jugo moschovitico*. Prowadził takową hydrę na karkach swoich j. m. p. strażnik ku jego m. p. hetmanowi pol., prawie od Moszen aż ku Kumejkom, aż na miejsce szyku koronnego, i potrzeby. Nie było tam bez szkody stron, a zwłaszcza na harcach, bo i z pod chorągwie j. m. p. wojewody braclawskiego kozackiej towarzysza tam w czaszkę z łuku szkodliwie postrzelono. Ale w tem większa szkoda była, iż przez wszystkę drogę srogim hukiem, błuznierstwami, łajaniem, sromotnemi i brzydkimi słowy, syny szlacheckie, hetmany, żołnierze i samę j. k. m. karmili, despektowali. A gdy ich nad wojsko koronne przyprowadzili, które wdłuż na pół mile lekkie, z jednej strony wozy w rzędów dziesięć sporządzone zakrywały, przy których w czele z j. mścią p. oboźnym, i j. m. p. Komorowskim regiment cudzoziemski z piechotą węgierską j. m. p. hetmana polnego zasadzony był; a z drugiej strony wozów po prawej stronie, z kąd Pawluk taborem nadchodził, wdłuż szyk wojenny pułkami wpośrodku armatę mając stanął. Obaczywszy wojsko nieprzyjaciel, na górkę wszedłszy zatrzymał się, i począł powątpiewać, ale ich tak Pawluk animował: Ażali nie najete, że Lachy we dwa rady wojsko stawlut? Jdymo. I następując jakoby na czoło, błoto niedopuszcilo im przejścia. Przeto wdłuż musieli tabor prowadzić, jakoby ku końcowi szyku, jedno iż j. m. p. hetman wiedząc to błoto, dobrze warował piechotą cudzoziemską koniec szyku, i prawie drugie czoło tam ugruntował, kazał j. mści panu strażnikowi koronnemu, aby aż do piechoty odwoził, a ostatek chorągwi jego niech tę piechotę zasłoni. Szli tedy Kozacy wywijając sobie chorągiewami, z dział bijąc, huk ku niebu podnosząc, wołając: A daleko

hetman buDET nocowaty. Lasczyku pobiechniesz do chasczyku, — a wojsko koronne na to ani się ruszało, ani krzyku zaczynało. Niezle to omen wedle *Vegetium de re militare lib. 3. c. 18.* przyszłej wiktoryi było. Który tak mówi: *Clamor autem quem barritum vocant prius non debet attolli, quam acies utraque se junxerit. Imperitorum enim vel ignavorum est vociferari. de longe, cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit.* I gdy już przychodzą ku śródtku szyku wojskowego, a wojsko spokojem stoi, rozumieli niektórzy nasi, którzy o tem błocie nie wiedzieli, iż im dopuszczają albo do wody się przyszańcować, albo wiatr ubić: Pięknać to ich konsyderacya była, bo do szczęśliwego szyku u tego potrzeba. *Ordinaturus aciem tria prospicere debet: solem, pulverem, ventum. Nam sol ante facie eripit visum. Ventus contrarius tua flectit ac deprimit, ho stium adjuvat tela. Pavis fronte congestus, oculos implet et claudit,* ale już takową sprawę nalepij Bogu i hetmanom zlecić. *Aliae enim partes sunt militis, aliae ducis.* Gdy tedy już pułk j. m. p. strażnika ławą stawa, i wielką część od pola czoła nieprzyjacielskiego i ręki zab'era, zrozumiawszy Kozacy, iż dalej postąpić trudno, z dział poczęli wypuszczać, i gęstą strzelbę z samopałów ogłoszą. Pod taki dym, który na nich się obracał, zasłonionym draganom chorągwie kozackie pozwoliły z rozkazanania j. m. p. hetmana pole, którzy dawszy ognia, dłuższe daleko *salve* i ogromniejsze Kozakom zaśpiewali, na których pojrzawszy Kozacy, a przed sobą ich przedtem nie widziawszy, i zdumieli się i przelekli. Dopiero następują drudzy celniejszy Kozacy pułkownicy z hetmany swymi, i ochotniej ku draganom wypalają. Ale ochotniej ku nieprzyjacielowi j. m. Morel obester leitnant z jego m. p. Żółkiewskim przystępowali. Przyprowadził ku nim j. m. p. hetman polny w bok prawy od czoła piechotę j. m. p. Bieganowskiego (który na ten czas z rozkazania j. m. p. hetmana wozy prowadził), *ut virtus unita sit fortior,* i takim sposobem fortyfikowane *vitia* potrzeby były. Obróci potem j. m. p. hetman oko do armaty koronnej, którą sporządziwszy ku śródtkowi taboru, tam kapitanowi artyleryi mieć zabawkę rozkazał. Dawalci

wprawdzie i nieprzyjaciel swęj armacie ognia, ale mało szkodził; piękniej im z armaty naszej grano, bo skoczniej skakali. A iż tęskno było j. m. tak długo oczekiwac pod chorągwiami, widząc iż j. m. pan hetman tak wiele się niży na szanę, zapaleni ochotą proszą, aby im j. m. rozkazał co czynić. Wejrzy tedy na tabor kozacki, aż ona wielkość kolas stanąwszy na placu wojny, poczęła się fortyfikować w drugie sześć kolas, aby w dwanaście rzędów byli umocnieni; przeto aby nie przyszło o większą trudność rozrywać tabor zmocniony, tam gdzie jeszcze tylko w sześć rzędów kolasy były, kazał im rozrywać, i naprzód posłał do syna swego j. m. Piotra, który na jego miejscu przy kozackiej chorągwi był, aby wprzód chorągiew tę sobie powierzona, ku rozerwaniu taboru przyprowadził. Ochotny porucznik, ochotny ku temu i chorąży, ochotne i towarzystwo, ale ohotniejszy tysiąc kroć nowy żołnierz i rotmistrz na ten czas j. m. pan wojewodzie, syn hetmański, bo nie uważając, iż bez pancerza i blachy, nie patrząc iż na gotowy nastąpić potrzeba ogień, nie uważając sobie, iż oraz przychodzi fortunę, lata i zdrowie pod oszczep zajązonego Marsa położywszy, jednym momentem czasu odżałować, nietylko się oparł obok potęgi taboru, ale w ogień prawie wskoczywszy, a wszystkę furją chlopską na się oburzywszy, postradawszy obok siebie dwóch, onego towarzysza pana Kamińskiego, i j. m. p. Macieja Ciepiewskiego, mężnie chorągiew kilka kroć przewodził i odwoził, dokąd z innemi chorągwiami jego mśc taboru obegnanego nie rozerwał. Mogęc to przyznać j. w. m. p. hetm. polny, iż synaczka jednego tylko w pomkłych lecich zaledwie mając, onego, jako orzeł jaki probował, wprawował, polerował, aby potem każdy mu to przyznał, iż krew hetmańska, syn wielkiego rotmistrza, dla odważnych dzieł, i cnemu domowi swemu przyzwoitych zabaw urodzony. Ale więć przyznać ci to muszę, iż nie innym respektem, powodem i końcem toś uczynić raczył, jedno abyś pokazał, iż w takiej wadze u ciebie dostojność j. k. m. p. naszego miłoś., rzeczym. i ojczyzny jest, i była, *ut pro illa mori, et cui te totum dare, et in qua omnia tua ponere, ut quasi consecrare*

debas. Następuje druga chorągiew j. m. p. hetmana pol. którą przywodzi j. m. p. Skowieski; ta stale uderzywszy piersiami końskimi o kolasy, musiała przypłacić téj śmiałości zacnym towarzyszem p. Konarzewskim, i drugim panem Bienieckim, gdyż i z dział wypuściwszy do nich tam p. Bienieckiego pod kolana uderzono, położono i kilka czeladzi. Nastąpiła chorągiew j. m. p. krakowskiego w. het. koron. Obróca wszystkie siłę swoją we dwoje Kozacy, jedni do armaty u czoła, drudzy już samego zerwania taboru bronią, przeto za takim nawalem kozackim trzech towarzystwa zacnego położono, j. m. p. Gnoińskiego, j. m. p. Podkockiego, j. m. p. Magnuskiego. Dostało się i j. m. p. porucznikowi potem, i dwóch czeladzi zabito, kilkunastu postrzelono. Nastąpiła chorągiew j. m. p. wojewody ruskiego, i ta pozbyła milego towarzysza j. m. p. Uleskiego, i ośmi postrzelonych z placu zwiódłszy, zabitych między czeladzią siedmi obaczyli. Potem nie czekając j. k. m. chorągiew bez rozkazania skoczy ku taborowi. *In arduis enim rebus crescit hominum gloria et virtus*, ale wnet i tym rozdano upominki: j. m. p. Prusimskiego zabito, trzech postrzelono, czeladzi pięci zabito, dziewięci postrzelono. *Tandem* trzy kroć wszystkie chorągwie obracając, a prawie *pedem pedi apponens, et gladium gladio committens, et cristam cristae, galeamque galeae, et pectus pectori comferens, hostem impugnabant.* Za łaską boską tabor rozerwali. *Etiam bellum alebat se ipsum.* Tam na wpadaniu do taboru j. m. p. starosta bohusławski, gdy przywodził chorągiew, oraz i on sam, i koń postrzelony szwankował, gdzie pozbywszy konia, za ledwie przy pniaczku roztrącia od koni uszedł. Widziałci wprowadzić leżącego j. m. p. sekretarz, p. Adam Kazanowski, ale swoją prowadząc chorągiew, trudno miał ratować, gdzie *specimen virtutis suae* pokazać potrzeba było. Zabito tam p. Pocięja, p. Czere-mowskiego, p. Bodarzowskiego i czeladzi czterech. Ono zgoła nie było téj chorągwie, która wparłszy się w tabor, aby zupełnie miała wychodzić. Jako to w rejestrze przy nagrobkach obaczyć możesz. Dostało się tam i samemu j. m. p. hetmanowi pol., pod którym dwóch koni postrzelono i pochwy u szable. Ale iż regimentarze szczególną

swą protekcją mają od Boga, *speciose enim vincunt, nam virtute vincunt*, przeto zdrowo wychodzą. Ale jeśli od taborowych taka uraza w naszych i w Kozakach, gdy się już rozerwał tabor, pewnie nie mniejsza. Bo gdy już tępały palasze i szable, a u nich nadostawano rochatyn, wielu ichże orężem popsowano. Mówił jeden wojennik: *Pulchrum est vincere lacessentes praesertim his praesidiis, quibus hostes potissimum sese jactant*. Zagnawszy się tedy żołnierz za Kozakami wypartymi z taboru, dodał czasu, aby tabor Kozacy zmniejszywszy, zamknęli, i na ten czas p. Lula sługa j. m. p. Kisiela, zatrzymany od Kozaków z taboru uszedł. A widząc j. m. p. hetman, iż na łupie wiele padło przy kolasach, aby znać nie przyszli o niebezpieczeństwo od Kozaków, albo od prochów, kazał synowi swemu prochy kozackie na kolasach odkryte zapalić, który skoczywszy do kolas, słomy i siana na kolasach zapaliwszy, doznał ognia aż do prochów, które i zapalili. Potem rozkazał piechocie węgierskiej swojej, aby zaszła na drugą stronę taboru kozackiego, a z téj strony gościć kazał z dział uderzyć we środek, przeto zamięszani, i od armaty i od piechoty, poczęli się rozrywać, gdzie poniciekała od nich i starszyzna z Pawlukiem. Drudzy widząc iż im już ginąć, natarli bezpiecznie na piechotę niemiecką, i tam p. Morela i j. m. p. Żółkiewskiego zabito, a potem porucznika j. m. p. oboźnego postrzelono i j. m. p. Moczarskiego. Jednak tak ochotnie następowała piechota niemiecka, iż ich od części armaty odstrzelali, i przyprowadziła pana Bieganowskiego piechota do obozu działo kozackie i chorągiew z orłem przy drzewcu, gdzie skofia *) było serce złociste. A gdy znowu ku taborowi obróciło towarzystwo, ochotniejszymi się uczyniwszy, następowali ku taborowi nowemi regimentami aż ku wieczorowi. A widząc Kozacy, iż trudno się oprzeć mają, taborem nazad z parą dział uchodzić poczęli. O małe gdy już mają prochu, wszystkie nadzieję w nocy położyli przyszlęj. Uchodzą taborem, a j. m. p. hetman po konie do wozów swoich posłał, aby odwieźli działa, i przyprowadzono dział cztery,

*) Wierzch, symbol u wierzchu drzewca od chorągwi.

piąte oddano j. m. p. Łaszczowi. Potem stanęli w czele wozów koronnych na dolinie po pierwszej w noc, gdzie gdy się zastanowili, okop czynić poczęli; potem dawszy temu pokój, bo ich z góry i w nocy obracano, kilkanaście kolas obrawszy, o trzeciej w noc wymknęli się z parą działek z onego taborku, i rozsypką po nocy poszli ku Mosznom. Chciałci wprowadzić ochotny żołnierz skoczył i szturmem wziąć z odwagą, zdrowia swego on taborek, ale j. mśc pan hetman nie dopuścił. Uważał abowiem, iż krwie szlacheckiej siła się już rozlało, i choćby się ten chłop pokonał do końca, tem się nie nagrodzi. *Victoria magno emptā non est victoria, interdum enim faelicus est non assequi, quam nimio mercari quod ambis.* Zniść tedy z pola wszystkim kazał, straż zyczajną zasadziwszy. Tam iż nie stało kul do muszkietów endzoziemskich, bo ich wystrzelili pięćdziesiąt tysięcy w tej potrzebie, noc całą kule lano, a wozy jako z poranku zaprzężone stały, tak w wozach i nocowały. Dzień tedy gdy nastąpił 17 Decembra, a od nieprzyjaciela wolny zostawał, odtrąbiono konie napawać, a w tym czasie na pobojowisko wiele ich mci z j. m. p. hetmanem jechało; tedy dawne towarzystwo przyznawało to, iż nigdy w takim ogniu, a tak długo nie bywali, i nie widzieli tak wielkiego trupa, jako są wojownikami, na placu. Przeto że tak i hardy i sprosny nieprzyjaciel jest od Boga małą garścią wojska potłumiony, i nadzieja jego wszystka przez pobraną armatę, chorągwie, pieczęci, komeszyni zniszczona, majestatowi boskiemu dziękując, w tem nie sobie, ale najwyższemu hetmanowi Bogu wiktoryą przypisać przychodzi, i mówić: *Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo sit gloria.*

ROZDZIAŁ VIII

Który krwawy rejestr pobitego i postrzelanego towarzystwa, czeladzi i koni przynosi, nagrobek czemu rycerzowi koronnemu spisuje, i mogły kozackie sypie.

Niemasz piękniejszej śmierci nad śmierć na placu wojennym otrzymaną. Poglądał na to Demost., złotemi literami napisał: *Caesi praelio inter victores numerandi*. Tegoż wyrozumienia jest i Plato *in Maenexeno: Apud plurimas inquit gentes, praeclarum esse in bello occumbere, qui enim sic e vita migrat, funere et sepulchro magnificentissimo honoratur, sive pauper quis ita decedat, laudatione non caret*. Przeto cnych bohaterów, i nieśmiertelnej sławy synów koronnych, od ludzi wprawdzie niktęmnych, z ziemią ponizonych, ale w nieprzelamanej pamięci przez wieków żyjących, rejestr tu położę.

Chorągiew j. k. m. pana naszego miłościwego.— Pana Prusimskiego zabito, p. chorążego w głowę postrzelono, p. Łackiego w głowę postrzelono, p. Sielskiego starszego w pól postrzelono, czeladzi pięciu zabito, czterech postrzelono, koni 5 zabito, 9 postrzelono.

Chorągiew j. m. p. krakowskiego.— P. porucznik w obie ręce ranny i w kolano, p. Gnoińskiego zabito, p. Podkockiego zabito, p. Magnuskiego zabito, p. Korycińskiego postrzelono w rękę, p. Porębskiego postrzelono w rękę, p. Komorowskiego raniono w rękę, czeladzi dwóch zabito, rannych i postrzelonych dziesięć, koni zabito pięciu, postrzelono 21.

Chorągiew j. m. p. wojewody ruskiego.— P. Uleski zabity, p. Stano, p. Magnusowski, p. Kołodyński, p. Wo-

jakowski, p. Ożarowski, p. Żurowski, p. Strzałkowski, p. Bystrzejowski postrzeleni. Czeladzi zabito 6, rannych, postrzelonych 10, koni zabitych 20, postrzelonych 19.

Chorągiew j. m. p. wojewody braclaw. hetmana pol. — P. Konarzewskiego zabito, p. Moszczyński postrzelony i posieczony, p. Scibor, p. Karpiński postrzeleni, p. Skowieski zacięty, p. Bienieckiego z działa postrzelono, p. Jasińskiego postrzelono. Czeladzi zabito 2, postrzelonych i rannych 8, koni zabito 5, postrzelonych i rannych 16.

Chorągiew j. m. p. wojewody czerniechowskiego. — P. Ulenieckiego zabito, czeladzi 3 zabito, postrzelano, raniono 7, koni zabito 3, postrzelono, raniono 5.

Chorągiew j. m. p. kijowskiego. — P. Bunieckiego zabito, p. Brzostowskiego, p. Skarżyńskiego, p. Królewskiego, p. Ponętowskiego postrzelono, — czeladzi 2 zabito, koni zabito 5 postrzelono 11.

Chorągiew j. m. p. Dominika Kazanowskiego, star. hohusławskiego, pisarza pol. koron. — P. Pocięja zabito, p. Czeremowskiego, p. Bodarowskiego zabito. P. Chorążego, p. Chlewickiego, p. Niezabytowskiego raniono, p. Rywniojewskiego, p. Kozubowskiego postrzelono, p. Podkockiego, p. Lewikowskiego, p. Wyżyckiego, p. Pstrokońskiego postrzelono, — czeladzi zabito 4, postrzelono 4, koni zabito 17, postrzelono 18.

Chorągiew j. ks. m. księcia Alexandra Wiśniowieckiego. — P. Motykalskiego w rękę rohatyną, czeladnika zabito, pięci postrzelono i raniono, koń jeden zabity, postrzelonych 9.

Chorągiew j. m. p. star. lanckoroń. — P. Goleckiego zabito, p. Lipińskiego, p. Tymińskiego, p. Chojnackiego, p. Boratyńskiego i p. Witowskiego przestrelono, czeladzi zabito 2, postrzelono, raniono 5, koni zabito 7, postrzelono, okaleczono 13.

Chorągiew kozacka j. m. p. hetmana pol. kor. — P. Kamińskiego, p. Czepielowskiego zabito, p. Towtka, p. Pachoniego postrzelono. P. Kosowskiego raniono, p. Komorowskiego raniono. Czeladzi zabito 3, postrzelono 5, koni zabito 20, postrzelono 2.

Chorągiew j. m. p. strażnika koron. — P. Krasnosielski, p. Wieliczka posieczono, p. Buthowicza rohatyną

przebito, p. Replowskiego cięto w głowę, — czeladzi zabito 2, postrzelono 4, koni zabito 8, postrzelono i raniono 7.

Chorągiew p. strażnika wojskowego. — P. Zaburskiego, p. Sczygielskiego, p. Wrzeszcza, p. Dąbskiego, p. Kuderowicza, panów Chmieleckich dwóch postrzelono, — czeladzi zabito 6, postrzelono 1, konia zabito 1, postrzelono 6.

Chorągiew j. mści pana miecznika halickiego. — P. Ruda, p. Rożnowski postrzeleni, — czeladzi zabito 3, postrzelono 3, koni zabito 6, postrzelono 5.

Chorągiew p. Adama Kazanowskiego — P. Żalkowskiego w bok śmiertelnie postrzelono, p. Czarneckiego w szyję, p. Łochińskiego w gołeń postrzelono, p. Łęczyńskiego rohatyną przebito, p. Wolskiego w nogę, trębacz w gębę postrzelono, czeladzi zabito 7, postrzelono i raniono 4, koni raniono 15, postrzelonych 2.

Chorągiew p. Czetwertyńskiego Iliasza. — P. Strzębuskiego zabito, p. porucznika, p. Łukowskiego postrzelono, czeladzi zabito 2, postrzelono 2, raniono 2, koni zabito 4, postrzelono 5.

Chorągiew j. m. p. Pawłowskiego. — P. Krajecki, p. Rogalski, p. Sulatycki, p. Łuczyński postrzeleni, czeladzi zabito 5, postrzelono 4, koni zabito 11, postrzelono 9.

Chorągiew j. m. pana Chrzastowskiego. — P. Brumirski postrzelony i pan Gosławski, czeladnik jeden posieczony, koni zabito trzech.

Chorągiew p. Giżyckiego. — P. Kosakowicz postrzelony, p. Strzębosz postrzelony, p. Zembruski postrzelony, p. Kostrzeckiego postrzelono, p. Moszczyńskiego rohatyną obrażono, czeladzi postrzelono 7, koni zabito 8, postrzelono 11.

Chorągiew j. m. p. Zahorowskiego. — J. m. pana rotmistrza rohatyną rękę przebito, p. Kuczewskiego zabito, postrzelono p. Linczewskiego, p. Zaniewskiego, p. Kłosińskiego i Zubowskiego, p. Mioduszwoskiego, p. Popiela raniono, czeladzi 5 zabito, postrzelono 1, koni zabito 7, postrzelono 7, zginęło czasu potrzeby 1.

Nadto zabito j. m. p. Jana Żółkiewskiego kapitana, gdy dragany przywodził, j. m. pana Morela, z kompanii

p. oboźnego zabitych i postrzelonych 15. Z inszych kompanij nie podano rejestru; j. m. pana Pałowskiiego z pod chorągwie j. m. p. kanclerza zabito, j. m. p. Moczarskiego w nogę postrzelono.

Z ludzi j. m. p. strażnika koronnego niemało zginęło. Z ludzi j. m. p. podkomorzego czerniechowskiiego zabito 6, postrzelono 9. Z piechoty węgierskiej j. m. p. hetmana zabito dwu, poraniono, postrzelono, prochy opaliły kilkunastu; także z chorągwie nadwornej wołoskiej kilku zabito i postrzelono kilkunastu.

NAGROBEK

ONEMU RYCERSTWU KORONNEMU, POD KUMEJKAMI 1637 R.
DNIA 16 DECEMB. DO NIEŚMIERTELNOŚCI OD BOGA
NAZNACZONEMU.

Słońce, wiatry, obłoki,
Coście widzieli skoki
Wojenne i harcerskie,
Taborskie i rycerskie;
Serca ich i stałości
Męstwa, sił, i dzielności
Świadcami rzetelnemi
Zostańcie dni wiecznemi.
A ty Kumejskie pole
Korybutów padole,
Krwia szlachty ozdobione,
Mnóż wonie niezginione.
A sarmatyckim krajom,
Azyatyckim szpajom,
Moskwie, Tatarom, z Rusią,
Powiedz nowinę Rosią.
Sława synów koronnych
Tu żywie. Od postronnych
Strażą wieczną zostawa,
Koronnym sił dodawa.
A Bóg iż z nieba dawa,
Że Victor zaprzegrawa,

Koronę w swej wieczności
Oddał im w szczęśliwości.

Mogły kozackie.

•	†	•
Bel- lis cor- ruptos ho- minum mores Deus emendat. Aug.	Im- pius et ferus est il- le, qui bellum cupit destabile.	Fuimus perituri Deo, rebelles Regi, Reipub. hostes, Ro. ecclae infensi.

*Postquam omnibus in confesso est, secundum deos
communitatem tueri, oportet vos omnes perinde ac si se-
deritis ad tributum exigendum, obtemperantem laudare,
tanquam integrum salutis tributum pensitante patriae, mi-
nus obedientem vero punire. Demost. Orat. 1. cont. Ari-
stogit.*

ROZDZIAŁ IX.

● następowaniu wojsk ku Pawlukowi do Borowicy, gdzie się był zamknął. ● wzięciu Pawluka. ● uspokojeniu żołniersa. ● transakcyi i przysiędze kozackiej.

Gdy dekret swój już P. Bóg wykonać nad swawoleństwem kozackiem raczył, nazajutrz 17 Decemb. ruszyło się wojsko szykiem do Moszen. Uprzedzał j. m. p. strażnik koronny z pułkiem swym zwyczajnie, ale tam Pawluka, ani wojska kozackiego nie zastał; *post amissum bellum, metus ipse afferebat calamitatem.* Z pozostałych w zamku ludzi niewinnych coś było a chorych Kozaków, i przy nich po piwnicach kryjących się coś zdrowych, ale i tych nie żywiono. Stanąwszy tedy wojsko w Mosznach na noc, ogień w nocy pokazał się, i część miasta spalił. Dzień 18 tam odpoczywało wojsko, gdzie dano znać iż z Czerkas uszedł Pawluk. Przyszła tam do Moszen tegoż dnia posta od dworu j. m. p. krakowskiego, w której to było: dawa znać j. m. p. krakowski, iż na zupełne poczty przypowiada król j. m. żołnierzowi służbę, iż jeśli tego potrzeba będzie, tedy i z skarbu swego król j. mość żołnierzów zobiecuje zapłacić. Posyła król j. mość uniwersały do miast i urzędów, aby swawolnych Kozaków karano gardłem i *bonorum* konfiskacją. Były i do Kozaków o temże, z których jeden tu wkładam.

**Władysław IV z bezej łaski król polski, wielkie księ-
żę litewskie, ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudskie,
inflantockie, smoleńskie, ozernohowskie, a szwedzki,
gotzki, wandalski dziedziczny król.**

Wszem w obec i każdemu z osobna komu to wie-
dzieć należy, a mianowicie starostom i urzędom grodz-
kim, podstarościom, także dóbr naszych wszystkich na
Ukrainie dzierzawcom wier., nam miłym łaskę naszą
królewską. Wiernie nam mili! Za wzięciem wiadomości
od wielmożnych hetmanów naszych, że swawola koza-
cka wyzuwszy się z powinnego posłuszeństwa przeciw
przysiędze swej, i nie pomniąc na łaskę naszą królew-
ską, którzyśmy im miłościwem przebaczeniem zbrodnie
ich odpuszczali, co raz to większą górę, z rozlaniem
krwie tak szlacheckiej kondycyi jako i innych ludzi,
z wielkiem złupieniem i splądrowaniem wsi i miasteczek
ukraińskich. Zaczem jako z jednej strony kazaliśmy na
nich hetmanom i wojskom naszym nastąpić, tak i po
wier. w. mieć to chcemy, abyście tak przez się, jako
przez urzędy i namiestniki swoje surowie wszędzie to
swawoleństwo na gardle karali, majątności ich konfisko-
wali, i jako najsurowiej i najprędzej tę swawolę tłumili,
która niewdzięczna łaski i dobroczynności naszej, nie-
godna jest, jedno żeby mieczem i wszelką surowością,
gdzie się kolwiek pokaże, wykorzeniona była. Który uni-
wersał nasz, aby do prędszej wiadomości wszystkich
przyjść mógł, chcemy to mieć po urzędach grodzkich,
aby on do akt swoich wpisawszy, po miejscach zwy-
czajnych publikować rozkazali. Dla łaski naszej i z po-
winności swej nie czyniąc inaczej. — Dan w Warszawie
dnia 1 grudnia, roku pańskiego 1637, panowania nasze-
go polskiego 5, szwedzkiego 6.

Tam zaraz odprawowano postę nazad, o szczęśli-
wym progresie dając znać. Przyjchali tego dnia ich
mość p. porucznicy do j. m. którzy w potrzebie nie byli,
żałując tego, przyjchali i Kozacy rejestrowi korsuńscy
i białocerkiewscy, którym do siebie jego m. p. hetman
kazał był przybyć na śrzodę, którzy byli na pobjowis-
ku, i do ośmi tysięcy liczyli ich na placu; jakoż mało

nie trafili, bo tylko bez dwóch set tam ich legło. Przeprowadzono tam było i Kozaka Mniowskiego, który w poselstwie jeździł z Korsunia do jego mci p. hetmana, ale powiadał, iż go gwałtem swowolnicy wzięli, i musiał z nimi być w potrzebie, ale że mu ani sukien, ani odlewanej szable nie wzięli, znać iż na zdradzie był, jako o nim i w Rokitny suspikowano. Opuścili mu to j. m. p. hetman, ale przecie inną okazją P. Bóg go skarał. A mając wolą ruszyć się j. m. z Moszen, nazajutrz posłał dnia tego ku Czerkasom chorągwie te, które w potrzebie nie były, nad nimi postanowiwszy j. m. p. Stanisława Potockiego wojewodzica braci. rodzonego swojego, aby jeśli w Czerkasiach nie zastaną nieprzyjaciela, spieszyli za nim do Borowice, i tam go dotrzymali, dokądby z wojskiem nie nadspieszył. Szedł ochotny żołnierz, wielce sobie pragnąc przysługi, i życząc sobie upłynionej okazji powetować. *Audendum est labor enim tempestivus multam parit faelicitatem hominibus circa finem.* Ruszył się z Moszen 19. Decemb. ku Cirkasom j. m. p. hetman, przed sobą posławszy j. m. p. strażnika, z którym ochotnych wiele szło. Ale gdy przychodzi wojsko ku Czyrkasom, ogniem płonęło miasto, tak iż niebezpieczno stać było w mieście. Mało tam mieszczan jest, ale domów kozackich dwa tysiąca; kazał ci wprawdzie od ognia bronić j. m. p. hetman, ale wiatr tak potężny powstał, iż prawie od Boga kara nad miastem była, mało zostało osady przy zamku. Rano wojsko i armata koronna ruszyli się ku Borowicy, ali dają znać iż Pawluka z dwoma tysiącami w Borowicy oblężono. Rado wojsko co prędzej się spieszy, i milę od Borowicy na noc stanie. Tam z stanowiska nocą posłał j. mość pan hetman ku Borowicy draganów 500, i dział parę, bo i nieprzyjaciel dział trzy i hakownic sześć wziął był z Cyrkas do Borowice. Teżże nocy uderzono z dział nadedniem w obozie, i j. m. p. Żółtowski począł sznać gotować, przyszańcowawszy się blisko ku miastu. Widząc nieprzyjaciel, o miłosierdzie począł prosić. Nazajutrz 20 Decemb. jego mość pan hetman pol. z wojskiem pod Borowicę przyszedł gotowym szykiem, patrzy na to miasto, i w ostrożności wielkiej było, chorągwi z miasta niemało

wystawiono, ale obegnany w krąg począł nieprzyjacieli lękać się. Ciężkim im był j. m. p. wojewodzie, bo wszystkich, którzy do Pawluka swego śli, poznosił, ale cięższy j. m. p. hetman, bo ich w krąg szaniami obegnał, nawet wodę odjął. Stawialić się wprawdzie *resolute* strzelając i mocno się fortyfikując, ale w takim razie, gdzie *ante mortem* przychodzi *mortem invocare*, i siły ludzkie nie przemoga, przeto o mizerykordyą, *per viscera Christi et sanguinem in cruce effusum* prosili. Posłano im uniwersały k. j. m. Czerń gdy to obaczyła, trętwiała, rozumiejąc, że to prawda była, co im Pawluk powiedział, że k. j. m. nie wie o tej wojnie. Uczyniwszy tedy czerń radę, obrali sobie starszego nowego, nazwanego Kairski, aby Pawluka wzięli w *sequèstr*. Dał ktoś znać o tem Pawlukowi, a on w nocy z swoją drużyną ucieka, a że na czulego kwaterę j. m. p. Żółtowskiego przypadł, nie wypuścił go z parkanów, i dał znać jego m. p. hetmanowi, który przyszedłszy, dwanaście razy w miasto z dział uderzył, potem racami zapalił je. Wtem znowu przychodzą o miłosierdzie prosząc, a to wszystko co chce j. m. p. hetman gotowi uczynić, byle tylko mniej winniejszy zdrowiem darowani byli. Podał tedy kondycyę, aby Pawluka, Tumulenka, Skidana, i starszynę wydali, innym daje zdrowie. Pozwolili mianowanych, którzy są, jutro wydać, ale Skidana nie mieli, w Czechryniu był. Wzięli tedy ich za wartę, a żołnierz ochoczy w koło miasto onę noc wartował pieszo. *Labores pariunt generositatem*. Rano 12 Decemb. we wtorek godzin trzy na dzień oddano więźniów i prawie na tym placu, gdzie Sawę hetmana rozstrzelał był Pawluk z drugimi. *Peccatum, magnus daemon*, mówi Chryzost. Których oddano, tamże do warty j. m. p. Żółtowskiego. Kazano potem odtrąbić, aby żaden do miasta nie wchodził z naszych, póki Kozaków nie rozprawia, ale iż chorych na zimnie nie wiele było, rozpisano ulicę jedną na chorych, i we śródę, i wprowadzono ich do miasta. W piątek na koło kozackie uderzono. Którzy wyszedłszy w pole, czekali jego m. p. hetmana, ale on na miejsce swoje posłał j. m. p. Kisiela, podkomo. czerniecho. starostę nosowskiego, i j. m. p. oboźnego. Gdzie uczyniwszy rzecz, odebrał od nich znak kozackiego

hetmana, odebrał i buławę, i chorągwie, i pozostałe drugie komeszyny i pieczęci, i potem z ramienia j. m. p. hetmana naznaczył im pułkowniki, assawuły, sędziów i pisarza wojskowego, a że nie była wola j. m. p. hetmana, aby starszego im dał generalnego, ale to do j. k. m. i sejmu odłożył, — napisawszy im przysięgę, Iliasza starszego pułkownika, starszym do j. k. m. dyspozycyi naznaczył, której przysięgi i tranzakcyi takowy był tenor:

My najniższy podnóżkowie majestatu j. k. m. p. n. m., oświeconego senatu, i wszystkiej rzeczypospolitej, pp. naszych miłościwych wierni poddani: Lewko Budnowski i Lutaj assawułowie wojskowi, Jakób Gegniwy czerkaski, Andrzej Lohoda kaniowski, Hryory Chomowicz czehryński, Maxym Nesterenko korsuński, Iliasz Karaimowicz peresławski, Jaczyna białoczerkiewski, Tereško Jabłonowski pułkownicy, Bohdan i Kasza sędziowie, Bohdan Chmielnicki pisarz, wszyscy przytem setnicy, atamani i czerni bracia, molojcy wojsk j. k. m. zaporowskiego, na potomne czasy aby i pokarania występków przeciwko niezwyćżonemu majestatowi j. k. m. pana naszego miłościwego, i wszystkiej rzeczypospolitej, i miłosierdzia wieczna pamiętka nietylko u nas, ale i u potomków naszych zostawała, wyznawamy: Iż co lubo starszy wystąpili, żeśmy nie pamiętając na krukowską kommissyą krwią naszą pisaną, i porządki przez jaśnie w. jego m. p. Stanisława na Koniecpolu Koniecpolskiego kasztel. krak. najwyższego hetmana koronnego, wojsku zaporowskiemu postanowione, i przysięgę naszą wykonaną, pierwszej starszynę podaną nam zwierzchnością j. k. m. w radzie na Rusawie, od wielm. ich moi panów Adama z Brusilowa Kisiela podkom. czerwiechowskiego, starosty nosowskiego, Stanisława z Potoka Potockiego wojewodzica braclawskiego pułkownika, j. k. m. kommissarzów, nieprzystojnie wyzabijali i armatę zaporowską w Czerkasiach czatą przyszedłszy wzięli, a potem nad zawarty regestr wojska zaporoskiego i liczbę od j. k. m. i rzeczyp. pozwoloną siedmi tysięcy, przyjąwszy do siebie pospółstwo, ważyliśmy się z starszym naszym Pawlukiem przyjść pod wojsko koronne, i jaśnie wielm. jego m. p. Mikołaja z Potoka Potockiego

wojewodę bractawskiego, hetmana poln. koronnego, i z nim na uskromienie nieszczęsných buntów naszych zesłanym zwieść bitwę. Tedy tamże zaraz na placu tej bitwy między Mosznami a Kumejkami, gdy P. Bóg wykonał swój święty sprawiedliwy dekret nad nami, że od rycerstwa koronnego, i tabor nasz rozerwany, i armata wzięta, chorągwie, komeszyny, i wszystkie od dawnych wieków zasłużone ozdoby najjaśniejszych królów ich m. i rzecyp. straciliśmy, a większa część wojska trupami padła ostatek nas tenże jaśnie wielm. p. hetman polny dośzedłszy z wojskiem koronnem w Borowicy, sprawiedliwym sądem bożym na tem miejscu gdzie starszyna pierwej wyzabijana była, w krąg otoczył i szanćami osypawszy szturmem chciał konać, — tedy my wszyscy którzyśmy starszym naszym uchodzili, i w tej osadzie Borowicy byli, aby do końca krew chrześciańska nie była przelewana, i głowy nasze na usługę rzecyposp. zachowane być mogły, przez tychże ich mści panów komisarzów którzy pierwej wojsko sporządzili, i starszynę nam podawali, prosząc o miłosierdzie u jaśnie wielm. hetmana polnego koronnego, starszych naszych, którzy nas do takiego upadku i wszystkiego złego przywiedli, Pawluka i Tomilenka z kilką inszych wydaliśmy. A Skidana, jako tychże buntów autora, iż uszedł, wszyscy ogółem wynaleść i stawić go do rąk jaśnie wielm. j. m. p. hetmana pol. kor. obowiązujemy się. A iż starszego nad wojskiem za przestępstwo nasze, któregośmy byli zwykli miewać przedtem pośrodku siebie, tenże jaśnie wielm. p. hetman dać i naznaczyć niechciał do dalszej woli j. k. m. i rzecypospolitej, a tylko pułkownicy między nami są obrani, a do czasu zwierzchność panu Iłaszowi pułkownikowi pereastawskiemu który statecznie, nie wiążąc się do buntów, trwał przy wojsku koronnem, jest polecona. Tedy my wszyscy statecznie w tym porządku do dalszego miłosierdzia i łask j. k. mści i wszystkiej rzpltej poprzy sięgamy, o które prosząc, posłów z pośrodku siebie, tak do majestatu j. k. m., oświeconego senatu i wszystkiej rzpltej, jako do jaśnie wielm. j. m. p. Stanisława na Koniecpolu Koniecpolskiego kasztel. krakow. hetmana w. koronnego naznaczyliśmy. A co się dotycze Zaporozża, czółnów mur-

skich i straży zwyczajnej, obowiązujemy się, iż skoro będzie rozkazanie jaśnie wielmożnych panów hetmanów koronnych i komisarzy nznaczonych, gotowiśmy ruszyć się. Czólny gdy będzie rozkazanie takie popalić, i czerń któraby nad liczbę nznaczoną do straży tam była, z Zaporozża wyprowadzić. Co się zaś dotycze samych registrów, które na ten czas są klęską naszą pomieszane, tedy poddajemy się pod miłosierdzie i wolą j. k. m. i wszystkiej rzpltej, tudzież jaśnie wielm. ich m. pp. het. koronnych, że wedle onego komputu, który ich m. p. komisarze nam zostawili, i w takim porządku w jakim nas samo miłosierdzie j. k. m. pana naszego mciwego nieć zechce, a w zupełnej wierze, cnocie i poddaństwie rzpltej trwać na potomne czasy mamy i będziemy, to wszystko podniósłszy ręce do nieba poprzysiegamy, i na to wszystko i dla wiecznej i nieśmiertelnej pamiętki, tak pokarania nas za występki nasze, aby na potomne czasy nie bywało takowych buntów, jako i miłosierdzia nad nami pokazanego, to pismo i obowiązek nasz krwawy pod pieczęcią wojskową i z podpisem pisarza wojskowego daliśmy, który to obowiązek nasz zawsze przyregistrach wojskowych ma być, abyśmy byli pamiętni tego tak pokarania naszego, jako miłosierdzia j. k. m. i wszystkiej rzpltej. Pisany w zupełnej radzie pod Borowicą, w wigilią Bożego Narodzenia roku pańskiego M. DC. XXXVII.

Bohdan Chmielnicki

imieniem wszystkiego wojska j. k. m., jako pisarz
wojskowy przy pieczęci ręką własną.

Gdy tedy przysięgę odprawiła starszyna, dziękować j. mci p. hetm. pol. przyszłi, których upominał, aby na przysięgę pamiętni będąc, więcej sobie j. k. m. i rzpltej nie naruszali, i tych buntowników terazniejszych aby naleźli i skarali. Mając wiadomość, iż za mil cztery w Arklejach, Kizimy we czterech tysięcy jest, posłał j. m. p. Stanisława Potockiego wojewody braclawskiego ku niemu, potem drugą stroną registrowym rozkazał, aby nazajutrz tamże pošli ku Arklejom. Przyjachali też i Kozacy starszy z Doroszem i Cechrynią, którzy pro-

sząc o miłosierdzie, za wydaniem Skidana i buntowników innych wzięli obietnicę; ale iż twierdzili, iż uszedł do Zaporozża Skidan, drugich wydali Kusza i Sączka pułkownika Pawlukowego, starać się obiecali Skidana, jako i przysięgli. W dzień Narodzenia Pańskiego z dział oddawszy pokłon Bogu na jutrzni, i odprawiwszy nabożeństwo, uderzono do koła na wojsko koronne, w którym gdy j. m. p. hetman wielce i mile dziękował za użyczenie niedziel trzech i tak szczęśliwych ku posłuszeństwu sobie i służbie rzpltej i ojczyźnie, dał im wiadomość, iż nowe kupy po za Dniepru, z Skidanem są, a drugie dalej się ozywają, przeto iż te niedziel trzy prędko zchodzą, prosił każdego z poruczników ich mci, aby do końca tąż ochotą, nieprzyjaciela uskromili. Jedniż tego sobie życzyli i nie kontrydykowali, drudzy rozejść się chcieli. *Tandem* wzięwszy do braci, służyć *ad 1 Martii* i póki się nie odprawi sejm obiecali, i w dolegliwościach swoich posły na sejm obrali j. m. pana starostę chmielnickiego, j. mci p. starostę bohusławskiego, j. m. p. Korycińskiego, j. m. p. Dłotowskiego, j. m. p. Stana, j. m. p. Ubyssa etc. W ten czas gdy koło rycerstwo odprawują, Kozacy we trzech tysiącach grając w szalamojkę, w bębny bijąc, z chorągwiami i ze znakiem nad starszym pułkownikiem, to jest pod buńczuk, pod proporcem białym ze dwiema ogonami zawieszonemi pod szefolinem, i czarną magierką zawieszon, szli przeciw Kizimowi ku Arklijom. Mówił tam nie jeden patrząc na nich: *Si repub. prodderitis, non invenietis qui vestri misereatur*. Ale z łaski pańskiej wierność swoją oświadczałi. A gdy języki od j. m. p. wojewodzica, j. m. p. Giżyckiego pewnie przychodziły, które o nowych kupach dawali znać, iż Kizim syna swego z Kropcem posłał ku Lubniom po działa, hakownice, i lud, wieczora tego jachał j. m. p. hetman do Dniepru, jeżeli może ruszyć się z armatą; posłużyła noc lepiej, stanął Dniepr. Nazajutrz 26 ruszywszy się, Dniepr i z armatą przeszedł, i zaledwie wpół mili było wojsko za Dnieprem, ali Kizima Kozacy rejestrowi j. m. panu hetm. przywiedli, a jego kompanią chłopią rozegnali. Tak Bóg j. m. p. hetmanowi szczęścił, (który *sanguinis et animae suae prodigus, patriae et reipub.*

pacem et auctoritatem exoptando, zostawał) iż co jedno zamyslił, to wszystko od Boga miał, i deszcz, i mróz, i zwycięstwo, iż słusznie mówić możemy: *venit, vicit, profugavit, triumphavit*. Przeto tak uspokojoną w małym czasie Ukrainę z łaski boskiej mając, przyciągnąwszy z wojskiem pod Jeremijówkę, wojsko jedno za stanowisko za Dniepr nazad obrócił, drugiemu z armatą i z więźniami ku Kijowu iść kazał, drugiemu za Kijów, aż ku morawskim statkom, hibernę dla pohamowania zewsząd swawoli, mieć kazał. Ale gdy się sam ku Arkliom j. mć przybliżył, nowe zaszły rumory po rozpuszczeniu wojska. Piszą od Lubień, iż trzeci raz się tam kupi nieprzyjaciel i pustoszy miasta, pierwaj Skidan, potem Kukła i Skrebecz, teraz Kazimeńko i Dukrenko, którzy kościół i klasztor spalili, Bernardynów pozabijali i chować ich nie dopuszczają. P. Kłobuczynskiego z bratem i czeladzią zabili, także p. Bedlińskiego, p. Wyśnierskiego i z żoną i z matką, p. Krasnosielskiego, Kałęckiego, Kijańskiego, Pudłowskiego, Głowackiego, i wiele innych ludzi i żydów zabili. Posłał znowu j. m. p. Stanisława Potockiego hrata swego z j. mcią panem Kazanowskim, p. Giżyckiego, p. Komorowskiego, p. Wichrowskiego, ks. Czetwertyńskiego i innych z chorągwiami, i do pułkownika Mirochrockiego i innych z chorągwiami, i do pułkownika Mirochrockiego, aby w to wejrzał, imał, odsyłał, karał. Potem się do Pereasławia sam j. m. p. hetman ruszył, i tam skarał buntowników, dawszy ich pod miecz trzech, toż prawie i po wszystkich miasteczkach czynił, a przykładem jego właśni panowie poddanych swawolnych swoich karali, jedni na gardle, drudzy na majątności. Na nowy rok puścił się j. m. do Nizina, ale ohotnego gościa miawszy j. m. p. podkomorzy czerniechowski nie puszczał go z domeczku swego i ohotnie przyjmował, lubo i on sam z wojny kozackiej gościem był w domu swoim. Przyjachawszy do Nizina, buntowników Pieroga z pięciu starszych dał pościnać. Tam Kozacy miechroecy Kizimenka przywiedli. Przyszło tam pisanie w tym czasie jmci p. krak. hetmana wiel. koronnego, w którym mu z tak wysokiej wiktoryi i prędkiego uspokojenia winszuje temi słowy:

**Jaśnie wielmożny mściwy panie wojewodo braciawski,
mój mściwy panie i bracie!**

Niechaj będzie Pan Bóg pochwalon, że *primitiae* te urzędu wci mego mściwego pana hetmańskiego, w tak małej garści wojska j. k. m. przeciwko tak wielkiemu wyuzdanej tej swej woli mnóstwu, znacznie pobłogosławić raczył, że serca i sił odważnemu rycerstwu dodał, i sercem chłopstwa tego z winnego posłuszeństwa j. k. m. złośliwie i uporczywie wybijającego się, sromotnie potłumił, tak częste krzywoprzysięstwa i starszych swoich okrutne morderstwa krwią ich własną *expiavit*. Takowe abowiem zbrodnie i samo niebo nie zwykło cierpieć, ale wspiera. Nie mogę tedy tylko *intime gratulari* wenci memu mściwemu panu, żeś *consilio et manu* zniżył hardość chłopską, przełomił upór, windykował krzywdę bożą, krzywdę j. k. m., krzywdę wszytkiej rzeczyposp., która i sama *congratulabitur* sobie, że w. m. mój mściwy pan *foedum to servile bellum a visceribus jej summa prudentia*, dzielnością i odwagą raczył *amoliri*. Aleć jużes sobie w. m. mój m. p. tak chwalebne dziełem usiał szeroką drogę, nietylko *ad praemia*, które za krwawe prace swoje obfite z rąk j. k. m. brać będziesz, ale też i do nieśmiertelnej sławy, która i terazniejszym i potomnym wiekom, póki rzeczyposp. nasza stać będzie, brzmieć musi. Pewienem przeto, że za tak szczęśliwemi waszmości mego mściwego pana początkami, i dalsze w. m. dzieła takowymże sukcessem kończyć się będą, że usilnie i sam czynić będziesz o to staranie, abyś *prima secundis* raczył *contexere*, i temu chłopstwu taki przybrał musztuk, żeby już więcej nie wierzgało, i w powinnej posłuszeństwa klubie zostawało. O progresie dalszym w. m. m. p. i rozprawie z tem swowoleństwem, *avidissime* czekam wiadomości. Dziś przyniesiony mi list przez postę od j. k. m., którego kopią w. m. m. mściwemu p. posyłam, nie wątpiąc, że wszystko staranie swoje od *desideria* j. k. m. będzie akkomodował, i to *meritum* do odważnych dzieł

przydasz. Uprzejmie zatem służby moje zalecam jako napilniej w łaskę w. m. mego mściwego pana.

W Uściu dnia 31 Decembr. 1637.

w. m. m. p. powolony brat i sługa

Stanisław Koniecpolski

kasztel. krak., hetman wielki koronny.

Niedługo się bawiać w Nizinie, ale sporządzone chorągwie na stanowiskach miawszy, do Kijowa, aby stolicę swej woli *justitia administrata* rektyfikował, jachał. Tam miasto, jako się godziło, przyjmowało j. m. p. hetmana, j. m. k. metropolit nawiedzał, szkoły nowo erygowane piękną oracyą witały. Nazajutrz *capita* łotrów i sakrylegów Kizima i z synem na pal wbić kazał, trzeciemu Kuszowi leb uciąć. Mówił Kassiodor: *Viri fortes in pace sunt modesti, et qui praelia frequenter tractaverunt, justitiam diligunt.* Tegoż dnia sporządził j. mość, aby Iliasz pułkownik przy naznaczonych komisarzach spisał rejestrowych Kozaków, aby obaczyć wielu niedostaje, i żeby przysięgą byli obowiązani. Zjachali potem na ten popis j. m. p. podkomorzy czernichowski z j. m. p. Stanisławem Potockim wojewodźcem braclawskim, pułkownikiem j. k. m. *pro die cinerum* do Trechtymirowa; wielka mięszanina była, bo już Skidan na Zaporozu buntował i pięć tysięcy swowoleństwa zebrał był, ale *industria* ich m. p. komisarzów uspokoione chłopstwo, *jurament* wedle *contenta* w krukowskiej komisji spisanych, na krucifixu *singulariter* każdy oddali. Naznaczył też j. m. p. hetman polny, aby j. m. p. Mielecki rotmistrz jachał do Zaporozia z Iliaszem starszym pułkownikiem, i tam przysięgę odebrał, popalił czółna. Działa na Kudaku wzięte kijowskie, na które *script* miastu dał na się j. m. p. krakowski, aby rekuperował, Skidana aby dostał, gwardyą zbytnią z Zaporozia aby zniósł. Potem ruszył się j. m. p. ku Latyczowu, wzięwszy więźnie i armatę *jure belli* od Kozaków odjętą, które te mają znaki. Na pierwszym napisano jest: *Ferdinandus me fecit*: Na drugim: *Rudolphus secundus Imper.* Na trzecim: *Rudolphus secundus Imperator Bohemiae Rex, etc.* Czwarte po arabsku

pisane, piąte gładkie bez pisania, szóste kręcone kijowskie, siódme j. m. p. strażnikowi dane, ósme Kozakom rejestrowym pozwolone; drugie działa z miast wzięte od Kozaków, miastom oddano. Ztamtąd ruszył się j. m. do Tyśmienice, gdzie oddano j. m. od j. k. m. *litteras gratificationis*, który tu wnoszę.

Władysław IV z łaski bożej król polski, wielkie książe litewskie, ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudzkie, infantokie, smoleńskie, czernihowskie, a szwedzki, gotski, wandalski dziedziczny król.

Wielmożny uprzejmie nam miły. Pocieszna nowina którąśmy o pogromieniu i rozproszeniu kozackiego swowoleństwa, za męstwem i czułością uprzejm. w. a odwagą dobrych i cnych rycerzów dnia wczorajszego rzetelnie z listu uprzej. w. m. wyrozumieli, tem bardziej nas uweseliła, imieśmy z sobą głębiej rozpamiętywali, jako *bella servilia imperiis* bywały ciężkie i niebezpieczne. Oddawszy tedy winne Panu Bogu dzięki po jego jawnej pomocy, bez której w tak szczupłym i rozerwanem wojsku być nie mogło, wszystkę tę tak chwalebłą sprawę dzielności i czułości uprzej. w. m. przypisujemy, dobrze bardzo tej rzeczyposp. tusząc, gdy jeszcze w niej ani na dzielnych, ani na odważnych nie uchodzi rycerzach, kiedy dla samej miłości i całości ojczyzny, dla naszego dostojęstwa, oczywiste niebezpieczeństwa i stracenie zdrowia za jedną mają pociechę i igrzysko. Sprawiliś uprz. w. m. że ta *tempestas* wczesnie *discussa*, że to *virus in corpus et viscera reipublicae* nie weszło; inaczej uczuliby tamedzni obywatele, a co wiedzieć jeśliby nie wszystko *reip. corpus, saevientes in libera capita servos*. Ma tedy za co być ojczyzna uprz. w. powinna. My zaiste pierwszą tę urzędę uprzejmości w. przysługę i jakoby *faelices primitias eo loco* kładziemy, rozumiejąc je być godnemi *immortalis gloria et amplissimis praemiis*, które uprz. w. od ręki naszej uznawać i odnosić będziesz. Dalej uprzejmość w. zwykłej czułości i męstwa swego nie opuścisz, jakoby doskonale ta swawola poskromiona, *et in ordinem redacta*, więcej rzeczyposp. straszna i szkodliwa nie była, ale

owszem posłuszna zostawała, o czem się uprzejmość. w. z jaśnie wielmoż. kasztelanem krakowskim znosić będziesz. My też na sejmie przysłym o to się starać będziemy, aby rzeczposp. kiedykolwiek z siebie ten strach i ciężar zwała. Życzymy przytem uprzej. w. od P. Boga zdrowia i nierozzerwanego szczęścia. W Warszawie dnia XII miesiąca stycznia, roku p. 1638, panowania naszego polskiego V, a szwedzkiego VI roku.

VLADISLAUS REX.

Za takową tedy przysługę, iż sobie i król j. mość, i rzeczpospolita *gratulantur* dalszego progresu i *victoriæ* nad nieprzyjacielem koronnem wszelkim w. m. memu m. p. i życzymy, i od P. Boga prosimy, *da Deus et fave.*

KONTYNUACJA DYARYUSZA WOJENNEGO,

CZUŁOŚCIĄ

**JASŃNIE WIELMOŻNYCH ICH MCIÓW PANÓW
HETMANÓW KORONNYCH,**

OGHOTĄ CNEGO RYCERSTWA POLSKIEGO,

NAD

**ZAWZIĘTYMI W UPORZE KRZYWOPRZYSIĘGLYCH I SWO-
WOLNYCH KOZAKAMI,**

w roku 1638

O D P R A W I O N A,

**DO WIADOMOŚCI KORONIE I WIELKIEMU KSIĘSTWU LI-
TEWSKIEMU, ZA DOZWOLENIEM PRZEŁOŻONYCH,**

przez

W. O. Symona Okolskiego,

kasnodzieję wielmożnego j. m. p. hetmana pol. koron.

PODANA.

Wydanie

KAZIMIERZA JÓZEFA TUROWSKIEGO.

KRAKOW.

NAKŁADEM WYDAWNICTWA BIBLIOTEKI POLSKIEJ.

1858.

Proverbiorum 23.

*Arma et gladii in via perversi, custos autem animae suae longe recedit
ab eis.*

1. Regum 8.

*Hoc erit jus regis. Filios vestros tollet et ponet in aratores agrorum suo-
rum, et messorum segetum, et fabros armorum et currum suorum.*

JASNIE WIELMOŻNEMU JEGO MCI PANU
P. ADAMOWI Z KAZANOWA KAZANOWSKIEMU

KASZTELANOWI SĘDOMIRSKIEMU, PODKOMORZEMU KORON-
NEMU, KOZIŃSKIEMU, SOLECKIEMU, etc. STAROŚCIE.

Za rzecz postronną nie będziesz w. m. poczytał wiel mciwy panie podkomorzy koronny i dobrodzieju, iż mało znajomy, i bez uprzedzenia wszelkiego oddaniem usług moich zakonnych tę kontynuacją wojny *servilis* na ukaranie, w. m. memu mciwemu panu przypisałem. Dwie racje mnie ku temu pobudziły: pierwsza, iż nic przystojniejszego być nie może, jako wielkich mężów dzielności i sprawy dedykować temu, który *omnibus modis exercet virtutem*, ponieważ za tem *gloria* domu jego *perennis* następować musi. Poglądał na to Bernat święty, gdy *in serm.* mówi: *Non recti plane sed perversi animi est, quærere gloriam et non exercere virtutem, et velle coronari, qui legitime non certavit.* Nie jest to mówi dobrego, ale nader złego człeka rzecz, usiłować o sławę, a o cnotę nie dbać; chcieć nosić koronę zwycięstwa, a na plac trudu nie wstępować. Zawsześ się w. m. mój mciwy pan przeciwny temu najdował, bo nie było tak wysokiej ani

w koronie, ani przy boku j. k. mci pana naszego miłościwego okazyi, którejby w. m. mój mciwy pan omieścić kiedy miał, i onej wysokiemi cnotami nie przyozdabiał. Świadczą to obcy, wojny, świadczą *consilia*, honory i tytuły w. m. Zkąd nietylko wielkie imie u wielkich w senacie ludzi, ale i u walecznych na wojnie mężów mieć raczysz, jako i nieśmiertelną sławę tem sobie gotujesz. A nietylko tak wysocy sławy w. m. *contestes* wysokie imie w. m. dają, ale i sam krasomowca *Cicero* nie inakszym *testimonia* sławy dawać *orat. pro Rosc.* nauczał. *Is mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiore locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem.* Co ja w. m. mojemu mciwemu panu nietylko *honore reverentiali praevenio*, i słusznie wysławiam, ale też za szczęśliwy progres w obfitych cnotach, gotów Najwyższego Pana i Boga prosić zostawam. Druga racya jest, iż w. m. mój mciwy pan jesteś szczególnym protektorem i miłośnikiem żołnierza wszystkiego, który dla dostojności j. k. m. pana naszego mciwego i całości rzpltej substancją swoją wszystkę, krew i zdrowie chętnie wylewają, kładą i tracą. Jakoż to w. m. mój mciwy pan nie raz im tak w pospolitości wszystkim, jako i szczególnie każdemu oświadczać i skutecznie za każdą okazją raczył. Jednak przy tak ochotnym i stałym affekcie ku żołnierzowi, to mię napotężniej ku dedykacyi pobudziło, iż w. m. mój mciwy pan wielm. j. m. p. wojewodzie braclawskiemu hetm. poln. koron. szczególnym jesteś i odkrytym przyjacielem, i wiele mu dobrego życzyć raczysz, i cieszyłeś się niepomału, iż tak zajuszona wrzawa kozacka przez niego w roku trzydziestym siódmym na Kumejkach, i w roku przeszłym na uściu Starca, i indziej, szablą i roztropnością uśmierzona i uspokojona zostawała, i została: z czego w. j. m. p. hetman wielce był kontent. *Ea enim profecto ineunda laus, quae ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt.* Przeto aby jaką wdzięcznością tak wielki affekt w. m. mego mciwego pana zostawał nagrodzony, tę kontynuacyą *acri belli servilis*, jeden będąc z pocztu znacznych sług wielm. j. m. p. hetmana pol. koron. sługa i bogomodica, w. m. memu mciwemu panu uni-

żenie dedykuję i pod obronę poddawam. Proszę zatem najwyższego Pana i Boga, aby nam w.m. m. pana z miłosierdzia majestatu swego długo, zdrowo i szczęśliwie chować raczył.

W Kamieńcu Podolskim *die ultima Januarii 1639.*

Wielm. waszej

uniżony sługa i bogomodłca

F. SYMOM OKOLSKI

Ord. Praedic.

Do Czytelnika.

Nie jedna mię rzecz do roztrzęsienia tej kwestyi pobudziła zacny czytelniku. Jeżeli potrzebna rzecz jest, dyaryusz wojenny ku wiadomości ludzkiej podawać albo nie. I jako baczę, mieczem obojętnym taką kwestyą (gdyż ją potężne na obie stronie racye, jedne stwierdzają, drugie znoszą) rozcinać przychodzi. Stwierdza napróżd to: Iż wszelka wiktorya, a mianowicie która się w brzegach królestwa i ojczyzny *super non cohaerentes cum principe cives aut subditos vel servos* otrzymawa, od Boga szczególnie bywa dana. Boska bowiem to rzecz, aby jako on sam gruntuje państwa i trzyma w porze swej królestwa, tak też onże sam niemi mięszał, one rozrywał i tłumil. Zkąd jeden z poetów:

*Te penes, alme Deus, est disponere summum,
Te duce civilis jussa capessit homo.*

Bogu tedy niewdzięcznym jest ten, który tak wielkiej łaski uspokojenia państw od Boga, ludziom w polspolitości, aby za to dziękowali, nie głosi; i owszem, jakoby dekret już boski nad nimi czytają: *Boni nuntii haec dies est; si tacuerimus et noluerimus nuntiare, sceleris arguemur. 4 Regum 7.*

Więc jest to *hostis patriae* niemały, który z szczęścia chłopskiego się cieszy, a szczęścia króla pana swego zamilczywa. I jeżeli takowy szlachcicem się urodził, toć znać potem, iż wena jakaś nieszlachecka w nim zawa-

dza, a jeżeli jest poddanym królewskim, toć nieprzyjacielowi pana swojego w tem bardziej życzliwy aniżeli szlacheckiej krwi, obrońcom państw i królowi panu swemu miłościwemu. O jak wiele tego *in bello servili* znajduje się, którzy życzą, aby odrobina panów i szlachty nie zostawała, aby uszczerbek majestat królewski cierpiał, a chłopski regiment następował. Uważny nie tak sobie szacuje, ale *cum Alexandro Magno apud Plutarch. Iniquum certamen ponit, in quo privatum victorem, victum autem regem considerat*. Podawać tedy dyaryusz wojenny, jest oświadczać *fidelitatem et subjectionem S. R. M.*, jest miłość ojczyzny swej wielce sobie ważyć, a *hostes* deprymować.

A nakoniec *cautella reipub.* podana, leczy całość jej skancerowana, chłopskie wojny najcięższe rany w każdej rzpltej zadają, i ojczyźnie wszelkiej angaryą przynoszą, przeto *cautellam posteritati et gubernatoribus regni* zostawić wielce jest pomocna. Dla czego i *Demetrius Phalerius Ptolomaeo regi libros legendos suasit, et historias regni*¹⁾. Bo chociaż *belli disciplina non tam ex libris quam ex acie discitur*, jednak i tego nie ganić, że *etiam ex libris*.

Znosi zaś dyaryusze wojenne, a zwłaszcza które *servilia bella* opowiadają, naprzód to: iż pobudkę niejaką swowolne chłopstwo za laty bierze, *recalcitrando contra dominos et principes suos*. Przeto lepiejby zamilczeć na wieki, niżeli ich swowoleństwo piórem opisować. Niezła to racya. Uczyli jej i Rzymianie, gdy kościół Dyanny jeden łotr spalił był, aby przez to nieśmiertelną pamiątkę złości otrzymawał, przeto zabiegając temu uważny senat, aby nigdy jego imienia nie wspomniano surowo zakazał. Ale ja w tem nauki Chryzostoma ś. naśladować będę, który gdy Judasza zdrajcę Zbawiciela naszego wspomina, tak mówi: *Quid mihi ejus patriam dicitis? Utinam ipsum quoque nomen nescire licuisset*. Nie godnać tego *rebellia* chłopska, aby ją wspominać, ale godna aby była dziegiem zamazana; ale iż się tak często odnawia w tem państwie, i prędko i szeroko szerzy, dla zabieżenia jej, i rady zdrowej znalezienia, i do roz-

¹⁾ Co wszystko przez dyaryusz prawdziwy najlepiej się stawa.

mnożenia się w tem, i do uważania, i do pohamowania dyaryusz dopomoże.

Więc narażać się na inwidyą wielom jest szkodziwa, a na wojnie jeden nad drugiego więcej sobie albo pierwej przypisuje, i w potrzebie choć będziesz i sam, trudno tam wypisać czyje przysługi, ochoty i serca większe były i przedniejsze, *momentis bella enim constant*, i przez spekuły nie dojrząsz jako się tam kto obraca, wygrawa, i w strzemie sławy wstępuje; a nie dopisać czego, przypisać co, albo umniejszyć, niemała to okazywa inwidyi albo urazy. Ale ja rzekę na to: *Non interessato et voluisse sat est*. Choćby tylko jedną jotą kogo wspomniał, a dobrze. A co większa, na chrześcijańskiej wojnie sprawiedliwej, jakowa to jest przeciwko swej woli chłopskiej i terażniejszej, depczącej wołą i rozkazanie j. k. m. pana swego miłościwego, na jego wojska, hetmany, i swoje własne pany rękę bezecną podnoszącej, Bóg w niebie pisze *pugnantem*, i nagrodę gotuje. Przeto jeśli jako nie dotknę wysokich zasług i przysług czyich piórem, Bóg mu w nagrodzie zostawa; przeto Augustyn święty *de civitate Domini* takich *veros cultores Dei* zowie, *qui non cupiditate aut crudelitate, sed pacis studio, et ut mali coercerantur, et boni subleventur, bella gerunt*. Mogą być i insze racye dyaryusze znoszące, jednak iż *laudata virtus crescit*, chcąc ochocie tak wielkiej cnego rycerstwa korony polskiej przystojną oddać uczciwość i dzięki, i inszych synów koronnych do podobnej ozdoby domów ich zacnych zapalić, ten dyaryusz wydawam: przedniejszym jednak sposobem to czynię, abym dobrodziejowi wielkiemu przy innych zakonach zakonu Dominika św., jaśnie wielm. j. m. panu p. wojewodzie braclawskiemu, hetmanowi poluemu koronnemu, i wszystkiemu domow zacnemu wielm. ich m. pp. Potockich, z fortunnego progressu i zwrócenia się powinszował, i Pana najwyższego, w chwale swej i dziełach niepojętego Boga, za tak wielkie dobrodziejstwo wysławiał, i za tak wielką rękę jego św. przy jaśnie wielm. hetmanie i rycerstwie koronnem przytomność, niejako majestatowi jego św. podziękował. *Sit o Jesu fortitudo simplicis via Domini et pavor his, qui operantur malum. Prov. II.*

W PIERWSZEJ CZĘŚCI.

O postanowieniu wojsk koronnych na hybernę.— O kozackiem wyjściu z Zaporozża.— O wejściu do Hołtwy.— O potrzebie hołtewskiej.

DRUGA CZĘŚĆ.

O ustąpieniu od Hołtwy. — O następowaniu Ostrzaninowem. — O potrzebie z nim nad Sułą rzeką.

TRZECIA CZĘŚĆ.

O zbiciu Putywłca i Murki.

CZWARTA CZĘŚĆ.

O następowaniu za Ostrzaninem, i wzięciu Siekierawego pod Skiporodem.

PIĄTA CZĘŚĆ.

O potrzebie pod Żolninem z Ostrzaninem i z Hunią nowym regimentarzem.

SZÓSTA CZĘŚĆ.

O przyściu jego mci p. hetmana polnego pod okop na uściu rzeki Starca. — O oblężeniu Kozaków w okopie. — O różnych utarczkach. — O posiłku Filonenkowym. — O ugodzie i ostatniej komisji na Masłowym stawie.

DYARYUSZA WOJENNEGO KOTYNUACYI

PIERWSZA CZĘŚĆ,

ROZDZIAŁ I

o uwainem opatrzeniu hyberny i stanowisk wojsku koronnemu, po tak rocznej wiktoryi nad Pawlukiem i swowoleństwem kossakiem.

Zawsze wysoki w radzie swej był *Plutarch*, mianowicie jednak in *Apophteg.* dawać mu dank, a zwłaszcza gdy ostrożnym hetmanom przypomina, z jaką ruminacją stanowiska naznaczać rycerstwu mają. *Convenit non fronte solum, sed in tergo quoque oculos habere.* Przynależły im nietylko w czele, ale i w tyle głowy mieć bystre oko. Wprawdzieć na ukontentowanie żołnierza dosyć oka w głowie, celne ukazać mu stanowisko, ale zaś patrząc na bezpieczeńność korony i sławę hetmanów przyzwoitą, na obie stronie oko potrzebne. Jaśnie wielmożny j. m. p. krakowski, wielki hetman koronny, jako zwykle z wielką uwagą, tak i teraz dla bezpieczeństwa gruntownego rzpltej i uśmierzenia zaczętego żaru, stanowisko za Dnieprem przedniej opatrzeć jaśnie wielm. jego mci p. wojewodzie braclawskiemu, hetmanowi polnemu koronnemu, polecił. Częścią, iż *nihil perniciosius esse potest, quam hostem quamvis imbecillem*

contemnere. Nie szkodliwszego być nie może, jako nieprzyjacielem by najpodlejszym gardzić. A cóż rzecemy o nieprzyjacielu leżącym *in visceribus regni*, który gdy chce, snadnie być w wielkiej liczbie może, i dostatecznym w armatę wojenną, i przy małej obronie, chróście, błoście, nie zaraz jest ulęknionego serca. Częścią, iż *adversarius reconciliatus semper est cavendus*, a zwłaszcza, który tatarskie wojenne *vires* przetrwa i przechodzi. *Scit nedum cum fame, siti et frigore pugnare*, ale też niez mordowaną pracą swoją, ponieważ potężnych niderlandzkich bateryj, parapetów, wałów i szanców dochodzi, i na bystrej wodzie, do cudzoziemskich obyczajów, fortelów i sił morskich, płytkimi czółnami swemi przystępuje. Częścią, iż *hostium vires* bardziej wycieńczone być nie mogą, i wszystkie kupy swawolne prędzej rozerwane, jako danemi stanowiskami w kolonii adwersarzów, a zwłaszcza w tej religii. Bo jako *naturaliter sunt hostes barbari non barbaris*, tak prawie jest Rusin Polakowi. Przeto gdy leżą za Dnieprem żołnierzowi w łożysku kozackiem naznaczona będzie, gdzie ich są żony, dzieci, zasieki, bydło, futory i inne dostatki, bardziej swowolnego zwojować nikt nie może. I jeżeli się tam znowu skupi, i na Pana Boga swego nie pomniąc, na poddaństwo i pod czas przysięgę uczynioną, już tam w zapale *occisor occidendo non peccabit, a occisus aeternaliter peribit*. Nietylko tedy bystre w tem oko miał jaśnie wielmożny j. m. p. krakowski, ale prawie *Argum egit*, tak porządnie stanowiska sporządzając, bo tem i całości ojczyzny, i dostojenstwu j. k. m. p. naszemu miłościwemu, i pokojowi rzpltej, i sławie żołnierskiej, i siłom pogańskim przy Ukrainie koczującym, czelnie zabiegał. A że zachodził rumor niemały i pewny nowego buntu w Prusiech, gdzie *dominium maris* pretextem niejakiich przywilejów i jakiegoś pisma, jakoby imieniem *status communis regni* od kogoś sobie danego, Gdańsk pretendował, i obcych tutorów sobie *etiam submissione colli* zasięgając, *classicum insonabat*, rozdzielił wojska koronne j. m. p. krakowski, i osadziwszy żołnierzem Zadnieprze i Przeddnieprze, opatrzywszy i szlaki przy Dnieprze, stanowisko drugim rotom i przednim w Polsce, i ku

Prusom bliżej, *ut sint in vigiliis et observationem regno*, pokazać raczył, a jaśnie wielmożnemu j. m. p. wojewodzie braclawskiemu, koledze *in Marte et Sago*, dyspozycją dalszą Ukrainy, zamysłów, i obostrzenia chłopów na ojczyznę i pany swoje, podał w dyspozycyę, który rozprawiwszy ich mość rycerstwo z pod Jeromijówki i Harklijów, Kozaki rejestrowe w posłuszeństwie zostawiwszy, żołnierza po stanowiskach rozsadziwszy, na miejscu swoim rodzzonego sobie j. m. pana Stanisława z Potoka Potockiego, wojewodzica braclawskiego, rotmistrza j. k. meci pułkownikiem zostawił, jako wierniejszego tedy już zostawić nie mógł. I takim sposobem i czule opatrzem stanowiskiem, *plurimam partem populi S. Q. P. deduxerunt in laetitiam*.

ROZDZIAŁ II

Co był za emolument *reipub.* za deokupacją stanowisk
żołnierzowi nasznaczonych.

Najduje się niejaka assymilacja dobrego medyka do czulego hetmana, bo jaki dobrego medyka jest urząd u chorego i termin, takie jest officyum u hetmanów czułych. Jako bowiem owi całość zdrowia chorego, tak oni całość ojczyzny trzymają i zachowują. Uczył tego *Demosth.*, dając radę chorym: *Augenda est diligentia in recuperata sanitate.* Miał tedy uczynić, jakoż i wprawdzie uczynił niemały emolument ojczyźnie i rzpltej takowy stanowisk *ordinans.* Nietylko bowiem rekuperowali pokój utracony w Ukrainie obywatele o którym nie jednemu powątpiewać przychodziło, a zwłaszcza wchodząc *in interiora tuguriorum* swawolnych Kozaków, którzy tylko brzeg Dniepru po tej stronie żołnierzowi pozwolić na stanowisko, i to tylko do Rosy rzeki na umysłach pozwalali. I nietylko takim stanowiskiem *tyrannidem* nad dworami, personami, majątnościami szlacheckimi, gdzie już sobie za rozesłaniem kijowych regimentów siła obiecowali, uśmierzyli, — nietylko aparaty kościelne rozszarpane i kielichy święte kościołom odzyskali i oddali, — nietylko turbatorów ojczyzny i buntowników wyszpiegowali, i pod miecz, karę i justycyą hetmanom książętom i panom własnym pooddawali, ale też za taką okazją stanowisk, ich mość rycerstwo żadnemu swowolehństwu nietylko kupić, ale i w złych zamysłach szerzyć się nie dopuszczali. Siedział tak każdy

swowolny Kozak, patrząc na żołnierza tak pokorno, jako pokorniej nie siedzi wilk gdy w jamę wpadnie. I usługował, i wstydał się, i drużynę przeklinał. Możeć kto sobie dogma *Julii Caesaris* tu za *proclama* ważyć, który *lib. 2 de bello civili* pisze: *Qui incolumes non potuerunt resistere, non resistent perditii*. Ale niech obaczy, że to on *de bello civili*, w którym najdzie się nietylko zdrowy ale i jasny, i podczas użyteczny ojczyźnie rozum, napisał; ale *in servili bello*, gdzie jako w personach grubijaństwo, tak *in gerendis bestialitas* ma poważniejsze miejsce i wszelka konfuzya chłopska, — już inaczej pisać i rozumieć potrzeba, i nie tak dalece rozumem, jako szablą a karkiem własnym sprawy rysować, gdyż inaczej *parla tueri* nie jest rzecz można. Więc za deokupowaniem stanowisk i to emolument nie błachy, ale wielkiego w hetmanach ich mci poważenia godne, wszystkie kozackie przedniejsze miejsca, uchody, fortyfikacye, od Dniepru do szlaków Morachwy, a ztamtąd ku Zaporozu i w pola dzikie, przejrżeli żołnierzem i pomierzyli, tak, iż co samoprawny tylko Kozak starożytny wiedział, a to pułkownictwa, starszeństwa w nagrodę odbierał, to już lada ciura żołnierski na Ukrainie we wnętrznościach siedlsk kozackich tegoż świadom, i opowie i pokaże. *Ars bellandi si non praecluditur cum fuerit necessaria, non timetur*, napisał niezle *Cassiodorus*. Anakoniec, tęczecz dobrą odniosła rzplta z sporządzonej tak hyberty, iż początkom nowej sedycy zaraz na pierwociu zabiegli, i onę piersiami swemi natychmiast znieść ochotnie poczęli, do czego za odległym stanowiskiem nietylko by trudno im było przystąpić, ale i barzo niebezpiecznie; a tak rycerstwu koronnemu, jakoby w domu utarczkę jaką, wszelką nawałą surową lekko znieść przychodziło. Bo jeśli *animis pene omnium hoc naturaliter evenit, ut trepidant cum ad conflictum venerint*, jako *de re milit. lib. 2. Veget.* mówi, tedy daleko więcej *trepidabit ille, cujus spes omnis refugii, consilii, praesidii, ab adversario vel jam cognita, vel pene adempta est*. Kto abowiem lepiej nad tego, tak o siłach swych, jako o nieprzyjacielskich sądzić będzie mógł, a zatem kto nad niego wszelkiej wiktoryi prędzej spodziewać się może? *Ipse mihi Hercules, ipse quoque Caesar.*

ROZDZIAŁ III.

Jako za rozsolucją zimy, Sławut a kozacki Dniepr, wiele otuchy swowoleństwu przydał.

Nie jeden sobie sposób obiera wojennik na pokonanie sił nieprzyjacielskich, — litewskie księżęta dawne, gdy nie mogli podolać mocy rzeskiej, wszystkie dostatki poddanych swoich na mil sześćdziesiąt i dalej do warownych zamków kazali więc pozwozić, i lud tam przenosić. A gdy wojska nieprzyjacielskie następować miały, pola zielone pożarom, a kucze miast i wsi Wulkanowi ofiarowali, gdy tam nieprzyjaciel wtargnął zapędziwszy się daleko, aby pożary i pustynie minął, zgłodzony i strudzony, jakoby zwojowany, nie znajdując traw i żywności, odchodził, a pod czas w ziemi swojej o dewastacyi wielkiej przez Litwę awizy otrzymał. *Striconius* kilku królów przy pruskich mistrzach tak zwojowanych wspomina. Drudzy indziej mierząc, a indziej bijąc, prędko znosili adwersarzów; drudzy nadzieję w murach i w okopach, w żywności, w strzelbie kładąc, nieprzyjaciela wojowali. I wielu innych sposobów tak u polityków jako u marcyalistów obaczyć możesz. Ale Kozakowi tak nad Donem jako nad Dnieprem żyjącemu, nadzieja i otucha wszelka jest woda, rzeka, błoto. A przeto Dniepr Sławutą, to jest sławy hutą albo kaźnią nazwali, a Don panem, Don; gdzie Kozak wody nie ma, błota albo jaru, zginął. Przy tem wiele może, wiele umie, wiele dokazuje; bez tego głuchy niemiec nic nie umie, i jak mucha ginie, i dla tegoż zima, iż się już kopać nie może i wodą uchodzić,

jest mu srogi nieprzyjaciel, i jeśli wojować przyjdzie, licha to u niego pora; ale wiosna, lato, i po części jesień, to jego chleb, skarb, dostatki i wszelaka fortuna. Gdy się tedy rozplywać rzeki i Dniepr zaczynał, taką otuchę im uczynił, iż umarłą i pod Kumejkami zagrzebioną sławę wskrzesić i ożywić zamyślali. Przeto obrawszy sobie na Zaporozu Ostrzanina za starszego, a przy nim Skidana, z pośrodku siebie do Kozaków dońskich o pomoc prosząc, wyprawili. Potem do Manesterów i miast Kozaki słynących pisma i listy rozesłali. Popów, czernców, do Podola, Pokucia i Wołynia, aby animowali i kommowowali na wojnę, użyli, którzy z temże poselstwem i do szlachty religii greckiej przychodzili; nawet i czernie na to zażywali. A nakoniec do Rzymu posły swoje wyprawili, podali kondycya, iż wszystkiej Ukrainę jemu oddamy, i cokolwiek teraz dostaniemy miast, zamków, imieniem jego dostawać będziemy. Owo zgola nie tylko *omnem movebant lapidem*, ale też, by mogli do Plutona byli wysłać o pomoc, poradę kogo, przeciw pana swego majestatowi i rzpltej, tedyby byli wysłali, byle tylko mogiła przyciśnioną siłę kozacką przez jaśnie wielm. p. Mikołaja Potockiego hetmana polnego koronnego tak rok, jakim sposobem wyratowali. Do takiej otuchy łamanie lodów na Dnieprze i rzekach przez następującą wiosnę swawoleństwo przywodziło. Ale pilne oko na to mając jego m. p. pułkownik na miejscu hetmańskim zostawiony, wielm. pan Stanisław Potocki, gdy mu wiele nowin do niepokoja srogiego obwieszczających przynoszą, nie innego po wszystkiek czas nie myślił, tylko *quomodo uti parta victoria sciret*. Co i pokazał na tym regimencie wszystkiemu rycerstwu i światu, jako z progressu dalszego snadnie baczyć każdy może.

ROZDZIAŁ IV.

o ruszeniu z Zaporozia swawolnych Kozaków.

Rozumiał w Zaporozu biedujący Kozak, iż na włości ukraińskiej rozgoszczony żołnierz łatwo przyjdzie o klęskę, jako Anibal wojenny niegdy przyszedł. *Ubi Anibalus virtus campanis deliciis emolita est, M. Claudius Marcellus ad Nolam facto praelio docuit, Anibalem posse superari.* Podobno miły p. Kozaku, nie takie bewandy i frukty wydawa Kampania, jakie włość ukraińska. Braha, horylica, miód, wodynajcetwod, (sic) i piwiszcze z drożdżami, delicye ukraińskie. Nie miał się na czem żołnierz odmienić, ale raczej miał, na czemby się do wojennej pracy zahartował. Raczej to na sercach ich miasto delicyj jakich wyczytać dla niewczasu srogiego było: *Persequar inimicos, et conterram, et non revertar, donec consummam eos.* Wyszedł tedy już z Zaporozia Ostrzanin, jakoby to już ogromnie, straszno, niezwycięzenie, stale, że przy armacie przysposobionej, że dosyć mają obiecanych ratunków, wielu okolicznych widzą sobie dobrze życzących, a rzpltej zdrajców; jedni prochy gotują, drudzy ludzie, ci pieniądze, ci prowiant, już i szpital swój Trechtymirów opatrzyli, już im monaster miedzyhorski *applaudet*, już pieczary holdują, już na wodach przećcia gotowe, już do Ostrzanina: *veni, vide, vince*, rzeki Pszoł, Suła, Starzec i Dniepr echo odnoszą. Patrząc tedy na to Ostrzanin, ładem i czółnami ku włościom przystępuje. Ale wspominając na exorbitancye przed sobą starszych, wzdrygnął się, i na sajdaku swym

regulam Vegetii napisał: *Sis callidior quam fortior*. Wszystkie te obietnice dobre, ale najlepsza nadewszystko życie. Hetmanił Nalewajko, hetmanił Podkowa, hetmanił Kosiński, hetmanił Pawluk, i tą wolnością jako ja teraz, jeśli też i mnie nakoniec być na palu jako onym, tedyć *fatius est* być żabą, i kryć się *in palude, quam in pilo* dać wystawić. Przywieść tedy wszystkich, ale samego tylko odwieść, wszystka tedy myśl jego i rada tajemna była, *curare quid retro, quam quid ante*. Jakoż to uczyni uważny w tem *Cic. Totae res rusticae ejusmodi sunt, ut eas non ratio, neque labor, sed res incertissimae, venti, tempestatesque moderentur*. Już wychodził z pól i do włości wchodził tajemnie i ukradkiem, aby o nim nie wiadano, gdyż w małej jeszcze kupie był. Ale czulszy nad nim wieszając się j. m. p. pułkownik, wzięwszy przedtem zdrową od kolegów radę, aby *prudencia consulum cupiditatem pugnandi militibus acueret*. Dawszy o tem niebezpieczeństwie wiadomość, j. k. p. hetman polny koronny, aby w tem *imbuat militem diligenter*, zbieżał ku Srebrnej, chcąc go jeszcze w polu zastać, ale on przestrzeżony, ku Krzemieńczukowi we włość wpadłszy, na konie się zdobywszy, Krzemieńczuk, Chokoł, Omelnik złupiwszy, zagnawszy z sobą, ku Holtwi miastu k. j. m. Hieremiego obrócił, i tam się zamknął i ufortyfikował.

ROZDZIAŁ V.

o następowaniu ku Hełtwi wojska koronnego z jego mclą p. wojewodzicem braclawskimi, pułkownikiem generalnym.

Iż nieprzyjaciel zamkniony w mieście, mało nie tak jest bezpieczny, jako ryba w matni, niechciał tej okazji omieszkiwać j. m. p. pułkownik, ale perswadując rycerstwu: *Quod homini non potest dari majus, quam gloria, laus, et aeternitas*, animował ich do prędkiego następowania, i ponieważ tam już wszedł nieprzyjaciel, za zbliżeniem wojska ani supplement jaki, ani serce tak harde i śmiałe, długo w chłopie być nie może, a prędkością naszą może być rozerwane. Wtem tak się ochotne stawiło j. m. p. pułkownikowi rycerstwo, iż między ochotniejsze być nie mogło: bez kontrowersyi, omieszkania i wszelkiego respektu, niechcąc wiedzieć tego, że ich zasługi krwawe przez kilka lat nietylko nie dochodzą, ale i przysługa i strata pod Kumejkami i Borowicą żadnej im kontentacyi nie przyniosła, isć byli gotowi, i gardła swe przy dostatkach ostatnich położyć, aby w tem bardziej oświadczyli gotowość służb swoich ojczyźnie, k. j. m. panu swemu mciwemu i rzeczyposp. Ale to dziwna w tej ochocie ich mości rycerstwa była, iż jeden drugiego na plac i okazyą potrzeby uprzedzał, i pierwsze niebezpieczeństwo aby brał, prosił. Jednych ku temu stymulowała omieszkana pod Kumejkami potrzeba, pragnęli aby to nagrodzili; drugich animowała pierwsza sława, aby do sławy sławy przydawali. *Quod fuit durum pati, meminisse dulce est*, mówi

Seneka; a jakoż nie będzie *dulce*, gdy za wysokie prace, nieśmiertelną pamięcią kogo ozdobią, i dom jego wywyższają. Szczęść Boże takie rycerstwo, niechaj korona polska niemi się zdoła. Niech przy nieśmiertelnej sławie obfite nagrody i kontentacye od majestatu k. j. m. i rzeczyposp. odbierają; niech przystępują do obrońców ojczyzny i rotmistrzostwa, pułkownictwa, i po innych wojskowych honorach, hetmaństwa na ozdobę domów i familii swojej osięgają.

*Beata res est, haec bonitas, per Minervam
Ubique, et mirum vitae viaticum.*

Będąc tak ubezpieczony już j. m. p. pułkownik i ukontentowany tak wielką ochotą, używa ich mci, aby w tem mu i rada, i pułkowników, i innych regimentarżów w niebytności wojskowych, wojsku opatrzyli. Nznaczysz tedy z pośrzedku siebie ich m. za pułkowniki porucznika j. m. pana wojewody podolskiego, pana Błażejowskiego, porucznika j. ks. m. Jeremijego p. Dłotowskiego, porucznika j. m. p. margrabie starosty grodeckiego p. Władysława Taszyckiego, — podawszy strażnietwo rotmistrzowi czulemu, oboźnietwo p. Kochanowi, śpieszno ku Hołtwi z armatą koronną i soldateską, niemiecką obrócili, aby tam krwią swoją a szablą na karkach kozackich wyrysowali, co Duch ś. *Prov. 17* napisał: *Non est bonum damnum inferre justo, nec percutere principem, qui recta judicat.*

ROZDZIAŁ VI

o ufortyfikowaniu Holtwy od Ostrzanina i Kosaków.

Komu pamiętna jest kozacka na Kumejkach *clades*, musi się domyślać wielkiej na Holtwi uczynionej fortyfikacji. Upatrował to *Thucydides in concione Phormionis lib. 2* mówiąc: *Ubi clades accepta est, ibi non possunt virorum animi ad eadem pericula subeunda similiter, ut prius erant affecti, permanere.* Krom tedy samej obrony miejsca, bo miasto Holtew Pszoł rzeka i Horoł z drugiej strony, a ta Pszoł jest w błocie potężnym jako Dzieża w Wołoszech, oblała miasto w semicyrkul, a za wodą lasy, i w tym semicyrkule miasto osadzone, ma zamek potężnie palmi tak obwarowany, że jako i miasto, jeden tylko most od zamku przez wodę jest, nad temi zaś rzekami przed miastem są głębokie jarugi i chrósty. Do takiej obrony, wał za palmi usypali, bramy zatarasowali mocno i zakopali, w zamku też uczynili, przed miastem od rzeki do rzeki rzucili wał potężny, a przed wałem mogiłę na szaniec potężny obrócili, aby gdy wojsko nastąpi, bo inedy następować nie mogło, tam swoje siły obracali, a do miasta nie dochodzili. Tysiącami na wały pozawodzili człowieka, harmatą szaniec opatrzyli, setniami baszty i bramy obwarowali. Czarownic i czarowników aby inkantacye na prochy, strzelbę, powietrze i ogień czynili, po wysokich dachach aby upatrowali, rozsadzili. Cóż mi o tej fortecy powiecie? Jużbym ja rzekł, co Agis lacedemońskie książę ¹⁾, pojrząwszy niekiedy na Ko-

¹⁾ Plutarch.

ryncyanów mury wysokie i baszty mówił: *Quae sunt mulieres hic incolentes?* 'Co to za niewiasty tu się zamknęły? Dając jakoby znać, iż dzielnemu mężowi murów nie trzeba, on sam murem jest i wałem. Ale lepiej rzekę: Twoje to odważne piersi, cny żołnierzu polski, takowe wały, fortyfikacye sławią i opowiadają. Wiadomi są nie jedną experyencyą, iż siły twoje, siły lwie, piersi twojej, piersi z twardej skały marmurowej skowane ustępują mury, sypią się wały, niszczeję okopy gdzie tylko następujesz, dla tegoż niezwyuczajnych sposobów, pracowitych fortyfikacyj przeciw sobie szukają, i szukać nie przestaną: *quia mavis tu, ut te fortunae* ¹⁾ *paeriteat, quam victoriae pudeat.*

---

¹⁾ Cart. 14.

ROZDZIAŁ VII

O ugrantowaniu obozu koronnego pod Heitwą.

Różne narody, różnych na wojnach fortyfikacyj w obozach zażywają, ale żołnierz polski i koronny i prawie jest wszytek zebrany z domów szlacheckich i krwie, obozy też swoje tak fortyfikują: *Galeam galeae, gladium gladio, pedem pedi committunt*. Szyszak z szyszakiem, szabla z szabłą, bok z bokiem, kopyto z kopytem stawiają, a przytem naśladowują po wielkiej części Artura króla Brytanii, który główną szabłą obóz otaczał, którą *caliburnum gladium* ¹⁾ zwał, iż nią różnych nieprzyjaciół na wojnie czterysta siedemdziesiąt mężów zabił; długą kopią pułki w nim dzielił. *Erat ponderis inusitati, quam Rom vocabat*. A na tarczy swej obraz Najświętszej Panny, której obóz swój oddawał, nosił. *Miles horridus esse debet, non caelatus auro vel argento, sed ferro et armis fidens*. Piechota, jako to hołota, zwykła więc sobie przy armacie polskiej jaki okopek stanowić, i to dla przyszańcowania do strzelby, którzy rzuciwszy i tu walek od rzeki do rzeki, i szzańców trzy przed nim uczynili, i dobrze obwarowali. A jego m. p. pułkownik sporządzone już widząc obóz i na miejscachznaczonych chorągwie, most na rzece Pszole gotować rozkazał i począł. Wysłał podśluchy, zasadził placową strażą, posłał po język świeży, położenie nieprzyjaciela i miejsca upatrował i szpiegował, chcąc dnia jutrzejszego *Maii sexta*

¹⁾ Herodot lib. 4.

experyment uczynić. A iż czasu dnia tego jeszcze zbywało, uczynił próbę j. m. pan pułkownik, zaprowadziwszy na drugą stronę Pszoły rzeki piechoty niemieckiej dwa regimenty, j. m. p. oboźnego Bieganowskiego i j. m. p. kapitana niemieckiego, który po onym wielkim bohateru Żółkiewskim regiment sobie oddany miał, i Kozaków rejestrowych przy panu Iiaszu pułkowniku starszym kilka tysięcy, i j. m. p. Mieleckiego chorągiew, obrócić im ku zamkowi kazał i ku mostu: wnet szançe rzuciły regimenty, i w nich się zamknęły. A Iias, jako dobry junak, z towarzystwem swoim skoczył po moście, aby mógł bramę ubieżeć, ale nawałnością strzelby zrażony, i sam postrzelonym został, a oni wtem ogień podłożywszy, ogniem go znieśli. Jednak niemalą konfuzją w nim tam sprawili, i omylną nadzieję swą rozumiejąc, z takiej żołnierza ochoty i swoich naruszenia, coś innego zaczęli myśleć, jednak to wszystko noc rozerwała i zamknęła, dzień jutrzejszy to ukaże, co *Prov. 8.* napisał o sobie Bóg nasz: *Per me reges regnant, et legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant, et potentes discernunt justitiam.*

ROZDZIAŁ VIII

Rozprawa żołnierza koronnego z Ostrzaninem u Holty.

Wojennie dosyć do rozprawy zgotował się j. m. p. pułkownik, ale ma wiele ten przed adwersarzem, który sobie pole do potrzeby obiera, i na nim adwersarza czeka; z malej abowiem tam rzeczy szwankować temu, któremu pole nie jest po ręce, przyjdzie. Więc jeśli jeden będzie postępował koniem, a drugi będzie następował jarem, błotem, chróstem, jeden jawnie i odkryto, drugi skrycie i skradając się, już tam fortuna jednemu pewniejsza. A jeżeli z samych tylko szańców strzelbą huczną dochodzić się przyjdzie, temu koniec aż z wytrwaną przychodzi. Postrzegał to i widział na oko wiel. j. m. p. pułkownik wojska koronnego, iż *rapinas mens eorum meditatur, et fraudes labi eorum loquuntur*, przeto ostrożnym kazał być i regimentom zasadzonym w beluardach, i rejestrowym, a czulość obozowym przekładał, most co prędzej kończyć nakazował. Wysłali tedy nocą Ostrzaninowych przez Pszoł i lasy kilka tysięcy, i jednym ku regimentom cicho iść rozkazali, a drogi kłódami, gałęziami zawalać, aby ich konni nie psowali, drugim iść po jarugach i wertebach kazali przeciw obozowi koronnemu dwiema stronami, i do dnia zaczynać z Niemcy nauczali. Patrzcież proszę jaki ma tor chłop-ska wojna; za nie u nich jest: *Praestat honeste vinci, quam nefarie* ¹⁾ *vincere*. Nie uczyniliby oni tego, co

¹⁾ Nazian. Orat. 21.

uważni hetmani i regimentarze czynią. Sarmatów na chleb zaprosiwszy *Lucius Pius consul*, użył ich, i do takiego afektu chlebem przywiódł, iż się Rzymowi poddali. Usłyszał to rzymski senat, i zawoławszy go, kazał mu siekierą uciąć szyję, mówiąc: *Romani decipi hostem noluerunt* ¹⁾). Sproсна rzecz zdradziecko zwyciężać, ale w chłopskiej wojnie, to sława. Następnie jednak sprawą ku miastu i kozackim wałom i zdraodom ich, wielm. j. m. p. pułkownik koronny i z ręcznej strzelby i z dział do kozackich szańców wypuścić, toż uczynią, i ci w szańcach, oni wzajemnie ozwawszy się, oraz nocą wysłani Kozacy poczną się ogłaszać ku regimentom, a regimienta ku nim z muszkietów i z działek Kozaków znosząc, wielką w nich szkodę czynili. Rozjuszony Kozak jak niedźwiedź na pszczoły, tak oni na Niemce, barziej, gęściej, i częściej z za dębów i kłód następował. Ale nieprzetłamanego serca Elierowie niemieccy, do samego niesporu znoszą nieprzyjaciela, aż im naostatek ołowiów nie dostało: przecie jednak aby w ręce nieprzyjacielskie nie przychodzili, woleli do jednego jeden przy drugim umierać. Patrz korono na sługi twoje, lubo cudzoziemskie, jako za całość, zdrowie i honor twój granice krwią oblewają, i sławę twoją pieczętują, szczęście w ojczyźnie swojej opuściwszy, w koronie polskiej szczęścia szukali, i to szczęście naleźli, aby przy sławie twojej, najjaśniejszy królu panie nasz miłościwy, mieli wysokie wspomnienie swoje. Byłci tam wprawdzie niemały orszak ludzi zostawiony, ponieważ mostu tak prędko wystawić nie pośpieli, ale w tak gęstym lesie błotnym i kłód pełnym, ratunku im dodać nie mogli. Umierali tedy tam jako wielcy ludzie, jakóż zacni rycerze, jako wysocy baronowie, o których *Demosth.* podobno pisał: *Qui in proelio caesi, inter victores sunt munerandi.* O jedenże raz, gdy wojsko koronne następowało ku wałom i znosili ich wielkie posiłki, z onych dołów i jarów leśnych wyszedłszy Kozacy, w tył wojsku zaszli, do których gdy się chorągwie niektóre obróciły, w doły i jary, jako do jam jakich uciekali. Padło

¹⁾ Val. Ma. l. 3. cap. 4.

tam Kozaków około dwóch tysięcy, ale i naszych po-
 częsci, a to najżałośniejsza, że i kompanije poginęły, i
 znosić się dla niesposobnego do wojny konnej miejsca,
 i nazad odwrócić dnia trzeciego musieli. Jabym rad się
 nauczył, czemu w tak sprawiedliwej wojnie, i za wolą
 k. j. m. i rzeczyposp. zaczętej, tak ostry od Boga począ-
 tek stanął? Nie rozumieście, aby przez tę ostrość Ostrza-
 nina miał Bóg wysławiać, bo dalsze *successive* wojny,
 jego *fuga* i *eventus infortunati*, inaczej to pokazują, — ale
 mniemam, iż to uczynił na t n początku Bóg dla dwóch
 rzeczy: Pierwsza, iż wiele było odległych panów, którzy
 tę chłopską wojnę lekko sobie kładli, i chłopstwo ko-
 zackie za owcarze abo sieczkarze swoje sądzili, a za-
 tem dobremu żołnierzowi i hetmanowi sławy ujmowali.
 Pokazał tedy pierwszą tą utarczką Bóg, iż lubo między
 Kozaki niemasz żadnego księcia, senatora, wojewody,
 z którymi się w potrzebie żołnierz hałasował, ale jednak
 takowi są chlōpi, że gdyby prawa nie zagradzały *contra*
plebejos uczynione, jako przedtem było, naleźliby się
 i tak godni, aby ich *et Quinctio Cincinato, qui ab ara-*
tro ad dictatoriam był wezwany, *atque Themistocli vir-*
tute par, nazwano. A nietylko rycerstwo i hetmany
 ich mość urażała ta mowa, ale i Boga, który z nimi
 przy garści małej *pro regno* wojował, i przeto chciał,
 że to tak nie blaha była wojna ludziom pokazać. Dru-
 ga: Bóg ukazywał, iż *servilia bella* tak bywają srogie,
 iż gdy górę swoją wezmą, Bóg tylko sam ich pohamo-
 wać może. Psują prawa swą potęgą, znoszą pany, zru-
 szają królestwa, bo u nich nie trudna jest nietylko o
de vesperis siculis, i o wszelki nakład i zdradę, *sed etiam*
usque ad manticam wojnę podnosić. O czem krótkiemi
 słowy ale rzetelnemi j. k. mość pan nasz miłościwy
 w pisaniu swem do j. m. p. hetmana polnego koronnego
 barzo świątobliwie wyraził. *Servilia bella imperiis* cięż-
 kie i niebezpieczne, i taką w zniesieniu swawoleństwa
 przysługę *eo loco* kładziemy, iż godna jest *immortali glo-*
ria et amplissimis praemiis. Dotknął tego i najwyższy
 król, *Lucae 11: Omne regnum in seipsum divisum desola-*
bitur, et domus supra domum cadet. Uchylając tedy Bóg
 ochoty żołnierskiej, i na czas odwłaczając tę ich wesolą

śmiałość, puścił *ruborem* na ich zamysły zawzięte, a jakoby poglaskał *condignos poenas*, dokądby za obrotem nieba nie przyszedł na nich *tempus edax*, gdyż samo złe o Bożą mękę zabijać się musi. Lubo żołnierska dyspozycya na wojnę ma być nie ladajaką, ale jako w Psal. 58 wyrażono: *Fortitudinem meam ad te custodiam, quia Deus susceptor meus es: Deus meus, misericordia ejus praeserviet me.*

ROZDZIAŁ IX

Potrzeba krwią wypisana cnego rycerstwa koronnego u Helty.

Chorągiew j. w. j. m. p. wojewody krakowskiego.

Towarzystwo j. m. p. wojewody podolskiego.

J. m. p. pułkownika j. k. m.

J. m. p. Wichrowskiego miecznika halickiego.

J. mci p. Piotra Potockiego, wojewodzica bracławskiego.

J. m. p. Kazanowskiego.

J. m. p. Borysławskiego.

Kompania j. m. p. Bieżanowskiego oboźnego.

I z innych chorągwi wiele towarzystwa takową wojnę i potrzebę krwią pieczętowali.

Erit memoriale eorum in generationem et generationem.

NAGROBEK

CNEMU RYCERSTWU KORONNEMU.

Jest plac, jest żołnierz, tryumf następuje,

Cne serce, dobre, tu się deklaruje:

Żyje, umiera, odnosi koronę,

Bóg tego i król, nie rzuci na stronę.

N A G R O B E K

CUDZOZIEMCOM.

Zwiedzić obce narody, i nauki dostać,
Godna rzecz, większa ich męstwem dzielności sprostać:
Prześlichmy Niemce, Prusy, Litwę, Ruś, Koronę,
Państwa polskiego, Hołtwa świadczyć, daj nam obronę.
Tu są wszczepione serca, siły, męstwa nasze,
Zrodzą się tam Niemcy, gdzie się rodzą potasze.

N A G R O B E K

KOZAKOM REGESTROWYM.

Saletrą palelichmy, saletrą stawamy,
Z takiej naszej zabawy, ten pożytek mamy,
Iż wierni bylichmy, nie wstyd nas już będzie,
Dając pokłon królowi, upadniemy wszędzie.

CZEŚĆ WTÓRA.

PROGRES WOJNY PO HOŁTEWSKIEJ, DO POTRZEBY POD LUBNIAMI.

ROZDZIAŁ I.

o ustąpieniu od Hołtwy.

Na dobrej konsulcie gdy progres wojenny stawa, dwie rzeczy tam są na oku: *ut invadat, evadat*. Nadarzy się bowiem podczas, że *scire evadere* szczęśliwiej się powiedzie, niżli *invadere*. Zkąd za *dictarium* pismo św. wzięto: *Vir fugiens, iterum pugnabit*. Zdrową radą od Hołtwy odwiódłszy wojsko j. m. p. pułkownik, ku Lubniom się udał, gdzie też i Ostrzanin indukować myślił najbarziej. Był to dzień 11 maja, i wyszedłszy w pole oczekiwał dzień i drugi niemal, jeżeli z fortelu Ostrzanina wywabi, ale zrazu twardo siedział. Gdy dalej postąpił, j. m. p. wojewodzie z wojskiem udał swoim, iż sromotnie uszedł; a nam ztąd raczej się ruszyć ku Lubniom, gdzie są szlaki i śrzodek towarzystwa, gdzie i żywność, i skupienie ludzi, i obrona jest, niżeli tu mieszkać. Obiecował sobie wiele i swoim za onem błysnieniem oszukiwającej fortuny u Hołtwy, i prawie rejestr *beneficiorum* formował, *triumviratum* stanował, aby jako *orbem terrarum* oni *triumviri, quasi patrimonium in*

tres dywidowali: Wschód i Grecyą dali byli Antoniusowi, Afryką Lepidowi, Zachód i włoską ziemię Oktawiuszowi, tak oni już dzielili Ukrainę: jednemu Pereasław, drugiemu Kijów, trzeciemu Wołyń, od którychby drudzy *beneficia* brali, oddawali. Stał tedy mił czternaście od Hołtwy j. m. p. wojewodzie, i tam się obozem pod Lubniami nad rzeką Szulą ugruntował. Ztamtąd posłał do Baru i na Pokucie jako naprędzj wiadomość do ich mciów pp. hetmanów, *sciens quod in publicis negotiis si quis minimum quippiam abstulerit, occasionem inde fieri majoris perniciet.* Zaledwie odprawił postę, aż dają wiadomość, iż Ostrzanin ruszył się z Hołtwy i zmierza ku Lubniom; radzi gościom żołnierze gotują się na bankiet, przyjmować i witać rebellizanta i krzywoprzysięców, ochotni biorą lepszą otuchę i nadzieję, i każdą okazją zbliżania się ku obozowi więcj się w nadziei ostrzą. *Qui enim timet hominem, cito corruet: qui autem sperat in Domino, sublevabitur.* Wszyscy ci co przychodzili dla złamanj już przysięgi, dla podnoszenia ręki na Pana, *non homines set umbras hominum erant*, a zatem dobrze sobie rycerstwo tuszyć miało.

ROZDZIAŁ II.

następowania Ostrzaninowem pod Lubnią.

Już miał niemały zadatek Ostrzanin do następowania. Bo nietylko wysłał Skidana ku Czechryniowi, gdzie kozactwa celnego jest oborzysto, ale wziął pewną był wiadomość, iż mu na pomoc kilka pułków zaraz nadchodzi; jeden mu prowadził Putywlec, i wybornego prawie w swej woli i w buntach, między którymi doński Kozak ćwiczony na wojnę przychodził; drugi prowadził Siekierawy; inne pułki z tej strony od Kijowa Sołoma i drudzy zbierali. Owo zgola liczba niemała bokiem ku niemu przychodziła. Jedna rzecz niegruntowna u nich i niebezpieczna zawsze: do wojska popów swoich nie przypuszczają, a zatem mało o Bogu myślą, ale jako bezrozumni, w sile swej i wielkości dufają: a pop powiedział im był, co Bóg 2. Paral. 24. do wojskowych wodzów mówi: *Si putas in robore exercitus bella consistere, superari te faciet Deus ab hostibus, Dei quippe est adjuvare et in fugam convertere.* Jeżeli masz ufność w wielkości wojska, Bóg cię stłumi; Bóg daje klęskę na wojnie, Bóg daje zwycięstwo.— Gdy już od obozu jest koronnego w mili albo półtoru, widzi, iż mu nie przybywa ludu znacznie, ani onych pułków nie widzi, choć się około Lubień być powiadają; dalej następować potrzeba, ale mu coś niesmaczno, kazał tedy horyłki dać,

i po kwarcie albo kuszowi do starszyny na dobre serce wypił z drugimi, mówiąc: *Miłościwy p. wojewodo, starosto, sudia, teperże tak budemo sia witati, pospieszajmo ku nim.* Własna to mowa jest, taka była Kaimowa, gdy na rzeź wywodził Abla. *Dixit Caim ad Abel: Egrediamur foras; cumque essent in agro, Caim interfecit Abel.* Rzekł Kaim do Abla brata swego: Wyndźmy w pole, — a gdy wyszli w pole, zabił Kaim brata swego Abla. I tak Ostrzanin zwiódłszy wielu rejestrowych, przycisnąwszy uboższych, zagnawszy z miast i siół poniewoli niewinnych ludzi, szub, srebra, koni, zdobywszy wszelkiej im po wygranej naobiecowawszy, potem gdy ich do potrzeby przywiódł, gdy obaczył iż już tysiącami leżą, mięsa dosyć i ścierwu, sam uciekać od nich myślił: *Sic interficiebat Abel.* Sprawiwszy tedy i opatrzywszy porządnie tabor, następował pod Lubnią, gdzie go j. m. pan wojewodzie i pułkownik generalny wojska koronnego ze wszystką kompanią ochotnie czekał. A gdy już w placu się zatrzymał, tabor, powyprzegawszy konie, koła do kół czepił; pole aby dano, u j. m. p. pułkownika koronnego w trąby, w bębny uderzono. Miej ufność cny żołnierzu, miłość ojczyzny niech cię wspiera, żal despektów majestatu k. j. m. pana naszego młciwego niechaj sił dodawa. Następuj, masz sprawiedliwą, i poganin inaczej sądzić nie będzie. *Haberi debent pro maximis sceleribus, deorum contemptus, parentum afflictio, principum legumque neglectus, et voluntaria adversus justitiam ignominia* ¹⁾.

---

¹⁾ Chaeronidas.

ROZDZIAŁ III.

Krwawy kongres wojsk koronnych i saperowskich.

Stanąwszy wojska na placu wojennym, i jedne się życzliwszem miejscem, drugie przyszłą fortuną ciesząc i do sił animując, poczną do siebie z dział i strzelby gęste potrawy przysyłać. Nie równać wprawdzie rzecz była, gdy jeden za zasłoną, za wozmi i przywalkiem męstwa dokazuje: drugi odkrycie, piechotą, albo konno. Ale to na większą sławę, na ukazanie niezmarszczonego serca krwi szlacheckiej było. *Civis qui vicerit iram, longe melior existimandus est illo, qui propter iram deliquit.* Daleko więcej o tym żołnierzu, który wały, okopy, strzelbę, przenika bez wałów i okopów, rozumieć wysoko potrzeba. Następował potężno j. mśc pan pułkownik, biorąc w tem pomiar częścią z przeszłej wiktoryi wielmożnego j. m. p. hetmana polnego koronnego rodzonego swego pod Kumejkami, częścią z rady pułkowników swoich i położenia miejsca, częścią z wrodzonej industrii swojej, którą wziął wspólnie z krwią z walecznego dobrodzieja i rodzica swojego, i zacnego domu ich mciów pp. grabiów Tarnowskich z Tarnowa. Nacierał tedy na tabor, nabiegał na strzelbę, otaczał wojskiem, Kozakom rejstrowym do swoich fortelów, ulejgradów, aby ich nie rażono, udać się kazał. Z kilku stron tedy nacierając, mordował ich siły, mięszał zamysły, obracał

jak w kotle, wielu coraz raziwszy strzelbą, górne myśli ich o ziemię uderzał; przerywany tabor ledwie ratują, ale to jednak nie bez naruszenia naszego wojska, zrażenia koni, i zabicia wielu. Czekają jednak, usiłując mocno, nad kim dekret swój Bóg ukaże, i komu wiktoryą poda. Już się to igrzysko krwią dobrze oblało, już wzięło czasu z południa dobrze, już i nieszpory mijają, a jeszcze Mars w swej porze stoi. Znowu zawiódłszy regimenty na sprawniejsze miejsce, aby ławą tabor wdłuż poruszyć mogli, a chorągwie impet swój ku nim, aby ruszyli rozkazał: i tak Mars z Saturnem aż do zmierzchu, *balo in bello* odprawowali. Noc gdy nadchodzi, wieńcem otoczono nieprzyjaciela, ale iż noc ciemna stała, i lud zmordowany po części, mniemali koronni, iż noc ona ostrożnością i w pokoju znidzie, a dnia jutrzejszego siedmnastego maja na śniadanie zaprosić. Ale Ostrzanin, który był z tą fantazyą z Holtwy wyszedł, iż się tylko miał w polu przypatrzeć wojsku i strachem wszystko sprawić, a nie bić, téjże nocy miejscem niespodziewanem, błoty i bagnami uszedł. *Sic laetis rebus Ostrzani tristes intervenerunt*. Ale poczekać było do jutra, ażabyś był to otrzymał, co *Marcellus consul ad Venusium* otrzymał był. Wyszedł przypatrzeć się obozowi Anibalowemu; wnet straż postrzeże, oskoczy, zabije; usypałci moglię nad nimi Anibal. Jużci była się fantazyja zmieniła holtewska Ostrzaninowi w tym kongresie krwawym; potrzeba jeszcze było, aby nad nim z drugimi usypano moglię, aleć go sroższy horror czeka, *ut qui alta petit, alta teneat*, pal ostry, jako ostremu, abo wysoka szubienica, jako między łotry największemu. Powiada pismo św. 4. Reg. 1. Ochozysz król gdy sobie nadłamał karków spadłszy z góry, posłał do Belzebuba o poradę. *Ite, consulite Beelzebub, utrum vivere quaeam*. Gdy już nadłamał karka, sam sobie poseł Ostrzanin do Belzebuba, bo uciekając, po mieście bab i czarownice pytał, jeśli żyć będzie. O to się w Lochwicy po potrzebie téj, a potem w Mirgradzie uchodząc pytał. Nędzniku, *servo malevolo, tortura et compedes*. Nie uciecze, choć się odwlecze.

ROZDZIAŁ IV.

Co 17 Mail po ujęciu Ostrzanina czyniono.

Trzy rzeczy potrzebne są po każdej rozgromionej w wojsku chrześcijańskim. Naprzód, aby p. Bogu, który sił dodawa na wojnie i rady, po onej wygranej i otrzymaniu placu, wszyscy wspólnie dziękowali. Uczynili to chrześcijańscy żołnierze, i każdy panu Bogu wota ślubione albo utwierdzał przy mszy ś., albo oddawał. Zaczął abowiem Bóg dekret swój na tym tu placu z Ostrzaninem, i nad wszystkiemi swowolentwem wykonywać i rozczytawać. *Justitia enim elevat gentem, miseros autem facit peccatum Prov. 14.* Druga, towarzystwo pobite, jako obok z sobą na wojnie będące, jedni do grobów prowadzili, drudzy *in depositum* oddawali, drudzy *suffragia sacrificiorum pro illis* kurowali. Bo jeżeli *hostile odium vincit humanitas et virtus*, iż ich grzebiemy, daleko więcej *amicitiae consuetudo et vinculum Christianitatis* ma nas ku temu *incitare*. Trzecia, konsultę uczyniono co dalej czynić, puścić uciekającym złoty most, czyli nie dawać się mu kupić, ale kończyć siły jego? *Cum enim impii sumpserint principatum, gemet populus.* Rada stanęła, aby za nim wysyłać, *ne novissima sint pejora prioribus.* I wysłał j. m. p. pułkownik j. m. p. Giżyckiego rotmistrza, j. m. p. Pawłowskiego, j. m. p. Kazanowskiego chorągwie, i rejestrowych kilka set, którzy wyszedłszy za obóz, szlakiem za nim albo stroną iść radząc sobie, rzekli, aby na wszystkie strony mieć oko, z wielu przyczyn, i nie mogli lepiej radzić. *Optima ratio divinitus inspiratae sapientias.*

ROZDZIAŁ V.

Rejestr krwią pisany pod Lubniami męstwa żołnierza
koronnego.

- Chorągiew j. wielm. p. kanclerza koronnego.
Chorągwie j. m. p. hetmana polnego koronnego.
Chorągiew j. m. p. wojewody czerniechowskiego.
" j. m. p. starosty winnickiego.
" j. m. p. starosty trębowelskiego.
" j. m. p. Chrzastowskiego
" j. m. p. Heliasza Czetwertyńskiego.
" j. m. p. Mieleckiego.
" j. m. p. Gizickiego.

I wielu innego towarzystwa z pod różnych chorągwi,
taki rejestr krwawy pisali.

Quorum semen in seculum dirigitur.

NAGROBEK

SYNOM KORONNYM.

Wysoko zrodziwszy się, mężnie umieracie,
I znacznych spraw przodków swych zatem dosięgacie:
Którzy dzień życia swego krwią pieczętowali,
Iż szarlatem szlachecka krew jest, wyrażali.
Przeto wysoki hetman na wesołem niebie,
Grzechy wasze odpuści w ostatniej potrzebie.

CZEŚĆ TRZECIA.

O NASTĘPOWANIU I POBICIU PUTYWLCA.

ROZDZIAŁ I.

Gdy drogę po Ostrzaninie j. m. p. Gizicki i z kompaniami sobie zleconemi wziął, nim j. m. p. pułkownik wojska koronnego ruszył obóz i wojsko, wysłał dwóch komorników za j. m. p. Gizickim, aby pod Mirgrodem ubieźał most. Oni gdy spieszą, postrzegą wojsko, i więcej o nieprzyjacielskiem niżeli swoim rozumiejąc, nazad obróćą ku j. m. p. pułkownikowi, którego zastali, a on kilka chorągwi j. m. p. hetmana polnego koronnego, chorągiew kozacką i chorągiew swoją, gdzie im niejaki *ordinans* ku Spikorodu dawał. Tam gdy wiadomość dadzą o wojsku blisko, podszedłszy pod wojsko z onemi dwiema chorągwiami, poczęli *obscurorum conjecturam ex evidentioribus colligere*, iż nieprzyjaciel. Wyśle o język, którzy pilnując chodu i sposobu regimentarzędów wojska, poznali rzetelnie, iż nieprzyjaciel; postarawszy się tedy o język, przywiedli do j. m. p. pułkownika, który powiedział: iż Putywlec, Murka, i Rzepka wodzowie, lud wyborny i dobrzy strzelecy; jest między niemi Dońców

pięćset; drudzy są od granic zaporowskich, idą Ostrzaninowi na pomoc. Przeto rozkazawszy chorągwiom onym ich zabawiać, wyprowadzić copędzej wojsko pospieszył; zatrzymawał tamże nawałę kozacką j. m. p. Komorowski porucznik j. m. p. hetmana polnego koronnego, z j. m. p. Tworzyńskim porucznikiem j. m. p. pułkownikowym, dotąd, aż wojsko koronne nastąpiło. Szczęść Panie, i daj wojsku tę pogodę: *Ubi audierit buccinam, dicat: Vah, odoratur belli hostis et ululatum.* Job 39.

ROZDZIAŁ II

Następowanie wojsk koronnych ku Putywłcowi.

Przy obronie i na dobrem oku zostawiwszy obóz j. m. p. wojewodzie, wyszedł szykiem w pole przeciw nieprzyjacielowi; serce w towarzystwie drga, jeszcze się nie nacieszyli z onegdajszej zabawy z sobą, ali uciecha do uciechy. Dobremu abowiem żołnierzowi, któremu nie-straszna jest nieprzyjacielska szabla i nawała, ucie-szniejsza rzecz być nie może, jako wychodzić na plac rycerski z nieprzyjacielem ojczyzny i pokoju pospolitego. I nie mówię dla tego, iż to własne jest źniwo żołnierza, aby *aequitatem* bronił, bo *Alexander Severus* w obo-zach żołnierskich kazał był wołać: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris*; albo *ex praeda hostium, non ex lacrimis provincialium habeat*,— ale żeby w rzeczy samej pokazał to, że jest żołnierzem prawym, a inaczej poka-zać tego nie może, jedno gdy żadnej okazji wojennej nie omieszkiwa, i na plac ku nieprzyjacielowi weselej niżli w taniec wychodzi. Tak wesoło i ochotno wychodziło rycerstwo, lubo nie wytchnąwszy sobie, ku Putywł-cowi. Obaczywszy wojsko Putywłec opuścił skrzydło, rozumiał bowiem, iż to wszystko było co go zabawiali, i był poniekąd śmiały, owo jednak prędko się osypaw-szy, śmielszym zostawał; to jednak ich nie cieszyło, iż bez wody stanąć musieli, ufali jednak, iż się przy-mknąć w porażce nietrudno im będzie. Ale słabo sobie

tuszył: Gdy na wojnę do Germanii wychodził *Alexander Severus*, jedna wróżka i znaczna tak mu wróżyła: *Vade, nec speres victoriam, nec confidas militi tuo*. Idź, ale ani spodziewaj się wygrać, ani się powierzaj żołnierzowi swemu. Ja gdy srogą fortunę nad Putywlcem widzę w tej zaczętej potrzebie, jakoby we zwierciele czytam: *) *Nec speres victoriam, nec confidas militi*, — i przegrać miał, i własne towarzystwo hak mu zgotowało. *Is mahus est, qui male credidit*.

---

*) Carion in Alex.

ROZDZIAŁ III.

Druga potrzeba pod Lubniami i Putywłem.

Gdy Putywlec następując, widząc chorągwie koronne, nie poniżył się, nie tylko dał znać iż jest rebelizantem, ale i zostrzył ochoczego żołnierza na się. Tabor w którym ufał, tak ugruntował: wozy gęsto spiąwszy, hołoble nakształt spisów obrócił, aby i do kolas samych przystęp nie był. Okop rzucił, a *in figuram ovalem* tabor sporządził; wielu miał z janczarkami strzelców i dobrych. Obegnał go j. m. p. wojewodzie w koło prawie, aby jeśli przerwać nie przyjdzie taboru, przynajmniej strudzeni, bez przestanku siłując się, ustawać, a zatem ustępować pola muszą. Srogać to rzecz była do tak wielkiej desperacyi wprowadzać nieprzyjaciela, gdzie podczas odważony ze zdrowiem, wiele dokazuje: ale na potężnego, świeżego i ognistego, ognisto też następować, a nie ustępować potrzeba było. Ze wszystkich prawie stron w tabor mierzono, bito, obracano, bo w szczerem polu i równinie przeszko dy nie było. *Parvum enim certamen non magna sequitur gloria.* Nie omieszkiwał też i nieprzyjacieli, ale przybiegających ku taborowi bohaterów, i piersiami swemi i końskimi bardziej niżli jakimi taranami rozbijających tabor, srodze i gęsto razili. *Diu anceps bellum stetit:* częścią dla sprawy niehit (sic) taborskiej i dobrego strzelca, częścią dla coraz żywszego natarcia rycerskiego, i zwłaszcza tam, gdzie niebezpieczniej stać było. Wybierała kurzawa oczy, proch niecił pragnienie, słońce wyciskało siły, bez spoczynku z pracą

godziny bieżą, a przecie czoło wojny czołem z obu stron, i krokiem placu nie podają. Ale gdy *inclinatio solis* zaczyna, *inclinavit et bellum*. Obaczyli rebelizanci, iż za przyjsciem nocy przyjdzie i śmierć, będąc w pracy bez posiłku, ale jeszcze i tego po sobie znać nie dają. Padło niemało w taborze, rannych, postrzelanych wiele jest, niemałe stękanie ludzi i koni w taborze najduje się, i u naszych znaczna tego cząsteczka, jednak kwitnie wojna. Następuj jednak potężny pułkowniku, nie daj się ladajakiemu szczęściu turbować; w domu zacnym Potockich, potocznie sprawy i ~~walce~~ szczęśliwie się toczyły, baczy to każdy, gdziekolwiek okiem na pograniczne kraje pojrzy. *Nastap, znoś i tryansfaj* nad nieprzyjaciółmi ojczyzny i j. k. m. p. naszego miłościwego łaski kontemptorami. Powiada *Hesychius de viris illustrib.* iż *Eratosthenem* przezwano było drugą literą grecką *Beta*, eo, quod *summis proximus, in omni genere disciplinae secundus teneret*. Widzę ja wielmożny pułkowniku, iż po j. wielmożnym hetmanie polnym teraz miejsce trzymasz, jesteś *post Alpha Beta*. Przeto jeżeli on bił i znosił nieprzyjaciela tego, tobie już też bić i znosić, jako na jego miejscu będącemu, za szczęściem j. k. m. p. naszego miłościwego, i przewagą twoją tego nieprzyjaciela przychodzi. *Qui enim seminat iniquitatem, metet mala, et virga irae suae consumabitur*, furja ta chłopska tamże będzie na wzgardę. Następował j. m. p. pułkownik, i przełomil siły i szyki swawolne, — proszą miłośierdzia, udają się do pokory, narzekają na swe nie-szczesne sprawy, przysięgi obiecuja. Ale w tem wszystkim pohamowawszy szablę swoją, na oko obstępionych odstąpić niechcieli, i noc całą na pilniejszem oku, nauczeni sprawą Ostrzaninową, onych mieli i do dnia przyszłego dotrzymali. Odnoś nowinę szpiegu Ostrzaninowi i jego złemu towarzystwu, iż mu już prawą rękę odcięto, gdy takiego ludu kupę, i z regimentarzami utracił. Odnoś że i oko stracił, bo za taką wieścią nie dźm obaczy tak dobrego junaka. Odnoś że i głowę stracił, bo sobie szerszego nad nich naleś nie mógł. Odnoś że i duszę stracił, bo ta niewinna krew o pomstę nań woła do nieba.

ROZDZIAŁ IV.

Suplikacye wojska Putywlcowego, i rezolucya ich.

**Jaśnie wielmożny mciwy p. pułkowniku wojska j.
k. m. koronnego, panie nasz mciwy!**

Upadamy do nóg w. m. naszemu mciwemu panu, my utraپieni najniżsi słudzy i podnózkowie; pod te nieszczęsne bunty i swawoleństwą nie mogliśmy potrafić gdzie się rzucić, siła nas takich nieszczęsnych sług i najniższych podnózków k. j. p. naszego mciwego znajdowało, czując takie pisanie w. m. naszego wielmożnego mciwego p. dobrodzieja, poszliśmy byli do starszego swego pułkownika wojska j. k. m. zaporoskiego Heliasza Karaimowicza, aż nas niepocieszna i niepożyteczna wiadomość strzeciła ¹⁾ u perewozów, że Ostrzanin listy zasłał takie swoje, jeśliby nie mieli do niego pójść, ogniem i mieczem chciał nas kaźnić; za grzechy nasze śmiertelne musiało się nam tak stać, żeśmy niewinni ludzie poszli, mianowicie to nas najgorsza spotkała niewinność, żeśmy uwierzyli listowi Ostrzaninowemu, w którym pisał, że już traktaty doszły z wielmożnością w. m. naszego mciwego pana dobrodzieja i rozkazał w. m. do siebie jachać, aby w kupie wojsko było, a mianowicie do rejestrów. My niewinni ludzie siedzieli doma, a kiedy grzech stał jakisi, jak skrzydłami nalecieliśmy na krew, której siła musiało się wylać z ludzi niewinnych; przysięgamy na Boga żywego, żeśmy nie na wojnę szli, i nie myśleliśmy i ręki podejmować na k. j. m. p. naszego miłościwego, i na rzeczposp., i przeciwko w. m.

naszego pana i dobrodzieja. Ulituj się j. w. mciwy panie, panie a dobrodzieju, nad nami niewinnymi ludźmi, nie daj nam wszystkim poginać, i krwi niewinnej więcej się lać, która krew niewinna woła do Pana Boga, bo w tem nie nasza wola była, ale tych, którzy niedawno z Zaporozża wyszli, nam mieszkającym na samym kraju z obu stron, ale od Zaporowiców mianowicie, którzy częstokroć przechadzają się. Na to miłosierdzie niech będzie w. m. jaśnie wielmożnego mciwego pana, niechajbyśmy się do domów swych wrócili, i Pana Boga za szczęśliwe panowanie waszej wielmożności prosili, i do Ostrzanina nie myślę iść. Zmiłuj się mciwy panie, racz nas puścić do domów naszych, a z domów naszych gotowiśmy na usługę w. m. naszego mciwego pana i starszego swego p. pułkownika, który nam jest podany z rozkazaniem j. k. m. i ich mciów pp. hetmanów koronnych, i w. m. naszego m. pana. I to też w. m. naszemu m. p. oznajmujem, że starszegośmy sobie niniejszego dnia uprosili Iwana Wasilewicza, który na to przywodzi, aby do nóg upaść w. m. naszemu m. panu, i staranie chce mieć, żeby i Ostrzanin z swoją kompanią upadł do nóg. O co i powtóre i po dziesiąte upadamy do nóg w. m. m. p. o miłościwy ratunek.

Data z okopu we śrzedę.

Jaśnie wielmożn. a nam m. panu najniżsi podnóżkowie,
Iwan Wasilewicz.

Na takie supliki, taki respons od j. m. pułkownika otrzymali:

Nie tylko z tego śmiałego progresu waszego i ręki podniesienia na j. k. m. p. naszego mciwego i wojska jego, poznać to, z jaką intencją, i dokąd, i na coście szli, ale i z samego tego pisania waszego, żeście woleli hultaja Ostrzanina, aniżeli króla j. m. pana swego i jego pułkownika słuchać, za co niegodniście i miłosierdzia. Jedno iż tak często prosicie i usiłujecie, i podobno o nie prawdziwie prosicie, a ponieważ odstąpiliście starszyny która was tu przywiodła, a innych obieraliście sobie, ja

uczynię je z wami, ale za takowemi kondycyami. Pierwsza, abyście starszynę dawną wydali, to jest Putywłca i Rzepkę. Druga, abyście zaraz na służbie przy Heliaszu pułkownikowi zostali, wierność przysięgą stwierdziwszy.

Odpisują Kozacy: Iż to są ludzie niewinni, Bogiem świadczymy. Więc to są w służbie j. k. m. i potem wolno wziąć ich będzie, a Rzepka rannym barzo będąc i poddanym w. m. naszego m. p. z Krzemieńczuka, w rękach będzie. Na służbie zaraz się ostawać nie możemy, bo wiele chorych mamy i zabitych. Odwiozłszy ich do domu, za pół tygodnia stawimy się w. m. naszemu m. p. gdzie rozkażesz.

Ale j. m. p. pułkownik inaczej do miłosierdzia nie przystępował, przeto oni nazajutrz 19 Maii, odzałowawszy Putywłca i Rzepki, odesłali ich j. m. p. pułkownikowi, i tak miłosierdzie najdowali. Pamiętna mi jest nauka królowej Molossów, która z Grecyi uciekającego Temistoklesa, aby go był król jej przyjął pod obronę swoją, i dawne mu nieprzyjazności odpuścił, tak króla prosić nauczyła. Gdy król wracać się będzie z przejażdżki, zastąp mu w bramie, a węż synaczka jego na ręce, a podniósłszy go przeciw niemu, mów tak: *Per hunc filium oro se supplicem recipi, sibi parci, nec dedi scse hostibus.* Przez tego syna proszę cię, przyjmij, odpuść, nie wydaj. I dokłada *Carion in Themistocle: Hic ritus petendi judicabatur esse sanctissimus.* Uczynił to Temistokles i łaskę otrzymał. Toż uczynili Kozacy, — za swoje swowoleństwo i krzywoprysięstwo godni byli śmierci, ale że ich nauczono aby się dla otrzymania miłosierdzia Putywłcem zasłonili, wyprowadzili nędznika i oddali. *Niechaj twoja hołowa za usy naszej hołowy, prosczaj nas spodaru.*

ROZDZIAŁ V.

• wyszczenia taboru Putywłowego.

Gdy oddawszy starszynę, z j. p. wojewodzicem posłani Kozacy o dalsze miłosierdzie prosząc rozmawiają się, a rycerstwo otoczony tabór wojskiem na się poglądając i pod chorągwiami wielu towarzystwa swego dla zranienia i zabicia nie widząc, koni swych nazabijanych wiele pod taborem baczy, żalem wielkim zdjęci, do gniewu się pobudzili, i wpadłszy do taboru, wszystkich powycinali, i tak nietylko nad Putywłcem, ale nad wszystkimi swawolnymi krzywdy j. k. m. i swojej zemścili się. Wprawdzie *etiam hosti servanda erat fides*, a zwłaszcza gdy intencya *reip.* nie inna była o Kozakach, tylko ich uskromić, ale nie wygładzać. I podobno w tem i niejaki j. m. p. pułkownika koronnego będzie rozumiał nieuszanowanie, ale dać miejsce musi i żalowi nieutulonemu żołnierskiemu przy takiej nędzy i szkodzie. Albo też tę sprawę przyjdzie samemu Bogu i jego dyspozycyi przypisać, który surowy guiew na krzywoprzysiężce i turbatory pokoju pospolitego ogłasza. *Ne aemuleris viros malos, nec desideres esse cum eis. Prov. 24.* Więc i taka sprawa aby byli do domów poszli, jako się napierali, niemalaby trudność była przyniosła, ponieważ Ostrzanin z wojskiem był gotowy ku zaporoskim granicom, a gdy ich tak zniesiono, strażniejsza się rzecz stała wszystkiemu nieprzyjacielowi, Annibalowi niezwykłym, gdy przed obóz i oczy rzucono głowę brata jego Azdrubala, obaczywszy zbite wojsko i brata głowę, serce

i siły od niego odstąpiły. Tak gdy Ostrzaninowi rzuca przed oczy Putywłca i tak wiele głów, Siekierawego głowę, i Skidana, i innych buntowników, przyjdzie nań perepaśnica pod łydki i uciekać musi. Powiadają o Tebańczykach, iż dla wielkiego męstwa nad wojskiem potężnem lacedemońskim, zwali ich *militēs ignem spirantes*. Cóż się trafiło tak potężnym żołnierzom? Archidamus syn króla spartańskiego, gdy oblegli byli miasto, wyszedłszy przeciwko nim, na pierwszym wstępie wojny zabił kilku celniejszych, *et tantum terrorem reliquis incussit, ut fugerent*, — i taki strach wziął Tebańczyków, iż sprośnię tył podali. Tegoż się było spodziewać po Ostrzanie za takim tak celnych Kozaków pobiciem. *Fecerunt malum in conspectu Domini, et oblitī sunt Dei sui, tradidit eos in manus regis*. Czystem polem już obróciły chorągwie ku obozowi, aby potem za Ostrzaninem postąpili. *In viam pacis dirigit vos Dominus*.

ROZDZIAŁ VI

Rejestr pieczętarsów potrzeby s Putywłcem.

Chorągiew wielmożnego j. m. p. Kamienieckiego starosty skalskiego.

Dwie chorągwie j. m. p. margrabiego, starosty grodeckiego.

Chorągiew j. m. p. Wiśniowieckiego Jeremiego.

Chorągiew j. m. p. Wiśniowieckiego Alexandra.

Chorągiew j. m. p. starosty lanckorońskiego.

Chorągiew j. m. p. Pawłowskiego.

Chorągiew j. m. p. Zahorowskiego.

Chorągiew j. m. p. Gdeszyńskiego.

Chorągiew j. m. p. Moczarskiego.

Chorągiew j. m. p. Komorowskiego, i wiele innego towarzystwa z pod różnych chorągwi, tak kwarcianych jako pamięcych, tę z Putywłcem potrzebę pieczętowali.

Uncta quae habet, dat miles optimus et civis pro anima sua, pro patria, et gloria.

NAGROBEK

RYCERSTWU KORONNEMU.

Jak śliczne słońce sprosna ziemia tłumy,
Tak szlachecką krew chłop nikczemny gromi.

Patrz *servilia* bella co umieją,
Mężnie się potykasz, a oni śmieją.
Stań senatorze wysoko zrodzony,
Smielszy chłop będzie, i nieukorzony:
Nam Bóg na niebie uchyli zasłony,
Zniesie *ecclipsim*, i da wieczne trony.
Bo dla ojczyzny i Boga samego
Padniem na placu, bez żołdu wszelkiego.

CZEŚĆ CZWARTA.

O NASTĘPOWANIU ZA OSTRZANINEM.

ROZDZIAŁ I.

Ostroiność j. m. p. pułkownika po otrzymanem zwycięstwie.

Dla ostrożnego życia i postępku w sprawach wszelkich chwalebnych, prawa sobie danego z pilnością starzy przestrzegali, między któremi prawnymi prawidłami, mieli też i tę jedną regułę daną od Cheronida ¹⁾: *Qui liberis suis novercam superinduxerit, non honore dignus, sed infamis sit, ut pote dissensionis author domesticae.* Ostre prawo to jednak w chrześcijaństwie nie ma uwagi ani miejsca, bo i ewangelii prawo, i jurydyka świecka zagroziła tym dyssensyom. Jednak do pułkowników i regimentarzów wojsk odwrócić się może. Ten który jest na miejscu hetmanów, tak ostrożnym być ma, jako ojciec pilnujący wszelkiego przypadku synów swoich, aby jako za ojczymem dom, tak za nim wojsko nie upadało. *Non enim erit honore dignus, sed infamis.* Przestrzegaj j. m. p. pułkownik wszelkiej okazji przeciwnej, oddawszy tedy P. Bogu dzięki, posłał na czatę j. m. p. Chrzastowskiego ku Dnieprowi dolnemu w jedną stronę, w drugą j. m. p. Dłotowskiego, częścią aby zabraniali kup, częścią aby skupionych rozgromili. Wyszedłszy na czatę

^{*)} Stob. ser. 44.

w kilku set koni, niżej Siekierny pod Jeremiówką, zastał sto trzydzieści swawoleństwa p. Chrząstowski, którzy postrzegłszy lud, do dwu chałup zamknęli się i bronili; doszedł ich p. rotmistrz, i fagirem albo ogniem zniósł 22 *Maii*. Ztamtąd odszedłszy, a widząc przejście wolne, wysłał z połową czaty ku Kijowu Zacharyasza i Zaleskiego rejestrowych 25 maja, a sam ku Trechtymirowi postępował. Obegnawszy brzegi nad Dnieprem czatą, wziął wiadomość, iż po Zadnieprzu jest coś swawoleństwa, ale tu niemasz, przynieśli i to, iż u Trechtymirowa mają się przeprowadzić. Doszli i tego, że ks. Wiśniowieckie j. m. Jeremi z ludem niemalym już się przeprowadził przez Dniepr. Odesłał tę wiadomość do j. m. p. pułkownika koronnego, i sam ku Trechtymirowi pospieszył; napadł 6 *Junii* na lud kozacki niżej Trechtymirowa, którzy do góry wodą szli, tam się z nimi hałasował dzień cały, broniąc przejścia; ginęli jako bestye, ale jednak konno brzegiem chodząc, trudno było zabronić, i samego pana Dłotowskiego tam mało z samopału nie naznaczono. Wrócił się z czaty, i zastał k. j. m. p. Jeremiego *septima Junii* z ludem swoim i ks. j. m. Dominika, i z ludem j. m. p. kanclerzynej, z ludem j. m. p. koniuszycznej przyszedł pod obóz koronny, i *octava die* do obozu wchodził, które jego przyjście tak wielce miłe było strudzonemu rycerstwu, i jakoby anioł jaki z nieba do nich od Boga posłany przyszedł. — Ifikratesa, gdy obozem stanął na polu przyjacielskiem, pytał jeden retor: *Quis nam es, an eques, an gravis armaturae miles, aut sagittarius, aut peltam gerens? Nihil horum sum, inquit, sed istis omnibus imperare novi*. Jakoś mi się nie podoba ten response na tak ozdobną kwestyą: *saltem aptitudine* ma być takim ten, który tymi rządzić ma, a przedtem miał być *formaliter* tem wszystkim, inaczej nie trafi tem rządzić. Nie potrzeba tam pytać było ks. j. m. kto i jako przyjechał, ale dziwować się było, patrząc na szlachtę rodowitą i dostatnią, doświadczonego żołnierza; szła jezda usarska nieprzełamanych sił, szli Kozacy armatni, szli sajdaczni, szło piechoty wybranej hufcami nie setniami, siedł z nimi ten, *qui his omnibus imperare noverat*, w małym ciele wielkich sił i nieuleknionego serca, któ-

remu i najniebezpieczniejsze miejsce igrzyskiem było. Dają taką powagę j. ks. m. w sprawach wojennych i rycerstwo koronne, i cudzoziemskie wojska; a nadto jaśnie wielm. p. wojewoda bractawski i hetman. Przeto takiej tyczą sławy w dalszym progressie w. ks. j. m., aby to pisano o w. ks. m., co *apud Carionem de Alcibiade* piszą. *Alcibiadis fuit excellens ingenium, fortitudo, industria et faelicitas in praeliando tanta, ut semper ea pars cui adfuit, vicerit.*

ROZDZIAŁ II

Komput wojska, które przyszło pod Lubnie s j. ks. m.
Wiśniowieckim Jeremim.

J. m. p. wojewody krakowskiego usarze, p. Brzozowski pułkownik, p. Grzyzowski, p. Czerny podstarości białocerkiewski. Kozacy, p. Ostrowski, i dwie drugie chorągwie. Piechoty czterysta, Żarnowiecki, draganów 100.

Lud j. m. p. kanclerzyniey koronnej, które prowadził j. m. pan chorąży braclawski Dzik. . . . . 400.

Lud j. m. ks. Władysława Dominika Ostrogskiego, koniuszego koronnego, pułkownik j. m. p. Andrzej Chojeński.

Lud j. m. ks. Wiśniowieckiego:

Draganów . . . . . 100.

Kozaków . . . . . 200.

Węgrów . . . . . 100.

Ukrainnych ludzi . . . . . 1000.

Dział. . . . . 6.

J. m. p. koniuszyniey koronnej Wiśniowieckiej z panem strażnikiem, Usarza 100, p. Dębiński *Erasmus*.

I kozacki, p. Baranowski, piechoty 200 draganów.

Usarze.

Chorągiew j. m. p. Adama Kałuszowskiego . . 100.

„ j. m. p. Andrzeja Czermieńskiego . 100.

„ j. m. p. Stanisława Górskiego . . 200.

Petyhoroy.

P. Czczela Semena	100.
P. Jana Wronowskiego	100.
P. Andrzeja Rusinowskiego	100.
P. Andrzeja Oldakowskiego	200.
P. Jana Przyłuskiego	200.
P. Stefana Lipskiego 200, Tatarów	200.
Dragani z kapitanem Petersanem	200.

Piechota.

J. m. p. Dybowskiiego	100.
P. Andrzeja Sewruka	100.
P. Lagniewickiego	100.
P. Łukasza Węgrzyna	100.
Armaty dział 6, ze wszystkim aparatem wojennym.	

ROZDZIAŁ III.

Nowiny z obozu i do obozu od hetmanów ich m.

Die 24 Maj, czyniąc dosyć powierzonemu sobie urzędowi j. m. pan pułkownik koronny w tym placu wojennym, odesłał wiadomość o Putywleu ich m. pp. hetmanom, io niemalem naruszeniu koronnych. Ale iż żakowa bieda inaczej nie umie, jedno z obu stron urażać, dali ich m. pp. hetmani koronni tę nadzieję wojsku: Naprzód j. m. p. krakowski, iż się już z Polski na Podole obraca. Druga, iż j. k. m. potrzebuje po j. m. p. hetmanie polnym, aby do wojska na Ukrainę jako naprędzej pośpieszył, dla zabezpieczenia kupom swawolnym. Trzecia, iż rzplta dla rycerstwa wiele uczyniła na sejmie. Cwierć darowano, banicye poznoszono, *donativum* postrzelonym, i zapłatę wszystkim *diebus ultimis Aug.* obmyślono. Na co wszystko j. k. m. uniwersał rycerstwu takowy dać raczył:

Władysław IV z bożej łaski król polski, wielkie ksiązkę litewskie, żmudzkie, inflantskie, smoleńskie, czerniechowskie, i szwedzki, gottski, wandalski dziedziczny król.

Wszystkim w obec, i każdemu z osobna komu to wie-dzieć będzie należało, mianowicie pułkownikom, rotmi-strzom, kapitanom, porucznikom, i wszystkim stanu rycerskiego ludziom, na służbie naszej i rzeczypospolitej będącym

wier. nam miłym, łaskę naszą królewską. Wierni nam mili! Za przybyciem posłów, wier. nasz. na sejm blisko przeszły, wyrozumiawszy, mile przyjąwszy postulatą wszystkiego wojska do nas przyniesione, na to, cokolwiek do ukokontentowania wier. wasz. należało, chętnieśmy *ex consensu ordinum, legibus* rzeczposp. *inhaerendo*, przy ofiarowaniu dalszej wszystkiemu rycerstwu łaski naszej pozwolili, zostawując w służbie wier. wasz., która się poczęła *prima Martii*, a kończyć się ma od *1 Septembr.* napominając przytem, i mieć to po ww. chcąc, abyście się ww. przy wszelkiej skromności bez uciążenia ludzi ubogich zachowali, a przestrzegając artykułów wojennych, żadnej do uskarżenia się przyczyny nie dawali. Co my, jako inne przysługi od ww. mile przyjąwszy, onym łaskę naszą pańską w podawających się okazjach ofiarujemy. Dat z Warszawy, dnia 5 miesiąca maja, roku pańskiego MDCXXXVIII, panowania królestw naszych polskiego i szwedzkiego VI.

VLADISLAUS REX.

Joannes Gembicki

S. R. M.

Ukontentowani takim pisaniem od ich mciów pp. hetmanów koronnych i j. k. m. pana miłościwego cne rycerstwo i synowie koronni, prawie wszystkich trudów i niebezpieczeństwa nieprzyjacielskiego pozapamiętywali, i jakoby odżywieni jaką najkosztowniejszą alhimicką wódką, nowe siły wzięli, i ku nieprzyjacielowi ochotne serca zaostrzywszy, służbę j. k. m. p. swemu miłościwemu i rzeczposp. cale i krwawie oświadczyli. I nigdy innego affektu nie miałeś się spodziewać cny wojenniku i obrońco korony polskiej po tak wielce łaskawym i dobrotliwym panu i królu miłościwym, i przy uważnym senacie jego, by tylko była twoja persewerancya, pomiar czasów uznawszy, w kroku swym zatrzymywała się, za którą wszystko dobre i żołnierzowi idzie. O której i sam Bernard ś. *Epis.* 129 tak mówi: *Perseverantia nutria*

*est ad meritum, mediatrix ad praemium, soror patientiae, constantiae filia, amica pacis, amicitiae modus, unanimi-
tatis vinculum, sanctitatis propugnaculum. Tolle perse-
verantiam, nec obsequium mercedem habet, nec laudem for-
titudo.* Trwać, podczas tak jest pożyteczna, iż nic pożyte-
czniejszego być nie może żołnierzowi. Rzucisz na stronę tę
cnotę trwałości i poczekania, i przysługa twoja nie weźmie
słusznej nagrody, i męstwo twoje nie otrzyma podobnej
sławy.

ROZDZIAŁ IV.

● następowaniu za Ostrzaninem ku Skiporodu, i wzięciu Siekierawego.

Gdy nad spodziewanie, za wolą snąc boską, na karę swawoleństwa a sławę wojsk koronnych, Putywlec z ludem swoim uprzątniony, zarazem j. m. p. pułkownik zniósłszy się z książęciem j. m. Wiśniowieckim i innymi starszymi nad ludźmi panującymi, obrócił ku Skiporodowi pod Lubień 10 Junii, bo Ostrzanin chciał wszystkie siły obrócić ku obozowi, przeszedłszy od Lukomla na tę stronę ku Skiporodu, wyprawił był Chirawego pułkownika swego pod obóz, wyprawił i na inne strony czaty potężne, sam w małej kupie na Skiporodzie zostawszy. Niemal to *error* był u Ostrzanina, znać iż Bóg nań bicz gotował, że się tak barzo zlekoczył.

Przyśpieszy pułk koronny przed wojskiem chorągiew j. m. p. Czetwertyńskiego, jego mości pana Mieleckiego, j. m. pana Kazanowskiego ku Skiporodu, zatrzymawają aż wojska nastąpią, o południu uczynią asald, ale widząc się w szczupłej garści dla rozesłania na czaty, broniąc się ku nocy, uszedł nocą do Lukomla. A iż Bogu *seminans discordias inter fratres* (a temże słowem nazwać i *principes regni*) jest *abominabilis*, napędził za ustąpieniem z placu Ostrzanina niemal pułk z Siekierawym swowolnych pod obóz, a iż w nocy przyszedł, dla lepszego rozeznania co za obóz i lud, odszedłszy od swoich dla huku, na dęba wpiął się, i tak się przypatrował; postrzegli tego rejestrowi Kozacy i przyskoczyw-

szy wzięli i j. ks. m. Wiśniowieckiemu oddali. Był to dawny Kozak, świadomy morza i buntów pryncypał, wiele umiał zdrad i czarów, na powietrza, na strzelbę; ale komu idzie na pohybel, i wróżka dopomoże. Cieszyło to nie mało rejestrowych że go dostali, i jakoby już samego mieli Ostrzanina, tak się kontentowali. Lud który był z Siekierawym do półtora tysiąca, widząc że stracili marnie starszego, o sobie poczęli radzić; uszedłszy na pewne błota i chrósty, zasiekli się, i niejakiem zasłony poczynili, a gdy ich tam w nocy Kozacy dobywali rejestrowi, nie radząc im, odstąpili. Nazajurz 11 Junii nastąpią dragani ks. j. m. Władysława Dominika Ostrogskiego, i barzo wielki impet uczynią na zasieczonych. Przychodzi i inna piechota ku nim, i tak Kozakom lontami dokuczyli, iż z placu ustępując, w dalsze błota pouchadzali; a że na nich co raz następowali, z obu stron wiele paść musiało. Poległ tam wielki inżynier i kapitan ks. j. m. Dominika, poległo nie mało tak oficerów jako i piechoty. A że następować za nieprzyjacielem potrzeba było, i to było rozkazanie j. m. p. pułkownika, bo i ci rozproszeni Siekierawego mieli z siebie kary, ponieważ im kwatery pozwolony był, za którym swawolny uciekać Kozak, a ochoczy żołnierz za nieprzyjacielem następować czas miał. Następując tedy za nieprzyjacielem różnemi drogami, na kupy ściągające się ku Ostrzaninowi napadali, a mianowicie u Alexandrówki, gdzie i towarzysz dobry j. m. p. Gizickiego p. Mikuleński zapieczętował, i inni tego śniadania skosztowali, lubo to więcej zawsze swawolnych czort ku sobie przyciągał. *Justa enim causa semper triumphat.* Wysłał tedy przed wojskiem j. m. p. wojewodzie i pułkownik kilka chorągwi z j. m. p. Gdeszyńskim rotmistrzem za Ostrzaninem ku Lukomlu, a mianowicie dla przeprawy i mostu na rzece Sule. Dagoniła czata swawolnych; opanowali most: ale iż mała garść na kupę tysiącami Kozaków, ustąpić musieli od mostu, i za ledwie uszli na Lubnie; a iż następowało wojsko koronne tymże torem i przed nimi pułk uprzedzał, opanować most usiłowali, ale Kozacy dotrzymać nie mogąc, ogień podłożyli pod most, i zapalili; jednak tak żartko się ludzie j. m. p. Kazanowskiego, j. m. p.

Gizickiego, j. m. p. Komorowskiego uwijali, iż odgromili most i ugasili. Następowalo tedy wojsko i przechodziło, a Ostrzanin co prędzej ku Żołninowi uchodził. Jednak ochotniejszy żołnierz jego ucieczką zostając, chętniej następowal, i dogoniło go wojsko niżej Żołnińskich młynów, którego i do dnia przyszłego dotrzymali. Tam co Pan Bóg pokaże i sprawić będzie raczył, *fortiter, et sapienter, et moderate ferendum.*

CZEŚĆ PIĄTA.

ROZDZIAŁ I.

o potrzebie z Ostrzaninem pod Żołnucem i z Hunią.

Już przestrzeżone będąc pod Skiporodem rycerstwo, iż jutrzeńki nie czeka Ostrzanin, ale chce samem uchodzeniem zmordowane rycerstwo i nadwątlone konie konać, ażby pogodę upatrzył, bardzo rano poprzedał ich, i w sprawie stanawszy, do nieba o pomoc westchnęli, i o tabor się kozacki uderzyli. Następowali tam tak, gorąco chorągwie tak kwarciane jako i panięce, iż nie rozeznać było kto powinniejszy był następować; zarównem sercem, jednostajnem męstwem, zobopolną ochotą, nie patrząc szkody, urazy, śmierci, rozrywali tabor mocno skrępowany, i ogniem, rohatynami dobrze obostrzony, dotąd, aż go większą połowę rozerwali. Dział ósm i prochy opanowali, tabor jako pustynią wskroś przechodzili. Ostrzanin obaczywszy gwałt i upadek swój, przez rzekę Sulę w pław uszedł, przy jednym buńczuku tylko zostawszy. Szczęśliwy zaprawdę początek dnia tego trzynastego, ale Bóg jeszcze wiktoryą zatrzymał, czyli iż jeszcze się dosyć sprawiedliwości nie stało, czyli na ich upomnienie, czyli co takowego przy tem rozerwaniu taboru boski majestat obraziło. Nie rozumiem o tem tak dalece, bo mam po sobie pismo ś. *Non est bonum damnare inferre justo, nec percutere principem, qui justa judicat.* Ale rozumiem, iż nieobyczajne zagnanie się za uciekającymi, co nietylko szczupliło wojsko koronne, ale i dopuściło czasu, aby się zawarli w taborze pozo-

stali, a ci w desperacyą wszedłszy, za następowaniem za sobą, aby znowu do taboru i sprawy przysli. Co gdy się stało, uczyniła się tak krwawa potrzeba z obu stron, iż sroższa być nie mogła. — Gdy Otto czwarty cesarz od króla francuzkiego Filipa był porażony *ad pagum Bovinas*, powiadają historycy: *Erat prelium Boviniense, quo non aliud in Gallis majoribus animorum odiis commissum esse puto*. Z obu stron tak były ku sobie zajętrzone serca, i do zguby jeden drugiego wabiące, iż jeden drugiemu ani ustępował. Poległo tam wielkiego serca ludu немало, między którymi dawny i dobrze zasłużony porucznik j. m. p. Mikołaja Herburta kasztelana kamienieckiego, starosty skalskiego, p. Byna; poległ i j. m. p. margrabiego starosty grodeckiego sił wielkich i serca nieustraszonego porucznik pan Władysław Taszycki; poległ i porucznik wojsku koronnemu dobrze świadomy j. m. p. Bałabana starosty trębowelskiego, p. Wróblewski; poległo tak wiele i towarzystwa, tak rycerstwa kwarcianego jako i paniacego, iż człowiekowi wielki żal, do pióra ich sekontując, wspomnieć nie dopuszcza. Patrzenie proszą, jako pomieszana sprawą czoła swego i wojska, do srogiej rezolucyi przysli, których ani tytuły szlacheckie, ani dygnitarstwa godne, ani szerokie jakie domy, familie, majątności do tego upomnieć nie mogły, tylko hardość chłopska, niejaki pretext wolności, a uchrona zdrowia. Trudnoż tych do postanowienia sejmowego nachylić wedle upomnienia ich m. pp. hetmanów i woli j. k. m. p. naszego miłościwego, jako się w pisaniu z Baden oświadczał w pisaniu swoim, których nie rozum, ale upór przy swowoleństwie na szanę razi i skupiwa. Usiłowali jednak tak potężno ich mość rycerstwo aby ich dostawać, ale oni nowego sobie starszego obrawszy Dymitra Hunię, przy którym tak surowy Mars sobie stańce zapisował, do nocy trwali, i w nocy okop około taboru rzucili. Zaszła noc, gdy to uciszyła, w dzień czternasty znowu zaczęła się wojna, szanę zasadza ks. j. m. Wiśniowiecki Jeremi, sam siebie nie szanując, przywodzi swoich do ochoty; dają ognia dosyć, rycerstwo koronne krwią braci i szlachty pobudzone, następuje; w tak wielkiem tedy sercu i sile szlacheckiej, przygasła śmiałość

chłopska, proszą o miłosierdzie, aby kogo do nich posłano dla rozmowy usiłują. Zatrzyma rękę j. m. p. pułkownik, i siły ks. j. m. miłosierdzia pozwolą. Poszłą im j. m. p. Dzika, chorążego braclawskiego, z j. m. p. obóznym ks. j. m. Jeremiego, którzy tam przyjachawszy, podawali im kondycyę pokoju Kozacy: 1) Aby Eliasza Karajmowicza i pułkownika wiernego, i najpierwszego rejestrowych Kozaków, samosósteżo wydano. 2) Aby im nowe chorągwie dali. 3) Aby im armatę pod Kumejkami wrócono. 4) Aby tego im konfirmowano na starszeństwo, kogo oni zechcą, a potem traktować dalej będą. Na to rzecze j. m. p. chorąży: Wszak wy jesteście którzy o miłosierdzie prosicie, nie wojsko koronne, a czemuż tak harno postępujecie. Nie dali więcej mówić j. m. p. Dzikowi, ale mu prędko odjechać kazano. Potem spytają, jako w. m. zowią, rzecze: Jestem Dzik; zdumiawszy się rzekli: *Dziku, idyż, szcoby dzikowinia z tebe ne była.* I za ledwie na strzelenie z łuku od okopu ich odjechał, wypuścili za nim ze dwa tysiąca strzelby, gdzie pod koniuszym konia zabito. Uważcież hardość chłopską i prawdę. Dla tegoż *Eccl. 33* Duch ś. przestrzegał: *Cibaria et virga et onus asino, panis et disciplina, et opus servo. Operatur in disciplina, et querit requiescere: laxa manus illius et querit libertatem.* Uważnie na to sejm koronny pojrzzał był, ale do tego trudno przysposobić bujwołowatą szyję, która wzbrania się roboty własnej, i dokąd nie przynaglisz i nie przymusisz, nie wiele sprawisz. Jednak takiej *recalcitrandi* śmiałości dodała okazyja ta chłopom, iż dano im pewną wiadomość, że Skidan, którego był wysłał Ostrzanin do Cerkas dla sukursu aparatu wojennego większego, już się przeprawuje przez Dniepr, i tejeż nocy do nich ma przychodzić, jakoż i przybywał. Wiedział o temże j. m. p. pułkownik, i wysłał cztery chorągwie kwarciane kozackie z Iliaszem i rejestrowymi, kędy mocno go potykali; gdy się odsunął od Dniepru, czółny przy Dnieprze zostawione i strażą nad niemi posiekli, popsowali. Przyszła w tem wiadomość do obozu, iż j. m. p. hetman polny przybył ku Kijowu, drogi pozastępowane od niebezpieczeństwa oczyścił, ludzi, grono paniąt i rotmistrzów

z nim idzie, a za nim prędko j. m. p. krakowski, który już się zbliżył ku Podolu, następuje. Doszło to wiedzieć i swawoleństwa, przeto aby nie czekać przyjscia hetmańskiego radzą jedni, drudzy jeszcze szczęścia spróbować przy Skidanie życzą. Szesnastego tedy dnia *Junii*, znowu się j. m. p. pułkownik zniósłszy z j. ks. m. i z książęcymi i panującymi ludźmi, o tabor uderzy lud świeży i zmordowany, mając dosyć prochów i ludzi ostrości dobywa, rycerstwo w czułości swej i sercu niezwyńczonem następuje; tam w pół Skidana postrzelono i innych wielu zrażono, przeto o sobie radzić poczęli, i o miejscu obronniejszym przemyśliwać, a Skidan między zabitymi naleziony żyw, do Czechryna odesłany. Ale wnet to powąchali rejestrowi, bo i smok nie będzie smokiem aż smoka zgryzie: wysłano kilka chorągwi z rejestrowymi na czatę, aby tam Skidana szpiegowano: gdzie i czołny kozackie naszedłszy, porąbali, popalili. Dnia 17 nie przestaje j. m. p. wojewodzie kończyć nieprzyjaciela, wysławszy na czatę ku Trechtymirowi i Manasteru j. m. p. Chrzastowskiego rotmistrza, który nazajutrz z przednią strażą ich strzelał się, i napadłszy na czołny hultajskie one porąbał, potopił; sam zmordowanych alternatą psować i tępić nie przestawał. I lubo wołali miłosierdzia, już za pierwszym swym postępkiem niegodni go byli, ale godni *ut virga belli consumarentur*. Gdy tak codzienna utarczka za przychodzeniem swawoleństwa mnoży się, dadzą znać 20 *Junii*, iż komunikiem j. m. p. hetman, działa i kule i inne ciężary zostawiwszy pod Kijowem, do Pereasławia przybieżał. Uweselił się wielce koronny żołnierz, i lud ks. j. m. wespół z ks. Jeremim mile nowinę przyjmował; ale swawolny Kozak który przybył do Monasteru tego dnia w półczeciu sta czołnow, a tysiącu jazdy, rozsypał się różno, a Hunia w swym obozie gdy to usłyszał, nocą most sobie skojarzywszy, ku uściu Starca rzeki, gdzie w Dniepr wpada, uszedł z wojskiem. Miejsce obronne to jest, miało okop gotowy zdawna, gdy na tem miejscu, jako nam Sebastyanowicz Kozak powiadał, przedtem był obóz, gdzie też dostawał Kozakom ks. j. m. Wiśniowiecki starosta czerkaski, jakoż i teraz tam w ziemi najdowano ostrogi staroświeckie. Ma to miejsce dosyć wody,

drzew i paszy dla koni, i brzeg Dniepru bezpieczny, które teraz tak mocno jest ufortyfikowane, i wewnątrz, i od pola, iż brama ich zawsze otworzona bywała. Dziwił się tam nie jeden inżynier pracy i dobrej inwencji grubego chłopca, patrząc na ugruntowane wały, szanice, baterye, zasłony; bo chociażby wojsko koronne bystrością koni i spaniałością serc przenikało było ich doly, przekopy ziemne, dziury, a piersiami łamali dębowe ich pale i gęstokoły, przywałki i wały mężnie przeszli, jeszcze większych sił potrzeba było i nowej odwagi zażyć, opanowawszy ich wały, zażyć na to, aby ich wewnątrz dostać miano. Ale nie dziw że takiej zażywali prace, gdyż *desperati casus* i wielkiego czynią bohatera, i silnego męża, a do tego gdy nad sobą widzieli *frementem manum Altissimi*, który broniąc pomazańca swego j. k. m. majestatu, na każdym placu sromotnie im ginąc, sromotniej uchodzić rozkazywał; nie wiedząc tedy co czynić, takowe obroty, nie tak dla następowania, jako dla swego zasłonięcia czynili, jako to częste ich supliki, prośby, żądania miłosierdzia, pokazują. Takim sposobem niegdy postępował sobie on rebelizant wielki panu swojemu Atenion, pastuch, który na pana swego zdradliwą i bezecną rękę podniósłszy, okrutnie go zamordował, i wylamawszy z turmy więźnie, wdział był na się purpurę i srebrny kij wziął w ręce, potem zabrawszy gmin chłopstwa, wsi, miasteczka, zamki najeżdżał, łupił, wydzierał; którego tak nietylko fortuna piastowała, iż dwakroć zraził wojska pretorów i dwakroć obóz odebrał. Ale iż to *memoria* raczej *injustitiae et iniquitatis* była, którą się Bóg zawsze obraża, dokłada *Florus lib. 3, cap 19*, iż podał go Bóg na wieczną hańbę; — ani wielkość chłopstwa, ani obrona twierdzy, ani strepit armaty, ani sprzysiężone na złe zamysły, nic go ratować nie mogły. Nastąpił nań *Aquilius Imperator*, i tak wojskiem otoczył, iż dać odporu niemogli, a posłyszawszy iż na nich następować nie chce, tylko zmorzonych głodem żywo wzięwszy, dopiero karać, ustraszeni karania srogością (którego się słusznie na się spodziewali) sami siebie zabijali, i od rąk swych ginęli, a onego wodza, wydzierając go sobie żołnierze i *victores*, w rękach swych na

sztuki rozszarpali. Tegoż się spodziewać było i temu regimentarzowi nowemu Huni, z jego swawolnym Kozakiem. *Nam nulla capitalior injustitia, quam eorum, qui tum cum maxime peccant, id agunt, ut viri boni esse videantur.* Ale nie uciecze, choć się odwlecze. *Łuczen hospody, choť nie skor.*

ROZDZIAŁ II

Kto jest ten Hunia, regimentarz swawolnych Kozaków po Ostrzaniale.

Udawają Kozacy co regimenta podnoszą i wołają do kupy, iż każdy starszyna u nich lada kto, i nie dają mu dobrego słowa, gdy na nich pada nieszczęście, a to dla tego czynią, aby dzielność gdy obaczą w nim jaką postronni, wiele o ich wojsku rozumieli, a jeśliby nieszczęście przypadło nań, aby go wyswobodzić łatwiej mogli, a siebie obronić. Jednak kto na starszeństwo weźrzy, musi przyznać, iż nie lada szelucha na to się obiera, albo nie lada chirawca między sobą obierają, a zwłaszcza gdzie rękę na pana swego i jego hetmany i żołnierza podnoszą. *Quasi peccatum ariolandi est, repugnare; et quasi scelus idolatriae, nolle acquiescere. 1. Reg. 15,* mówi Pismo ś. Już tedy starszy na swawoleństwie nie tylko ma być ni czci, ni wiary, gdy się porywa chłop i poddany przeciwko panu i królowi, ale też ma być i odważnego na każdym placu zdrowia, aby o pal nie przychodził. Hunia ten miał u nich i przedtem niemałe *nomen*, bo i pod Kumejkami tak rok on z ostatkiem wojska i z parą dział nocą był uszedł aż do Borowice, gdzie się był znowu z Pawlukiem złączył, a ztamtąd z Skidanem uszedł był na Zaporozie, gdzie oni Kozacy na Zaporohach wzięli go sobie za starszego. Ten znieważył i posłanego na Zaporozie j. m. p. Mieleckiego, ten i regestrowych zdespektował był, i obiecował na włosć wynieść za pierwszą rezolucją Dniepru. Uczynił i to, że śmiało pisał i wyprawiał posły do sultan Gałga tatarskiego het-

mana, poddając się mu, jako to listu tego kopia, z Kryma do j. k. m. posłana, pokazuje.

**Wielmożny miłościwy sultan Gałga, panie, panie
nasz miłościwy!**

Służby nasze rycerskie zalecamy pilnie miłościwej łasce waszej carskiej p. naszego miłościwego, życząc zdrowia dobrego, i wężesz fortunnego powodzenia od P. Boga wszechmocnego w. carskiej mości na czasy długie.

Na sławę i na przyjazną obietnicę i jego carskiej miłości, i waszej naszego miłościwego pana, z nami zachować, tedy i my zachowując przyjaźń wierną z w. m. c. m. p. naszym miłościwym, posyłamy umyślnie do waszej carskiej mości towarzyszków naszych: Chryszka Horyłego i Andryja Ozezenka, prosząc i żądając waszej carskiej mci, aby w. m. łaskawie uczynić raczyli, a nam wojska swego przysłali na posiłek, bo nieprzyjaciele naszy pewnie idą do nas, chcąc nas znosić; za co my powinni będziemy w. carskiej mości odslugować na każdą potrzebę i rozkazanie w. c. m., gdzie tylko w. c. m. rozkażesz, i wojsku w. c. m. jednakowo się zdobywać, i przywódz gotowy bezpieczny będzie, o co pilnie i powtóre prosimy w. c. m. A jeżeli to będzie łaska w. c. m., towarzystwa nie bawiąc, racz do nas odprawić. Oddawamy przytem służby nasze rycerskie miłościwej łasce w. c. m.

Dat. na Zaporozu 26 Febr. 1638.

W. carskiej mości we wszem słudzy powolni

Dymitr Tymosiewicz Hunia
het. z wojsk j. k. m. zaporoskich.

Ten tedy Hunia niemalą próbę męstwa wzięwszy tak cnego żołnierstwa jako swoich pod Żolninem, potem na uściu Starca stanąwszy z wojskiem, okopał się, i bardzo ztamtąd groził. Ale ohotnego rycerstwa koronnego tam dosyć doznawał. Pamiętniej bowiem było, co wielki hetman Machabeus mówił do swoich: *A verbia*

viri peccatoris ne timueritis, quia gloria ejus stercus est vermis est.

Kawalerze wojny ziemskiej.

Porucznik usarski j. m. p. Kamienieckiego Herburta starosty skalskiego p. Bylina.

Porucznik j. m. p. margrabie starosty grodeckiego usarski p. Władysław Taszycki.

Porucznik j. m. p. starosty trębowelskiego j. m. p. Bałabana p. Wróblowski.

Towarzystwa z pod tych chorągwi barzo wiele, także z pod chorągwi usarskich j. m. p. wojewody podolskiego i j. m. p. wojewody czerniechowskiego wiele towarzystwa, j. m. p. strażnika koronnego wiele. Jako z uniwersalnego rejestru obaczyć możesz.

Pieczętowali tę wojnę i panięce ludzie, i szlachta na ordynacyach osadzona.

Z ludzi ks. j. m. Władysława Dominika, p. Dobrzyńskiego chorążego zabito.

P. Ostrowskiego zabito, p. Stadnickiego zabito, p. Remczyckiego zabito, p. Mączyńskiego zabito, p. Przyborskiego zabito, p. Żelazowskiego zabito. Czeladzi pięciu zabito.

Postrzelono p. Krzystofa Grocholskiego, p. Laskiego, p. Krasnosielskiego raniono.

Z pod chorągwie p. Kałuszowskiego czeladnika z działa zabito, p. Szczurowskiego, p. Rokickiego postrzelono.

Z pod chorągwie p. Czerminińskiego, p. Andrzeja Grocholskiego, p. Chałajma postrzelono.

Z pod chorągwie p. Górskiego, p. Hohuła zabito p. Zająca postrzelono.

Z pod chorągwie p. Czczela p. Wojciechowskiego zabito.

Z pod chorągwie p. Rusinowskiego, p. Czerniawskiego, p. Strzelnickiego, p. Macharzyńskiego, p. Bieleckiego postrzelono.

Z pod chorągwie p. Oldakowskiego, samego p. rotmistrza zabito, którego wykopali Kozacy, i nad ciałem się jego pastwili.

Z pod chorągwie p. Przyłuskiego samego p. rotmistrza postrzelono, i kilku Kozaków zabito.

Kapitana piechotnego zabito, i niemało niemieckiej piechoty pod Skiporodem i Żołninem zabito.

Z ludzi j. m. ks. Wiśniowieckiego Jeremiego, niemało zabito i postrzelono.

Z ludzi j. m. p. kanclerzyniey nie jeden pomni kozacką wojnę.

Z ludzi j. m. p. Wiśniowieckiej p. koniuszyniey, nie bez szkody wracali się.

NAGROBEK

SZLACHCIE KORONNEJ.

Niewiem zkąd niesiesz przezwisko Żołninie twoje,
 Od rzeki, czy od ptaka, lecz ci to oboje
 Nowem przezwiskiem żołnierz Niemiec dziś zatłómił,
 Gdy rozpustę Kozacką pod tobą rozłómił.
 Żołnin od żołnierza i zoldata już będzie
 Znany w Polsce, w Ruśi, w Ukrainie wszędzie.
 Bo nie tak bystro Żołnin swe krople w Dniepr toczy,
 Jak bystro się rozpędzał żołnierz we dnie, w nocy;
 Bezecnego Kozaka z Hunią, z ostrym w pola
 Goniąc, siekąc zbiegających, wszystkich niszcząc zgoła.
 I żołna choć upstrzona jest z natury ślicznie,
 Patrz pióra gdy swe roztrzmi. Lecz nie tak rozlicznie
 Farb swych pokazać może, jako dziś zmalował
 Pola twoje, szlachecką Bóg krwią uhaftował.
 Nie trawę, ale szkarłat, gdyż słońce łaskawe
 Oko cnym już podało, nieprzyjaznym zwadę,
 Dawać będą pola tve, księżęcy Żołninie,
 Gdyż tych co krwią skropili, sława w niebie słyńie.

CZEŚĆ SZÓSTA.

ROZDZIAŁ I.

● przyspieszeniu j. m. p. hetmana polnego koronnego ku Okopowi na Starcu.

Gdy się spieszo uchodził Hunia i z armatą swoją ośmią dział, do wałów i okopu nad Starcem od Zolnina, dnia 22 *Junii* wchodzi do okopu i cieszy się, mniemając, iż tak sporo koronne wojsko nie pospieszy za nimi i czas będą mieli ufortyfikowania swego; ali nad ich wszystko mniemanie tegoż dnia komunikem od Kijowa pod wały j. m. p. hetman polny koronny przybędzie, i pozostałemu Kozakowi, który się w wały jeszcze był nie wtoczył, dał bitwę; w małym tym czasie ochotne towarzystwo wielu na placu szablą położyli, wszystkich prawie zamysły pomięszali, i zdroźnie sobie ominować zaczęli. A gdy się starszyna dziwuje, że tak prędko za nimi nastąpili, ranni Kozacy dadzą znać, iż hetman sam polny; postrzegli to potem i po chorągwiach, ale już oziębłe serca w nich być zaczęły, cóż proszę innego paść na swawoleństwo miało nad strach bojaźni i wykorzystanie swoje, za przyjściem j. m. p. hetmana polnego. Ozyasz król tak się był dał w znaki nieprzyjaciółom swoim, iż o nim *4 Reg. 17.* mówi Pismo ś. *Osiias Deo ob singularem religionem charus Philisthaeos domuit, devicit Arabes, et Moabitas stipendiarios fecit.* To zaprawdę i swowolne kozactwo, bacząc uprzedzającego wojsko koronne j. m. p. hetmana polnego, myśleć sobie musiało. Przyszedeł hetman? ten co szablą ostrą uśmierzył Kozaki

nad Kumejkami? ten co starszego wojsk zaporoskich zwyciężył u Borowicy? ten co holdownikami i pluchatyrami spisał, uczynił, i przysięgą obowiązał tysiące junaków ukraińnych? Ten przyszedł? — Ten, swawolni i krzywoprzysięscy Bogu i królowi, i wiedźcie o tem, iż dla szczególnej nad nim łaski i straży boskiej, surowsze pisma nad Kumejskie, na karkach waszych krwią i szablą napisze, *domabit, devinct, et vos non stipendiarios, set aratores regis faciet*. Gdy noc witania godzinę rozerwała, wojska koronne nadeszły, i obozem stawały. Panięce i ks. j. m. ludzie, ks. j. m. Jeremiego, obrali sobie stanowisko: czoło i skrzydło pod samym okopem, tam gdzie jedną linią stanął szaniec niemiecki, a potem bateria była zbudowana, obóz koronny otoczył ich prawie od wody do wody. Nazajutrz *die 24* oddano j. m. p. hetmanowi Skidana, który był z potrzeby żołnińskiej ranny do Czechrynia odprowadzony. Oddawał go j. m. p. towarzysz j. m. p. Łowczyckiego strażnika obozowego, p. Dobroszewski, była i ta rzecz *magni et beati ominis nota*. Uczynić kazał j. m. p. hetman dla tego impet konny z kilka chorągwi ku wycieczce kozackiej, kędy od południa do wieczora zabawka była, i prawie na każdy dzień bez odpoczynku utarczki i mordowania wojennych z obu stron bywały. Czyniono to, aby odpoczynku nie mając swawolny prochy swe niszczył, a zatem aby koronna armata następowała pod Kijowem zostawiona. Ale coś więcej P. Bóg dawał, bo i rotmistrze ich mość zbiegli do wojska, i panięcych wojsk przybywało do obozu, i zuchwały Kozak zrzucał rogi, bo poczynał miłosierdzia u j. m. p. hetmana prosić, ale gdy ad *ultimam* nie statecznego nie zaczynali Kozacy w tej potrzebie swej o miłosierdzie, znowu *ad arma praeferunt pacem*, musiał się ruszyć j. m. p. hetman. *Et adjuvit eum Deus contra eos qui habitabant in Gurbaal*.

ROZDZIAŁ II

o wojskach paniących świętych, i armacie koronnej.

Gdy się *Julius* zaczął, przyszła armata koronna z pod Kijowa, którą prowadził z wielką ostrożnością i pracą między niebezpieczeństwa śródkiem, j. m. p. Piotr Komorowski rotmistrz j. k. m. a przy niej wiele towarzysstwa i poruczników, i piechoty węgierskiej 150 j m. p. hetm. pol i z regimentami wchodziło.

Przyszeli j. m. p. Piotr Potocki. wojewodzie braclawski, rotmistrz j. k. m. usarski chorąg. z którym ludzi własnych sto koni Kozaków, piechoty ośmdziesiąt, i dwór ludny. Potem z j. m. p. Łaszczem strażnikiem koronnym ludzi 400.

■ Potem lud j. m. p. wojewody krakowskiego, piechoty kilka set, Usarzów i Kozaków kilka set, którym stanowisko pokazane indziej od obozu koronnego z drugiej strony Dniepru, dla posiłków kozackich, aby nie przychodziło do okopu, i straży bezpieczniejszej po Zadnieprzu od Kozaków.

Przyszeli j. m. p. starosta chmielnicki Mikołaj Stogniew pułkownik i chorągwie j. k. m. p. naszego miłościwego porucznik, wprowadził kosztem swoim Kozaków sto, draganów sto. Weszła z nim i chorągiew j. m. p. starosty lanckorońskiego p. Zebrzydowskiego, i na kraju obozu wzięwszy stanowisko, ustawicznie inkursy od Kozaków mężnie znosił, i ścianą obozowi nierozrywana został.

J. m. p. sędziego kijowskiego starosty ostrońskiego Stefana, a tak wprowadził 150 koni p. Wysocki, który idąc do obozu zszedł się z ludźmi j. m. księdza biskupa kijowskiego, i z kwarcianami chorągwiemi, których był j. m. p. hetman polny posłał z Pobiatyńskim rotmistrzem j. k. m. ku Dymirowi, słysząc tam o kupie swawolnej kilkunastu set przy Pożarskim, tam go rozgromili, wielu w więzienie pobrali, i samego pojmannszy Pożarskiego, j. m. p. hetmanowi oddali, i wziął zbrodni swych surową zapłatę.

J. m. p. Olizar półtora stu krewnych przyprowadził, i jako zawsze czuły na każdą ekspedycją rzeczyposp. i potrzebę, ludzi wybornych przyprowadził, i narażał się z nimi nieprzyjacielowi z pochwałą rycerstwa dobrego.

Ks. Jelec jezuita koni 70 wprowadził; widząc abowiem iż się kupy swawolne mnożyły, z tej majątności którą on Panu Bogu i zakonowi swemu konsekrował, takich wybrał, którzyby to porazili; iż potężne wojska *ara et armis* stają się niezwyczężone, *pugnabant illi, ille orabat*.

J. m. p. Niemirycz idąc do obozu wziął tę prowincją, aby z tamtej strony Dniepru, zkaąd on przychodził, nie dopuszczał silić się swowolnym i mnożyć, ani ku obozowi spieszyć, co nie małej czynności i potęgi potrzebowało, a zatem obozowi wielce pożyteczno.

Wyglądając tedy swawolne chłopstwo z obozu, a co dzień takie pulki następujące licząc, a do siebie nikogo przychodzącego nie widząc, jedni aby miłosierdzia prosić radzili, drudzy, a zwłaszcza winniejszy, jeden nad drugim ginąć woleli. Jednak i on Hunia, co to swą gunię atłasem był i hetmańskim powłókl, zdał ją z siebie, i przestał się pisać hetmanem, dając taką supplikę do j. m. p. hetmana polnego :

Kopija listu od tego hultajsiwa do j. mei.

Uniżone a we wszem powolne służby nasze rycerskie zaleciwszy jako napilniej w miłościwą łaskę wielmożności waszej, pana a pana naszego miłościwego etc.

Z wielką radością oczekiwaliśmy na dalszą młciwą łaskę w. m. naszego m. p., którego byliśmy dnia onegdajszego przez uniwersał w. m. naszego m. p. pocieszeni, rozumiejąc że już jakokolwiek miłościwie a łaskawie koniec temu zamieszaniu, tej niewinnej krwi chrześcijańskiej przelanej użaliwszy się, jako pan chrześcijański dosyć chcieć raczysz uczynić, zaczem i wojska zaporowskiego nigdzie nie rozpuszczalichmy, niechcąc już więcej patrzeć na takie nieżnośne przelanie krwi niewinnej, gdzie podobno nie możemy inaczej rozumieć, żeś się w. m. nasz młciwy pan nie dla jakiej zgody i pomiarkowania tu w pławle pod wojsko zaporowskie nadbliżyć raczył ze wszystkim wojskiem swoim, ale podobno i do ostatniego chcąc nas wygubić, czaty swoje rozpuściwszy, którzy nad niewinną krwią chrześcijańską pastwią się gorzej aniżeli jaki nieprzyjaciel krzyża św., ale jako srogich tyranów, snać niemasz tu prawdy ani bojaźni bożej; niechajby z nami, z wojskiem zaporoskiem, którzyśmy już zdrowia nasze odważyli, i na wołą najwyższego Boga za nasze krwawe zasługi, i za tę niewinną krew naszą przelewana spuścilihmy, wojnę toczyli, a niewinnym i prawie biednym utrapionym ludziom dali pokój, których głos i niewinna krew przelana o pomstę do Boga woła, i nas do tego pobudza, w tem za nasze krwawe zasługi, prawa, wolności od św. pamięci ich m. królów polskich z dawna nadane, teraz przez zdrajców naszych zmazane i ze wszystkiego ubóstwa z dawnych czasów nabyte, właśnie przez szablę a nie z kąd inąd ogołoceni, gotowiśmy pomrzeć, i jeden na drugim głowy swoje położyć, aniż jakie przy mierze jako z pod Kumejek mieć, które bodaj się nigdy nie wracało. Jednakże jakośmy pierwiej przez nasze pisanie oznajmowali w. m. m. panu, tak i teraz mądrymu a uważnemu rozsądkowi spuściwszy, prosimy racz w. m. nasz m. p. zdarzyć to niewinne rozlanie krwi chrześcijańskiej zaniechać, i nas wojsko zaporoskie w miłościwej łasce swej pańskiej chować, jakobyśmy już więcej takich bied i ciemnienia nie ponosili, i znowu przy pierwszych zdawna nabytych prawach i wolnościach naszych za krwawe nasze zasługi, jako przedtem tak

i teraz zostawali. Pewnie że nie życzylibyśmy już więcej patrzeć na tę krew niewinną przelaną, tylko nas to zwodzi, że się w. m. nasz miłościwy pan tu pobliżywszy, ani przymierza, ani wojny prawdziwej nie raczysz czynić doskonale, bo nas już tak darmo trudno wziąć. Przeto abyśmy w tem nie byli obwinieni, gdyż my jako słudzy i podnóżkowie w. m. naszego m. pana, z w. m. naszym m. p. bić się nie chcemy, ale kto na nas nastąpi, bronić się musimy, przeto prosimy, racz w. m. nasz młciwy pan z nami tak się obejść, jakoby z sławą w. m. naszego m. pana, i bez ciężżenia tak nas samych, jako i niewinnych ludzi ubogich, bez rozlania krwi, my jako na ojca spuszczaemy, ażali jako pan baczny swem mądrym baczeniem ten przestępek nasz pokrywszy, do pierwszej miłościwej łaski swój pańskiej nas przyjąwszy, obrońcą i miłościwą przyczyną do j. k. m. rzeczypospolitej raczysz być, a my póki żywi za szczęśliwe panowanie w. m. naszego młciwego pana i dobrodzieja P. Boga prosid i wszystkim dobrem nagradzać. Oddając się przytem w miłościwą łaskę w. naszego m. p. z unizonemi posługami naszymi, prosimy unizienie o prędki odpis, lubo z dobrem, lubo jako wola i miłościwe baczenie w. m. naszego mciwego p., gdyż to na mądry a uważny rozsądek w. m. naszego mciwego pana spuszczaemy, prosimy, abyśmy dnia dzisiejszego byli uwiadomieni.

W. m. naszemu mciwemu panu we wszem powolni unizeni słudzy,

Dmitro Tymaszewicz Hunia

Starszy nad wojskiem zaporowskiem j. k. m.

Odpisał na to jego mci: Iż wolności dawne dla swej woli i porwania się na majestat jego król. mości straciliście, ale tę wolność będziecie mieć, którą wam rzeczpospolita i jego królew. mość podali. — Oni tego nie słuchając, znowu toż piszą: Iż jako dawne mieliśmy od królów polskich prawa, tych chcemy. — A gdy tego długo było, 10 *Julii* dostawać ich począł j. m. p. het-

man. Gdy tedy ochotne towarzystwo pod wały nieprzyjacielskie podpadało, z dział do okopu od j. m. z jednej strony, od szanów niemieckich z drugiej strony wymierzono; tam wielce ochotnemu towarzystwu j. m. p. hetman polny koronny dalszej ochoty dodając, sam pod wały podpadał, gdzie gdy *vivo exemplo* wojownikowi j. m. p. hetman polny jest, konia pod j. m. zabito; trwała ta zabawka ku nocy. Nazajutrz posyła o miłosierdzie z pisaniem, w którym tylko proszą o miłosierdzie, ale aby co nie zwyczaj na nich nie wyciągał j. m. p. hetman, ale żeby w dawnych wolnościach byli dokładają, ażeby tym rejestrowym, którzy są przy boku jego nie wierzył, bo ci jedli chleb z nami i sól, a nas zdradzili, i jego zdradzą. — Żeby nie był u nich w surowem rozumieniu j. m. p. hetman, posłali do nich posły z konstytucyami sejmu *anni praesentis*, aby je onym przeczytano, iż ja nie następuję na ich wolności, ale wolą j. k. m. i rzeczyposp. czynię. Posłowie byli j. m. p. Piotr Korowski, Roliński, j. m. p. Żoldowski pisarz latycowski terażniejszy, pan Jakób Kielczowski z pod chorągwie j. m. p. hetmana polnego, i inni, których gdy do okopu wprowadzono, dał znać Hunia, aby byli do rady Kozacy gotowi, potem wprowadziwszy ich w pośredek koła, gdzie bęben i buńczuk był, kazał Hunia wiązań siana przynieść, po ziemi rozesać, i posadził wedle siebie ich mciów pp. posłów, potem kazał przynieść chleba i ryby warzonej, aby jedli prosili. Ludzkości czynią dosyć ich mść, i tym oświadczają, iż wierni są dobremu żołnierzowi, i królowi panu swemu posłuszni. Przyniesiono i wody, pił do nich Hunia, potem kazał przynieść gorzalki, i sam wypił niezły puhar za zdrowie hetmańskie i rycerstwa, prosił aby i oni pili. *Nemo peccat hospitalitate*. Zebrano chleb, i pocznie mówić do mołojców Hnnia, w czem posłowie są, powie, że wolą królewską chcą przeczytać. Czytano konstytucyą, ale na to swawoleństwo i czerń wielce sarknęła, i rozruch wielki uczyniła, odpowiedź aż do jutra odłożyli, przeto Hunia rzekł do posłów: Gdy się z sobą rozmówimy, damy znać, — z tem odeszli spokojnie panowie posłowie. Pamiętni bądźcie cni posłowie takową odprawę łagodnego poselstwa,

iz Bóg zemstą będzie. *Tullius Hostilius* rzymski król trzeci, gdy Albańczyków do zgody upominał, a gdy oni coraz zdradliwie, obietnicami, groźbą, porywaniem się Raymianom szkodzili, posłał do nich o zgodę; poczęli się komosić, raczej wojnę niż zgodę obierać. Rzekli: niech szabla między nami uczyni dekret, i czyja wina jest niech pokaże. Dawszy sobie ten termin, Rzymianie tryumf otrzymali, i Albańczyków i Albę miasto ich od Askaniusa rozwalili, a ich pod moc i władzą swą rzymską podciągnęli. Toż widzę czynią Kozacy, proszą o miłosierdzie zdradliwie, do szable się raczej porywają, i krwie szlacheckiej a niewinnie pragną; ale przyjdzie ta wojna, i płakać i narzekać Kozacy będziecie, iż kiedy tak dobrotliwego hetmana j. m. *in Tullium Hostilium* poniewoli obracacie, do tego pobudzacie, aby na wasze siły, potęgi, domy, uchody powrócił, i was do pluga i adła przyniewolił. *Rex enim qui sedet in solio iudicii, dissipat omne malum intuitu suo.*

ROZDZIAŁ III.

o rozpuszczeniu czat na kozackie osady, i następowaniu na okop.

Gdy długą zwłokę czynią w okopie Kozacy, raczej chcąc do nędzy wojska panieć, a do szkody w koniach żołnierza przywozić, aniżeli o traktatach rzetelnie i szczerze mówić, zażył rady j. m. p. hetman polny sławnego przez wojnę peloponezyacką Peryklesa. Ten gdy Lacedemończyków nie mógł wystraszyć od pustoszenia Atyki, ani ich szyk przełamać, zażył tego sposobu: Wysłał czaty w lacedemońskie granice, i sam się z nimi zabawiał, którzy szeroko i długo gdy pustoszą zarówno ich dziedzictwa i ojczyznę. To gdy usłyszeli, odwrócili ku domowi, i potem wieczny pokój *belli vulneribus mendo* zawarli. *Justi 3.* Wysłał tedy j. m. p. hetman na czaty do poblizszych wsi, ogniem kazał znosić; ognie wielkie gdy się ukaza, alić z okopu szczerze supliki, prośby i lamenta wychodzą do obozu; jednak lubo to ich pobudziło do kommizeracyi, do skutecznego jednak upokorzenia i żalu za zbrodnie, a zatem do poddania się, nie wiele. Przeto do okopu znowu z wyższych szanów bić rozkazano piechocie, regimentom i jeździe pilnować okazji i być w sprawie sporządzono; podpadali pod wały, bramę, wjeżdżali, aby swego każdy mógł sprawić, ugadzali. Trwała ta wycieczka aż do nocy, ale i noc nie była spokojna, owszem tak czulego czyniła wojennika, iż przez niedziel pięć zbroje i pancerza nie składać z ramion nauczyła. *Die 5 Junii* wyszedł Hunia z okopu chcąc próbować szczęścia, ale się daleko

odsunąć od okopu nie chciał; wały opasowali jedni, drudzy nad wałami chcieli coś czynić, ale ich zrażono z fortelu, kazał albowiem j. m. p. hetman do Hunia ku jego znakowi ze trzech działek wypalić, gdzie tego który buńczuk nad nim nosił zabito, sam był w strachu, jednak buńczuk z ziemi porwał i sam go nosił, aż go inszemu Kozakowi oddał. Mieli tam swoją uciechę i rejestrowi Kozacy, i piechota różna. Nazajutrz teje fortuny zażywali, ale z obu stron Mars regimement pogroził, bo i przychodzące wojska od Domontowa j. m. p. wojewody krakowskiego i j. m. p. strażnika koronnego czyścili od kup swawolnych gościńce, i pokój w polach, jako w pośród jakiego porządniejszego miasta czynili, i w utarczee dzisiejszej pod okopem nie podlejsza była Bellona. Tam gdy z pola zehodzono, żart przeszły odnowił Hunia, z paru działek do znaku j. m. p. hetmana wypuścił, gdzie pod j. m. p. Żółtowskim, który obok prawie j. m. p. hetmanowi był, konia przez gębę z działka uderzono, a pod j. m. p. hetmanem na piłkę dzielną koń, przed którym u pala gryfik wyskoczył. Mogę tu przypomnieć żart nieustraszonego serca: Gdy koń szwankował od razu pod j. m. p. Żółtowskim, rzecze pan strażnik wojskowy p. Łuwczycki: to moja Czereszynka; czynił alluzyą na jego królewsczyźnie; ale w krótkim czasie gdy z działka także postraszą j. m. p. strażnika, rzecze: I Czereszynki niechcę. Wielkiej dodali rekracyi takim między sobą żartem i. m. — Śmierć jest to jedno igrzysko u dobrego żołnierza. W teje utarczee postrzelono j. m. p. Jakóba Kiełczowskiego towarzysza z usarskiej chorągwie j. m. p. hetmana polnego, terażniejszego pisarza grodzkiego latycowskiego w ramię, który na ten czas pilnował jmc. Rzekę to, iż jako korporał jaki założył sobą j. m. p. hetmana, aby z szwanku tego uchodził, gdyż prawie przed nim, jakoby na zasłonie swej postrzelony został, co mu przyznawał, jako miłujący prawdę pan, i sam j. m. p. hetman polny. Przedniejszym jednak to sposobem łasce najwyższego Boga z obu stron przypisował. *Res enim nostrae ita eveniunt, ut Deo visum est, dona enim ejus atque opera sunt, ait Homerus; ut quae omnia bona, et boni alicujus gratia fiunt.* Gdy tak przewlokły czas o-

strość stronom obudwom oświadczył, umyślił swawolny, iż tak częstemi wycieczkami jako nocnemi tak i dziennymi mieli *taedium* jakie *belli* w koronnem wojsku uczynić, a zatem wędzideł na swoje swawolenstwo zarzuconych wziąć folgę. Ale *consilium* j. m. p. hetmana polnego inne stanęło, a prawie które na sobie Tyberysusa cesarza radę zamykało. Pobudziła niegdy tego pobożnego cesarza niejaka litość przeciw osądzonym na gardło, których iż zwyczajnie za dekretem na eksekucyą prowadzą, napisał prawo, aby *sententiae capitalis executio in decimum differtur*; co rzymski senat pocałowawszy, takie prawo *Senatus Consultum Tyberianum* nazwali. *Svetionus*. Takiej litości zażywał j. m. p. hetman polny nad Kozakami, odwlaaczał wojnę, nie pragnął krwi rozlania, upominał do oddania prawdziwego poddaństwa j. k. m., rozważał im wolności, prawa, łaski nadane od królów, ale gdy oni tem wszystkiem gardzili, brali za nieszczerość, chłopskie pretensye górnopodnosili, postanowił to *Senatus Consultum Potocianum*, aby przez dni dziesięć nie patrząc na suplikacye ich zdradliwe, bez przestanku we dnie i w nocy, sporządziwszy na to dla wytechnienia chorągwie na różne czasy, usiłowania na nich, i wycieczki były, a naostatek aby nie daleko szanču niemieckiego pod regimentem j. m. p. Żółtowskiego była zbudowana bateria z dębów, a na górze z ziemie wystawiony blokauz, na którą zaprowadzono działa, zkądby do ich obozu dobrze mogli puszkarze wygadać i smaczno ich razić. Była ta rzecz i u wojennego zacna, i u swawolenstwa straszliwa, bo takąż przewagą niekiedy Szklowa Moskwa dostała była, przeto dla ciężkiego razu i na takąż manierę zbudowawszy w zamku szklowskim niekiedy wieżę czasu oblężenia obywatele, hetmana moskiewskiego z niej zabili, a zatem wojska rozproszyli. Toż była Moskwa uczyniła, gdy Zygmunt trzeci król polski świętobliwej pamięci pan obległ był Smoleńsk: opatrzyli jedną wysoką wieżę, z której na wszystkie strony obrócić i wymierzać mogli. *Oramus ut Deus faciat firmum consilium tuum.*

ROZDZIAŁ IV.

• desperacyi kozackiej.

Nic tak prędko, i w ostatni i w nieporatowany upadek nie może człowieka wprowadzić, jako desperacya; ale gdy chłopu o desperacyą przychodzi, jeszcze tam większy upadek, bo z jednej strony widzi za zbrodnie swoje surową nagotowaną karę, której nie można uchodzić; z drugiej strony widzi, iż umierać tu pewnie a mizernie przychodzi. Przeto z desperacyi albo siebie ręką swą zabija, albo gdzie surowsza szabla, tam prędzej śmierci szuka. I śmieie rzec możemy, patrząc na tak swawolne chłopstwo: *Quisquis omnia in universum hujus atrocis et incaestuosi belli facta, initia, progressus, successusve, animo et cogitatione perpenderit, haud dubie Deum judicem et vindicem contra eos exarsisse proclamabit.*

Obaczywszy tak nową machinę potężną zrobioną i usypaną, z której w okopie wszystkie kąty, fortele, osoby widziano, jedni uciekać, drudzy przebijać się radzili przez wojsko. Czerń wysłała z prośbą, iż się wszyscy poddawamy, a dukowie ich widząc to, zażyli takiego stratagema: 22 *Julii* w nocy wysłali Kozaków kilka do szańca, który był przed baterią, udawając, iż idą dla języka ku okopowi, aby zrozumieli co jest za hasło. Przeszło ich tedy kilka do wybrańców od obozu, i śmieie jakoby rejestrowi Kozacy do nich przystąpią, radzą, wysyłają pretextem języka, a w tem i o hasło wzięli wiadomość, odnieśli swoim, aż za pół godziny uczyniwszy

zasadzkę, kilkadziesiąt ich przyjdzie ku szancom; ręką: Mień hasło,—odpowiedzą: N. I spyta Kozak co był z wybrańcami, a macieź język? Odpowiedzą: jest i nie jeden. Gdy się tak rozmawiają, wpadną z boku na wybrańców niebożąt, i tak wysiekli p. Sokołowskiemu piechoty nieostrożnej i siła wierzącej kilkadziesiąt. Nie uważali, iż na wojnie, a zwłaszcza takiej, *maxima est virtus nosse suos*. Chcieli tą astucyą baterią znieść, zepsować na niej blokauz, i działa naruszyć, jakoż wpadli byli na wierzch; ale iż huk czule wojsko na miejsce przyprowadził, a prędko, musieli Kozacy z bateryi na szyję skakać, a szczęściem zdrowie ratować, niżli ich zaskoczono.

Uczył się był tej nocy wielki rozruch w obozie, i wszystko wojsko *in armis* było, jako to zwykle być musiało, a zwłaszcza w tym obozie, który *vitam patriae potius, quam naturae reservat*. Żałowali podobno takiego *factum* Kozacy, bo nietylko nad ich mniemanie w oczemgnięciu wojsko stanęło, ale ich na onymże placu, gdy się ich z okopu kilka tysięcy, rozumiejąc że obóz ubiegli i co hucznego tam sprawili, wyrunęło, wiele poległo. *Ficta omnia tanquam flos celeriter decidunt, nec simulatum quidquam potest esse diuturnum*. Trwał ten rozruch aż na dzień samy, gdyż trudno się tam było uspokoić prędko.

Nastąpiła druga desperacya na chłopcy. Słyszeli iż lud im idzie na posiłek z kilku stron, mieli otuchę niemłą, alić miasto posiłków nowina: Sawa Kijowianin w kilkunastu set człeka zbity i sam pojmany, a o innych i posłuchu niemasz. Niemąla to okazała do desperacyi; siedźże w okopie jak w klatce? przyjdzie tu nie śpiewać, ale wyć jako sobace. A to większa, chleba już niemasz, boroszna innego omale, pracować w dzień i na nocy, a nie mieć tylko wodę na posiłek a szkapiny trochę, nie wielka nadzieja zdrowia. Patrząc tedy na to, i widząc iż sprośnie wszystkim ginąć przychodzi, szczerzej o miłosierdzie poczęli prosić; jedni od czerni przychodzili wysłani, drudzy od starszyny do j. m. p. hetmana prosząc, ale przecie starych, na krukowskiej spisanych artykulów sobie prosili, dokładając: a w tem jako będzie wola, ale to *non libenter*. Widząc j. m. p. hetman, iż

Kozakom *Senatus Consultum Potocianum* dokuczyl, dał czas do rozmowy, gdyż *satis est homines imprudentia lapsos non erigere, urgere vero jacentes aut praecipitantes, est inhumanum*, dopuszczał z prośbą do siebie, rozważał aby dufali woli j. k. m. p. swęgo mciwego, i rzeczyposp., pokazował, iż to na stronę ich jest, iż komisarza wojsku zaporoskiemu król j. m. podawa, także i pułkowników szlachtę. Nie inna abowiem intencya tego jest, jedno aby pokój nierozzerwany był w wojsku zaporowskiem, gdyż oni sądów, buntów, wolności waszych stróżami będą i obrońcami. Ale oni jednę piosnkę, śpiewali i jednoż pisali do j. m. p. hetmana polnego koronnego, czego tu kopia kładę.

Jaśnie wielwożny mściwy p. hetmanie polny koronny,
panie a panie nasz mciwy!

Jakoś w. m. nasz m. p. początku nam mciwą łaskę swą pańską ofiarować raczył, tak i do końca o onę uniżenie a pokornie prosimy, żebyśmy byli przy dawnych prawach i nadaniu od zeszyłych jch mciów ś. pamięci królów polskich, — gdyż już i brzydka na tak wielkie przelanie krwi chrześciańskiej, a co większa niewinnych dusz patrzeć, gdyżbyśmy woleli przeciwko nieprzyjaciela korony polskiej one zachować, byśmy jeden na drugim polegli, a niechajby przy sławie, że tak nas gniew srogi wprzód od P. Boga, a potem od w. naszego m. p. potkał, nieszczęściu to swemu przyczytać musim; jednakże wiemy o tem dobrze, tylko nam biwszy się, pogodzić się musim. Przeto jakośmy nie odmawiali namniej wielkiemu miłosierdziu w. naszego m. p. tak i teraz namniej, i owszem powtóre i po dziesiąte prosimy, zmiłuj się nad nami, a chciej nas zachować na dalszą przysługę j. k. m. i rzeczyposp., tudzież i w. naszego m. p. jako wojsko zaporoskie, nie wyciągając po nas tego, czego zwyczaj nie jest. Nie racz w. mój m. p. dowierzać tym niedowiarkom, którzy się wojskiem zaporoskiem od nas mianują, bo ci jeżeli P. Boga i nas towarzyszków swoich, zkađ chleb i sól mieli, a cóżby i w. m. nie mieli zdradzić. A my za ten grzech pomieniony nie-

chajbyśmy już więcej nie pokutowali, i gdyż małoby o nas, ale idzie o niewinne dusze, czemu by i nieprzyjaciel każdy niechaj się nie cieszył; zmiłuj się m. p., czynić raczyłeś miłosierdzie swe pańskie, racz uczynić i do końca nad wojskiem zaporowskiem, jako naniższymi a wiernymi poddanymi j. k. m. i w. naszego m. p. Uznawszy my tedy młciwą łaskę w. naszego m. p., póki żywi za szczęśliwe panowanie w. naszego m. p. powinniemy p. Boga prosić, i uniżonemi usługami naszymi rycerskiemi nagradzać, do której się pilnie oddajemy. *Dat. z taboru w sobotę Julii, anno 1638.*

w. m. naszemu m. p. we wszem powolni
naniższy słuźdy i podnóźkowie

Dymitro Tynostewic Hunia.

Starszy, z wojskiem j. k. m. zaporoskiem.

A na takie pisanie znowu było potrzeba pociągnąć ostrza szable, ale dwie rzeczy zatrzymawały rękę j. m. p. hetmana jako i swawolnych. Naprzód, iż lud paniaący już się poczynął rozchodzić z obozu poglądując na suplikacye, a Kozacy swawolni wzięli przy schodzie *Julii* nowinę, że im lud świeży i żywność idzie. Druga, iż tu więcej ani wojsku koronemu, ani swawolnym nie co nie idzie, tylko aby nie wnosili koronni prawa nowego, które konstytucya opiewa na Kozaki, ale żeby w dawnych prawach byli. Przeto wysłać do okopu wymyślił dla rozmowy z nimi, i żeby pewna starzyna też się w obozie z j. m. p. hetmanem rozmówiła, i naznaczył j. m. p. Piotra Komorowskiego, rotmistrza j. m. p. Żółtowskiego, niemieckiego pułkownika, j. m. p. Łowczyckiego strażnika, którzy dosyć tam szeroko z nimi mówili, ukazując, iż to jest twierdza praw waszych i wolności takie postanowienie rzeczyposp., i przez to w pokoju i od swawoleństwa i od żołnierzów zostawać będziecie, i otrzymacie sobie wrota do wszelakiej łaski u j. k. m. i rzeczypospolitej; *sed surdo erat fabula*. Cieszyło ich to, iż wojska odchodzą od j. m. p. hetmana, cieszyło i to, że Filonenko ma przychodzić wkrótce z posiłkami i żywnością, cieszyło i to, że im wróżka nieźle tuszyła, ale to wszystko większem ich oszukaniem było. Bo

Filonenko nie wiele im sprawił, jako się obaczy, i żołnierz jeśli odchodził, ale ten zostawał co powinien był następować nie ustępować, i wróżka nieprawdę mówiła, bo gdy ich pojmano na drugiej stronie Dniepru, pojmani powiadali od j. m. p. strażnika koronnego straży, iż na pochybel idet Kozakom, i owszem grzech zawsze za sobą klęskę pociąga. *Litoryus*, niegdz rzymskie pannie, gdy następował na sławę Aetruryuszową, radził się też wróżek i samego piekła, potuszili mu dobrze, jako *Prosper Aquitanicus* w swojej chronologii powieda; zaczął tedy z Gotami wojnę, gdzie nietylko o wojnę stracił, ale i sam w niewolę przyszedł. Djabelska rada, kłamliwa rada. J. m. p. hetman *non in curribus, nec in equis*, lubo tego więcej miał niżli swawoleństwo, *sed in nomine Dei nostri magnificatus est*, jako sam skutek wojny ukaże.

ROZDZIAŁ V.

o zdradzie kozackiej, dla której swiętę czynili.

Nigdy się szydło w worze nie zatai, i zdrada wszelka choćby farbę złocistą miała, a zwłaszcza która jest przeciw Bogu, panu i pokojowi, wynurzyć się musi. Swawolne kozactwo długo pokój czynić zwłóczyło, i nieszczerłość prostoty płaszczem zakrywało, dotąd, ażby wiadomość uczuli o Filonenku, którego że się spodziewali prędko, 2 Aug. na wszystkie instancye j. m. któremi ich do pokoju ciągnął, przez posły swoje tak odpowiedzieli:

**Jaśnie wielmożny a nam młciwy p. hetmanie, panie
panie nasz młciwy!**

Z wielkim żalem i ciężkością nam przychodzi, że w. m. nasz młciwy pan i dobrodziej na nas to wyciągać raczysz, uderzając nas niedowiarstwem, Bóg widzi szczerłość naszą, żebyśmy z ochotą radzi wszystko to, co nam ich mość pp. zesłani od w. m. naszego m. p. przepowiedzieć raczyli, przyjęli i pełnili, nie z nas, ale z samej istoty którąśmy nietylko słyszeli, ale sami nad sobą; nad krwawą chudobą, nad żonami i dziećkami widzieli i cierpieli, i do tego czasu cierpiemy; na młciwą obietnicę w. m. naszego m. p. dzień ode dnia oczekiwamy, ufając onej, przeto jużemy się wszyscy, jak starszy tak i najmniejszy na to obradzili, iż nic najmniej nad komisją krukowską nie wyciągamy, ani też przyzwalać nie przyzwalamy. Zmiluj się tedy wielmożny

nasz mciwy panie, zachowaj w cale według onej aż do sejmu przyszłego, nim się posłowie naszcy od j. k. m. pana naszego mciwego wrócą się do nas; w ten czas nietylko komisarza, ale by i chłopca jego przyjmiemy, i uważać będziemy, gdy sami sobą doznamy, a woli j. k. m. p. naszego mciwego najmniej sprzeczać się nie chcemy, bośmy tego nie godni, i owszem staramy się i starać będziemy, jakobyśmy się z tego udania niesłusznego wywiedli. A teraz powtóre i po dziesiąte prosimy uniżenie i pokornie, nie morduj nas w. m. nasz m. p. i dobrodziej tem, co nie jest podobna rzecz, i prosim o prędką wiadomość i odpis dnia dzisiejszego. Powtarzamy się przytem jako napilniej mciwej łasce w. m. naszego m. p. z uniżonemi naszymi służbami rycerskimi. *Dat. Z taboru na ujściu Starca, 2. Aug. 1638.*

W. m. naszemu mciwemu panu i dobrodziejowi we wszem powolni i naniższy sładzy i podnózkowie.

Dmitro Tymoszewicz Hunta,

Starszy z wojskiem j. k. m. zaporoskiem.

I nie mała to rzecz była, bo albo myśleli złączywszy się z świeżym ludem uchodzić obronną ręką z okopu, albo też jako szczęśliwiej z wojskiem koronnem rozprawić, albo za dodaniem żywności, z zgłodzonym wojskiem iść chcieli na wytrwaną. Lecz u pokaranych od Boga, choćby najzdrowsza rada była, musi szwankować: *non est enim consilium contra Dominum*. Wszystko to co zamysłali swawolni, nad pajęczynę jest węższe. Attyla i Bleda, niegdy Hunów panowie i hetmani, gdy przeszedłszy Dunaj w rzymskie państwa weszli, gdzie tego potrzeba było, na brzegach nowe zamki sypali, a rzymskie walili. Takowym sposobem, gdyby inaczej swej woli kozackiej uskromić j. m. p. hetman nie mógł, postępować miał: na brzegu Dniepru zimować, nową kolonią zasadzić, ażby znaczna rzecz była o wytrwaną. A co strony dodania żywności, małą garścią kupie niemałej nie spora żywność, bywa i to, bo *Littorius* hetman rzymski otoczoną Narbonę od Gotów, gdy od głodu i nieprzyjaciela umierali, tak był obronił: Wojako wszyst-

ko konne worek zboża do siodła przywiązało, i tak się bijąc z nieprzyjacielem dodali obłączonym żywności, ale to tylko *Littorius* dokazał, a zatem *una hirundo non faciet ver*; ale w tak opatrzmem wojsku i opatrznyim j. m. p. hetmanie, chyba ptak do okopu przyniesie żywność. Nieszczęsny tedy Kozak w swej radzie, nieszczęsny jesteś, iż ofiarowaną sobie łaskę i przyjaźń od j. m. p. hetmana obłudnie przyjmujesz. *Obtulerat tibi pacem, et tu instigas bellum*. Może się to o was napisać, co Cycero powiedział: *Sceleratos homines agitant insectanturque furiae, non ardentibus taedis, sed angore conscientiae, fraudisque cruciati*.

ROZDZIAŁ VI

● następowaniu na okop kozacki.

Gdy uporu chłopskiego łaską przełamić nie mógł j. m. p. hetman, a niektóre wojska do domów się już wracały, 4 Aug. walny ku okopowi uczynił impet. Piechotę wszystkę, tak książąt ich mci jako wojskową, ku wałom obrócono, z dział bito, jazda na wały wpadła, Kozacy rejestrowi nie próżnują, i tak wywabionych do ochotyswawolnych, jednych od okopu odstrzygnęli, drugich co z okopu palili dobrze, regimenta rzędzili, bo zaledwie hyry (sic) ich przy przywauku zoczyli, prędzej ją z muszkietu, niżli barwierz nożycami ustrzygali. Zażywali tam swoich sztuk zdradliwych swawolni, bo wyszedłszy z okopu gdy następowały chorągwie, tedy oni obracali samopały swoje do okopu, i ku okopowi strzelali, aby żołnierz następujący rozumiał, że to są rejestrowi Kozacy, a gdy już chorągiew minęła, tedy pilnowali swej kwatery, z okopu ku naszym, drudzy pod wałami leżąc przy muszkietu, upatrowali gdy kto blisko nastąpi, aby postrzelić go, jako z konia zewlec mogli i uchwycić. O co nie trudno było, bo pod okopem wiele dziur nakopali okrągłych, gdzie koń łatwie szwankować mógł. Uganiały tam raz chorągwie koronne, drugi raz kozackie, jako to biera (sic) wojenna zwykle niesie, ale z obu stron nie bez szkody, gdyż ta wycieczka trwała prawie dzień i noc. Pomocna jednak takowa zabawa była koronnym, częścią iż już Filonenko nadchodził, częścią iż prochy kozackie przez to szczuplały,

częścią, iż takim z mordowaniem sił kozackich, na wejście i bronienie Filonenka mniej sposobnemi się stawali. *Audendum est, labor enim tempestivus multam parit facilitatem hominibus circa finem*, radził niegdy *Euripides*; ale nadto pożyteczny był ten kunszt wojenny, bo rejestrowi Kozacy celniejszych języków nadostawali, i wszedłszy w okop, co tam za szanice były rozpatrzyli i postrzegali, iż o wejście na wały szkoda się kusić, bo wewnątrz mają porobione blokauzy i wody sposobność; opanowawszy tedy wały, jeszcze nie koniec, głód sam ich wymorzy. Zawszeć te wały i okopy nabawiają strachu obozowych. Przeto o nich nieźle napisał *Sabinus*, przymawiając murom, wałom, obronom miast niemieckich:

*Quando ruginosis stabant circumdata muris
Oppida, nec praeceps fossa, nec agger erat,
Inclita tum belli Germania laude vigebas,
Hoste tibi nullos incutiente metus;
At fossis postquam nunc es munita profundis,
Aggeribusque urbes vallat arena tuas:
Nunc virtute cares, nunc supplex porrigis ultro
Omnibus imbelles hostibus ipsa manus.
Grandia nimirum timidos quod cornua cervos,
Hoc tua te fossis moenia cincta juvant.*

ROZDZIAŁ VII

● Filonenkowem przychodzeniu do okopu.

Wszystka nadzieja sprawiedliwej wojny nie są siły ludzkie, ale Bóg. Swawolne tedy chłopstwo, iż za krzywoprzysięstwem i rebellią bezecną rękę podnieśli na j. m. p. swego miłościwego i rzeczyposp., nie kładli ufności w Bogu ale w siłach, których się spodziewali z Filonenkiem, którego dawno był Ostrzanin wyprawił na włości różne, — prędko też ginąć musieli jako bydłęta. *Caeterum Judas cum Bachide regio duce pugnaturus, Dei opem implorare oblitus, suis pugnavit viribus, in acie cadit. 1. Mach. 9.* Zapomniał Judas izraelski hetman oddać Bogu przez modlitwę potrzeby z Bachidem, został zabity na placu. Wziąwszy abowiem pewną wiadomość, iż 6 Aug. przychodzić ma do okopu Filonenko, radośni, kule, prochy, armaty na górne wały zaciągnęli, wojska, aby pod wałami bezpiecznie wchodzili, po wałach pilnować sporządzili, konni karmią konie, samopały opatrzywszy, gotowo czekają, Ali usłyszą, iż z drugiej strony Dniepru pożądanego gościa ich brzegami idącego, i wodą we dwóch tysięcy płynącego, witają koronni, j. m. p. strażnik i z wojskiem j. m. p. wojewody krakowskiego, nad którymi był pan Brzozowski. Ognie dla nich wysokie z saletry i prochów, z dział i muszkietów ładują. Sam żołnierz z wielkiej radości w koło niego tańcuje, miasto ręki szablę im podawa, miasto potu, krew się leje. Lecz iż nie boli na to człek, czego nie widzi, okopowi kręci z takiego huku siła sobie dobre-

go obiecują, że siła wielka, że żywności dosyć, że za jego weściem wolności pozyskamy, znowu hetmaństwo na się i swobody otrzymamy. Znać że pisania Hezydoda nie czytali, choć już w Kijowie łaciny w schizmatyckiem skolisku przywyknęli.

*Imprudens est quisquis praestantioribus certare vult,
Et victoria privatur, et dedecore supra dolore afficitur.*

Nader głupi kto więc z potężnym wojuje,
Męstwo i sławę traci, i wszędzie szkodzi.

Ale głupstwo chłopskie nie może być inakże, ale jednej przywary. *Servile bellum* gdy *Erius* Syryjczyk zaczął w Sycylii, wielką kupę ludzi zebrawszy, siela sobie obiecował, a do tego po wielkiej części fortuna mu służyła. *Clades imperatoribus romanis multas et magnas intulit, refert Peregrinus, sed ad ultimum quis finis? A 6 Rupilio obsessus, latronum supplicio, fame et cruce mulctatur. Collat. 44.* Wielekroć raził wojska rzymskie, ale nakoniec jako łotr, złoczyńca, zbójca, więzieniem, głodem, kajdanami, palem dni swoje skończył. Obiecowali sobie z Hunią siła za takowem przyjściem swawolnego kozactwa okopowi, i mówili: *Nos imperare volumus, nobis imperari nolumus*; ale jako za takowe słowa *Anastasiusa* Bóg okrutnie skarzał, gromem zabił, chociaż do tajemnego pokoju przed pionem uchodził, jako powiada *Zonaras*, tak i waszę tę mowę w rychłej godzinie Bóg pokarze. Gdy tak obracają koronni *Filonenka*, rusza się nieborak chyżo, ale jakoś mu przecie niespora, traci wielu, rozsypuje żywność, prochów nadweręza niemało, a jeszcze okop daleko. Da sobie radę, aby mężnie uchodząc, prędko uchodził, jako niezle jeden radził. *Non a militum pendet numero victoria, sed a fortitudine et rei gerendae celeritate.* Dawszy pokój zabawie, do wiosel co prędzej obróci, prędko i sporo zawodzi, i tak zakrętami *Dniepru*, obroną błot i ostrowów, z śmiałej i srogiej ręki *J. m. p.* wojewody *krakowskiego* i *Łaszczowej* wysłiznął się, i pod okop o północy przyszedł. Tu dopiero *Kozacy* sił dohywają, wprowadzić usiłują, wychodzą z okopu jedni,

drudzy z wałów ratują; jedni wojska j. m. p. hetmana zabawiają, drudzy wprowadzić pod obroną do okopu pracują. Ale w nocy a ciemnej, wojsko i piechotę sporządziwszy j. m. p. hetman polny, wychodzących na brzeg tak potykał: rączy i lekki lud swój dworny zmknął ku Dniepru, którym do szabel rozkazał, *nam clypeus tuetur, sed gladius fortitudinis organum est*; gdy oni wypalili, zamieszala się Wołosza i Tatarowie między nie, przyśpieszył i syn j. m. p. hetmana do nich, przypadła chorągiew j. m. p. Kazanowskiego, i j. m. p. Gizickiego, i j. m. p. Boryslawskiego, i tak ich prowadzili od Dniepru. A j. m. p. hetman z ks. j. m. Jeremim Wiśniowieckim i innemi chorągwiemi tak im drogę zastanowili, iż ani tak gęsta strzelba, ani ochota wchodzących, ani fortele broniących nie nie radzili. Umierali ci broniąc wejścia, a ci życząc przejścia. *Ubi enim plus est periculi, ibi major adhibenda est cautio*. Za wejściem do okopu, mogliby byli jeszcze wojska zatrzymać w polu, a za obronieniem ku okopowi, do pokoju przychodzili. Prawie ta wojna krwią się niemałą sławiła, a w nocy uczynili byli Kozacy wielkie *stratagemata*. Naprzód w bramie okopu nikt nie stał, pragnąc aby tam chorągwie wpadały na gotowe zasadzki. Druga, Kozacy którzy się byli odsunęli od okopu, gdy chorągwie następowały na Hunię, tedy oni samopały swoją do okopu obracali, aby się przez to pokazali być rejestrowymi, iż do okopu strzelają, ale gdy odwracały i minęły chorągwie, dopiero w tył chorągwiom samopał obracali, a do okopu ustępowali. Trzecia, po ziemi od pola niedaleko okopu mostem położywszy się tak palili, których tylko szabłą znosić albo końmi deptać przychodziło. Czego odważny żołnierz i nie zbraniał się. *Qui enim vera virtute praeditus est, nihil spectat, nisi ut prosit reipub.* Dokazował tam ks. j. m. Jeremi Wiśniowiecki męstwa swojego, dokazował lud ks. j. m. Władysława Dominika Ostrońskiego, dokazował lud kanclerski. Ale komu z powinności należało, w tem niemniej usiłował, j. m. p. starosta chmielnicki z chorągwią j. k. m., chorągwie ich m. p. hetmanów, ks. j. m. Wiśniowieckiego Alexandra, chorągiew j. m. p. Stanisława Potockiego wojewody podolskiego, j.

m. p. Piotra Potockiego wojewodzica braclawskiego, pozostałego potomka po sławnym miłośniku ojczyzny j. m. p. Stefanie Potockim. Chorągiew j. m. p. Stanisława Potockiego, który na miejscu j. m. p. hetmana regiment przedtem trzymał, j. m. p. Pawłowskiego, j. m. p. Zaborowskiego i inne godne wiecznej pamięci z mężnymi rotmistrzami swymi, ponieważ żadnej chorągwie nie było, któraby tej okazji mężnie sobie poczynąć nie miała, które, luboby i tu wszystkie wspomnieć potrzeba, ale dla stęsknienia czytelnikowi, rejestr te chorągwie i towarzystwo niżej opowie. Godzien tu jest dobrego wspomnienia j. m. p. Mielecki, który w niebezpieczeństwie widząc pod zasadzką j. m. p. hetmana, zatrzymał wodza jego wypuszczone ku nieprzyjacielowi dla rzetelniejszego następowania, lubo to z niebezpieczeństwem swoim czynił. Godzien dobrego wspomnienia j. m. p. Łowczycki strażnik wojskowy, bo od nieprzyjaciela nadchodzącego i krokiem nie odstąpił. Godzien dobrego wspomnienia j. m. p. Zołtowski, bo wpośrodku ognia zdrowie swoje i sławę zatrzymawał. Godzien dobrego wspomnienia j. m. p. Mikołaj Zagórski rotmistrz j. k. m. węgierskiej piechoty, która przy boku j. m. p. pana hetmana polnego. Wpośrodku bowiem takowej nawały, gdy siedmdziesiąt więźniów celnych kozackich przy obozie pilnował, aby o jakie niebezpieczeństwo obóz nie przychodził dla więźniów, i piechota raźniej obozu wartować mogła, odłączywszy kilku więźniów na stronę, Putywłca, Skidana i Jawę, o jeden raz dawszy znak piechocie, wszystkich innych pod szablę węgierską podłożył, a potem złączywszy piechotę swoją z piechotą j. m. p. Piotra Potockiego wojewodzica braclawskiego, mężnie z nią na swawolenstwo nacierał. Są godni i inni szczególnego wspomnienia, bo tam szczególnym sposobem Bóg nauczał rycerstwo koronne, jakoby tę swawolą Bogu brzydka uskromić, a w klubę i prawidło od rzeczyposp. w konstytucyach pokazane podłożyć. *Hominis enim est peccare, Dei vero et hominis Deo proximi peccata emendare.* Trwał ten ogień wojenny i sorce bohatyrskie mężnych Eliarów koronnych godzin dwie na dzień od północy, w którym podali pisarzom i potomnym historykom pióro żelazne,

i krew swoją na tynkturę, aby nietylko dzielne ich sprawy wiecznym czasom ludzkim ku wiadomości podali, ale i to oświadczeni, iż wysokie swoje zrodzenie tak wysoką odwagą ozdobili. *Qui enim nihil aliud habet quam majorum imagines, opinione nobilis est verius quam re: at qui virtute praeditus est, unde manat illa vulgaris nobilitas, germanam ac nativam habet nobilitatem, eo namque illam conservat modo, quo et parva est.* Ciebie wlelmoż. hetmanie polny i dobrodzieju tuby mi sławić potrzeba, który jako wodę jaką krew swą dla ojczyzny i dostojenstwa j. k. m. p. naszego mciwego wylać jesteś gotów, i pragniesz; ale iż tego dowcip mój dokazać nie może, częścią iż *laudibus humanis virtus non eget, ducit enim secum laudem suam et decus*, częścią, iż sam Bóg obrońcą wielm. twojej szczególnym, który cię (w tej surowej i u postronnych sławnej wojnie kozackiej, i przedtem i teraz bronni i piastuje) sławi, i wszystkiemu światu ogłasza i ukazuje, już tam nikt lepiej wysławić ciebie nie może. Jednak tegoż od majestatu boskiego proszę, aby taką łaskę swoją przytomną tobie dając, wszyscy nieprzyjaciele krzyża ś. i koronni, hańbę od szable twojej i rady odnosili, a zawiśni zawstydzenie. *Insignis namque victoria est, quae ex hoste capitali reddit amicum et propugnaculum.*

ROZDZIAŁ VIII.

Jako wszedł do okopu Filonenko.

Wielki krasomowca *Cic. in Parad.* napisał: *Improbo bene esse non potest.* Zły trudno sobie ma tuszyć dobrze, chyba aż ziemia słońcem się stanie. Wszedł ten Filonenko do okopu, ale ze wstydem swoim i wielkim: Naprzód, iż stracił większą część wojska, gdyż w kilka set czleka tylko uszedł. Druga, iż żywności, której się od niego spodziewali, zaledwie na dwa dni było. Trzecia, iż tę jego przysługę zdradziectwem ochrzczono. Nakoniec jego samego wprzód komeszyną jawnie skarano, i łańcuch na szyję włożono. Przypatrz się proszę wojenniku, gdyby do j. m. p. hetmana tak się jaki rotmistrz by we stu koni przebił, ażaliby go nie przyjmował j. m. p. hetman wesolo, obłapiając i wiele dobrych słów mu dając? A ten z trudnością przyszedłszy, chleba (zdrowie swe prawie tracąc) dodawszy, i słowa dobrego nie odniósł, ale łajanie, kij i więzienie. Nic innego w tem nie upatruję, jedno niesprawiedliwe podniesienie ręki, a grzech. Przeto *nilhil hoc fieri turpius aut dici potest, quam eum, qui hanc personam suscepit, ut amicorum causas tueatur, laborantibus succurrat, aegris medeatur, afflictos recreet, hunc in novissimis rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse videatur. Lib. de Orat.* Nieboże Filonenku, gdzie cię tak twoi wierni przyjaciele witają i przyjmują za dobrą twą wolą, pewnie sroga fortuna nad tobą wisi, *filum* konopne na piwien, (sic)

jako i twego nenka (sic) potkała, ofiarując. *Simulatores et callidi provocant iram Dei, neque clamabunt cum vincti fuerint. Morietur in tempestate anima eorum, et vita eorum inter effeminatus. Job. 36.* Tobie cny żołnierzu koronny, i wam coście przy wojsku dotąd statecznie trwając, zdrowie i dostatki na szanie chętnie dla ojczyzny i majestatu j. k. mci zupełności rzucali, wysoko taką ochotę twoją wspomniawszy, przychodzi odważnym i słowem i piórem dziękować, i żeby takie twoje trudy, prace, koszty, straty i bóle, były miłe i skuteczne, u j. k. m. pana naszego miłościwego wspomnione, poniekąd usiłować, ale iż to w świeżej pamięci jest i u obrońców ojczyzny, i u j. k. m. p. naszego mciwego, który i kumejską wdzięcznie przyjmował, i do tej pisaniem swem ochotę w męstwie waszem odważną inwitując, animował, *reddet meritis praemia.*

ROZDZIAŁ IX.

o unieściu hardych karków kozackich ku woli j. m. pana hetmanowej.

Gdy omylna nadzieja dnia wczorajszego na ostry grot i przenikający sztych swawoleństwa surowo podała, i nie innego im tuszyć sobie nie pozwoliła, tylko co *Sallustius* powiedział: *Frustra niti, neque aliud se fatigando nisi odium quaerere, extrema dementia est*, dopiero słabą swoją fortunę być obaczyli. Nie mając już sposobu otrzymania swawoleństwa wymyślić, upaść do nóg prawdziwie j. m. p. hetmanowi a prosić o miłosierdzie postanowili. Naprzód tedy proszą, aby im posłano z którymby się mogli rozmówić rzetelnie do ich koła. Ale na co jego mość pan rzekł: *Victor dat leges*, oni jeśli pragną łaski a miłosierdzia, niechaj tu a celniejsi do mnie przyjdą. Ciężka to była swawolnemu kozactwu. Powiada *Stobaeus serm 45. Demosthenes duabus viis praepositus, altera ad tribunal, altera ad inferos, dixit, prudentem virum praepoptaturum esse eam, quae ducit ad inferos*. Zaprawdę, kogo zbrodnie i kryminały świeżo przed trybunał wprowadzają, wolałby się widzieć raczej pod ziemią, niżli przed sprawiedliwym sędzią, jakoby *prudentius* sobie radzi, wisieć prędzej kiedy godzien, aniżeli się sprawować, — tak i Kozacy ci bardzo nieradzi tego słyszeli, aby przed j. m. p. hetmana iść, i tam się umawiać. Jednak j. m. p. Piotra Komorowskiego rotmistrza j. k. m., j. m. p. Żółtowskiego piechoty niemieckiej kapitana, j. m. p. Łuwczyckiego strażnika wojskowego, j. m. p. Stefana Chomentowskiego sędziego wojskowego zniewoleni perswazyą, wysłali

Romana Pesztę ; ale Peszta przychodząc do namiotów hetmańskich tak się przeląkł, iż go *Herculeus morbus* nadbieżał, i nim rzucił. Uważ sobie wielmożny hetmanie, jaki to anioł *officii* jest obecnym przy tobie. A jeśli Attyla, lubo poganin, umiał go uszanować, gdy go obaczył przy boku ojca ś. papieża Leona, przystojniejszą jest panu chrześcijańskiemu mieć go w rewerency dla świętobliwego progressu tak na wojnie jako i w domu, *sed fortunatum hominem bene sapere decet*. Otrzeźwiony Peszta łagodną mową j. m. p. hetmana, przyszedłszy do siebie rzekł: Widzimy iż nas Bóg karze, twego miłosierdzia żądamy, o to prosimy, aby konstytucya nowa była uczyniona mopyfikowana o Kozakach, albo dotąd exekucyi nie miała, azby posłowie naszyci wrócili od j. k. m. A iż pierwsza rzecz nie była można, drugiej pozwolił im j. m. p. hetman, ale tego niechciał, aby ich wypuścić z okopu tego samego czekając, ale aby oddali armatę, potwierdzili przysięgą mowę, a w tym czasie starszym u nich i hetmanem miał być nie kto inny, jedno sam pan hetman, i ci pułkownikami, których on poda. Naznacza potem miejsce gdzieby z rejestrowymi się pogodziwszy, radę uczynili 9 Septemb. w Korsuniu, posłów obrali, spisali prośbę do j. k. m., a nim się wróćą posłowie, aby był popis rejestrowych Kozaków, a za wróceniem się posłów aby na Masłowym stawie oddali armatę, buławę, buńczuk, chorągwie, bębny, komisarze przyjmowali i pułkownicy, których im j. m. pokażą. Gdy to usłyszą Kozacy, z wielką radością do nóg upadając, za dobrodzieja, za obrońcę i opiekuna sobie j. m. p. hetmana przyjmowali i prosili — O Anastazyusie cesarzu powiada *Cedrenus*, iż gdy w senacie mowę czynił, a potem spóółstwo jednostajnym głosem krzyknęło: *Sicut vixisti, ita impera*; piękne zalecenie, znać iż miał i pańskie i chrześcijańskie obyczaje. Na taki sposób swawolne Kozactwo przypadło; gdy ich j. m. p. hetman do konstytucyi przyciągał, opierali się, — ale gdy ich przymusił, rzekli: *Sicut dixisti, ita statue*. Tak chłopku, znaj pana. Tegoż tedy dnia podał im rotę do przysięgi, i na-przód rejestrowi przysięgali, potem obłążeni, potem czarń.

ROZDZIAŁ X

o przysiędze Kozaków i Czerni.

Przysięga rejestrowych Kozaków.

My Sawa Iwanowicz, Kalenik Prokopowicz, Michajło Maxijłowicz pułkownicy wojska j. k. m. zaporoskiego, przy wojsku j. k. m. koronnem będącemu, sami od siebie i imieniem wszystkiego wojska tego przysięgamy Panu Bogu w Trójcy jedynemu, i wszystkim świętym naszym, iż my woli i rozkazaniu j. k. m., skoro posłowie nasze od j. k. m. wrócą się, we wszystkim dosyć uczynić, niwczem się nie sprzeciwiając. Tak też jaśnie wielmożnego j. m. p. hetmana koronnego we wszystkim rozkazanie jako starszego i dobrodzieja naszego pełnić mamy, i powinni będziemy. Towarzyszom naszym rejestrowym, którzy na Starcu osadzeni byli, niwczem krzywdy i nagany nie czynić, sprawiedliwość jeden drugiemu, jeśli się co przytoczyło, między sobą czynić, we wszystkim w zgodzie i miłości towarzyskiej żyć, na tem sprawiedliwie przysięgamy, a jeśli niesprawiedliwie, Boże nas zabij na duszy i na ciele naszym w niniejszym i przyszłym wieku.

Przysięga Kozaków na Starcu osadzonych.^a

My Roman Peszta, Iwan Bojarzyn, Wasil Sakun pułkownicy wojska na Starcu osadzonego, imieniem wszystkiego wojska przysięgamy P. Bogu w Trójcy jedynemu i wszystkim świętym na tem, iż co za przestępek prze-

ciw woli j. k. m. i rzeczypospolitej popelniony, jaśnie wielmożny j. m. p. wojewoda braclawski hetman polny koronny miłosierdzie pokazawszy, przebaczyć miłościwie raczył, i za namówionemi pewnemi kondycjami w osobnym skrypcie oznaczonemi i opisanemi zgoda stała się, których tedy punktów dotrzymać mamy wszyscy wola, i rozkazanie j. k. m. jako skoro do nas przyjdzie, tudzież rozkazanie jaśnie wielmożnego j. m. p. hetmana polnego koronnego, starszego i dobrodzieja naszego, we wszystkim pełnić mamy i powinni będziemy. Tych którzy z nami równo w rejestrze nie byli i z dziedzicznych dóbr, a do nas wyszli, oddaliśmy, i więcej onych do siebie łączyć i przyjmować nie obiecujemy. Towarzyszom naszym, tym którzy przy wojsku j. k. m. koronnem byli, tak starszym jako i mniejszym, żadnej krzywdy ani nagany, słowem lub uczynkiem czynić nie mamy, na tem sprawiedliwie przysięgamy, że jeżeli niesprawiedliwie, Boże nas pobij na duszy i na ciele naszym, w niniejszym i przyszłym wieku.

Przysięga Czerni swawolnej.

Przestępstwo rozpущzonego swawoleństwa naszego przypominając, aby potomność onę uznawała, i zabiegając temu, aby więcej do buntów, kupienia się, nietylko my, ale i potomkowie naszy następujący ważyć się nie chcieli, oświadczone miłosierdzie najjaśniejszego majestatu króla pana naszego przez jaśnie wielmożnego j. m. p. wojewodę braclawskiego hetmana polnego koronnego, wyznawamy; także my nad pierwsze krwią naszą podpisane, i po wiele kroć poprzysiężone komisye, wazylismy się pospółstwo do swawoli, buntów i ręki podniesienia na majestat i wojsko j. k. m. przywozdzic, i listy rozpisować, i w tych buntach siły nasze na własnych obracać panów, zapomniawszy świeżego po kumejskiej (gdzie odwagą rycerstwa klejnoty, armata, chorągwie odebrane, i pod nogi majestatu j. k. m. p. naszego miłościwego podrzucone) pod Borowicą pokazanego dobrodziejstwa, które od zawziętej huci swawoleństwa że nas nie odwiodlo terazniejszego, po świeżem przestęp-

stwie naszym; doprosiwszy się usilną uniżonością miłościwiego, tak wolą rzpltej w konstytuencyach dokładnie wyrażoną, jako i szczególną wolą jaśnie wielmożnego j. m. p. wojewody braclawskiego hetmana polnego koronnego, nam opowiedzianą, we wszystkim pełnić gotowiśmy, i komisarza podanego od j. k. m. i rzpltej, za wyjściem komisji a powróceniem się posłów naszych od j. k. m. p. naszego mciwego, przyjąć wszyscy a wszyscy poprzysięgamy. Pułkowników obranych sześciu władzę przyjmując, całe posłuszeństwo starszeństwa należyte obiecujemy. A wierzności tych nigdzie indziej tylko do samego woli jaśnie wielmożnego j. m. p. wojewody braclawskiego hetmana polnego koronnego, że ściągając się ma, przyznawamy, i pod onegoż oddawamy się wszyscy jako wierni i uniżeni poddani opiekę, z rejestrowymi Kozakami a towarzyszami naszymi, którzy byli na ten czas w wojsku j. k. m.; porzuciwszy wszystkie niechęci nasze, bratersko żyć, tak że jeden drugiemu nie zarzucać nie ma, obowiązujemy się. Armata i wszystkie znaki wojskowe na miejscu przez pułkowniki namówionem z wolą jaśnie wielmożnego j. m. p. hetmana zostawać się ma, przy której armacie półkownej nie dzieląc się ani oddalając, mieszkać będą powinni, i we wszystkim się dokładać woli jaśnie wielmożnego j. m. p. wojewody braclawskiego hetmana polnego koronnego. Ta zaś armata, która u szlachty pobrana, jako i u Kijowian, przez nas nieodwłocznie przywrócona być ma, a za powrotem posłów naszych od j. k. m. p. naszego miłościwiego, komisarzowi naznaczonemu armatę naszą i wszystkie znaki przy oddaniu posłuszeństwa, jako niżej podnóżkowie majestatu j. k. m. oddać obiecujemy się i poprzysięgamy. Obiecując to sobie po łasce j. k. m. że przy dawnych wolnościach wojska zaporowskiego zostawać będziemy, i że pozostałe wdowy a starynnych Kozaków małżonki, żadnego uciążenia ponosić nie będą. Upraszamy przytem wielmożnego j. m. p. wojewody braclawskiego, hetmana polnego koronnego, aby on przyczyną swą do j. k. m. dolegliwości Czerńców trechty-mirowskich wsparł, tak żeby komisya wywiedziona przy własnem ich zostać mogła, tudzież i skarb monastyrski

który jest przy Eliaszu, jako chwale bożej zawzięty, przywrócić kazał, w rzeczki dla ryb, nie dla żadnej jednak swejwoli, ani wycia na morze, i w pola na zwierz za pozwoleniem starszych, żeby chodzić nie zabraniał, uniżenie upraszamy. Tę tedy łaskę, dobrodziejstwo, miłosierdzie pokazane wdzięcznie przyjąwszy, całe poddaństwo i życzliwą wierność obiecujemy, i po trzecie przysięgamy na potomne czasy, aby ten obowiązek nasz wszystkim nie był tajny. *Dat.* w obozie na Uściu Starca 7 Aug. 1638.

Za zgodą wojska zaporowskiego, i za pozwoleniem pp. półkowników na ten czas obranych, i rozkazaniem tak starszych jako i mniejszych podpisuję się

Martyn Nieznański,

pisarz na ten czas wojskowy ręką własną.

ROZDZIAŁ XI.

Doznawszy rycerstwo *diem* tak *favorabilem* przeszłego, *sequenti die*, to jest *octava Augusti*, przy mszy ś. zaśpiewawszy w namiecie hetmańskim kapłani *Te Deum laudamus*, puszkarze i piechota z armaty i muszkietów *grates* po kilka kroć zesumowali. Toż uczynili i Kozacy na Starcu uścia osadzeni, zszedł tu dzień z wielką wesołością; już Kozacy wolno po obozie a rycerstwo po ich okopie chodzili, gdzie ich fortele, obrony, zasadzki i uchody dobrze obaczyli i zrozumieli. Jedni mówili, że nie podobna ich wziąć było w tym okopie, jedno *cunctando*, jako szedł z nimi j. m. p. hetman. Drudzy mówili, uważcie jako jest wielka różność żołnierza, który się uda *a stiva et aratro, ad bellum et gladium*, a który nigdy rąk swoich nie spracował. Oni nietylko muszą być nieprzełamani w pracy, ale jeszcze pracą ciężką do cięższej stawają się sposobniejszymi i ochotniejszymi, ci zaś prędko mdleć muszą. *Quae laboriosa sunt juventuti studia, haec sunt jucunda senectuti otia*. Oddawszy tedy P. Bogu dzięki, swawolni Kozacy 9 Aug. wzięli dozwole nie do domów się rozjechać; ruszyło się i wojsko koronne na stanowiska naznaczone, a j. m. p. hetman do Nizina, potem do Kijowa odjechał. Wzięło to czasu *ad 24 Augusti*, gdzie dano znać, jakoby się mieli znowu do buntów kupić Kozacy i armaty nie oddali w Kaniowie, jaką rozkazano, że radę nową mieli między sobą, przeto posłał do nich j. m. p. hetman Trojana Gołąbkowskiego z taką instrukcją.

Instrukcya urodzonemu p. Trojanowi Gołąbkowskiemu, od jasnie wielmożnego j. k. m. hetmana polnego koronnego, generała podolskiego, niżynskiego, etc. starosty, do Czechryna w pończodek rady pułkowników nowo obranych, i towarzystwa zaporoskiego do łaski j. k. m. przypuszczonego.

1. Naprzód pozdrowi wszystkich imieniem mojem, życząc im dobrego od P. Boga zdrowia, łaski j. k. m., rzpltej i nas wodzów, o którą już się starać poczeli.
2. Pytać się, czemu nad obowiązek przysięgi swojej, armaty do Kaniowa na miejsce umówione dotąd nie stawili, która jest właśnie wojskowa, a która cudza, czemu jej czyja jest nie oddali, gdyż to jest największa sprawiedliwość, oddać co jest nie swoje, przez co oboje wszelakie podejrzenie o sobie łącznie zdejmą.
3. Jeśli tego ta jest właśnie przyczyna, jakoż podobno nie insza, że dla nędznych i słabych koni nie mogli przyjsć do tego, aby tę armatę zdążali odwieść, dla tego będąc głową ich, sam w tej mierze staranie czynię, i daję uniwersał mój do Czerkas i Medwedówki, dla wzięcia podwód, aby armatę jako naprędzej na miejsce umówione stawili, aby daremny głos między ludźmi nie latał o wierze, stateczności i cnocie ich, którą j. k. m. świeżo poprzysięgli, jakoby tym postępkim i zwłoką znowu jakieś rodzilo się o nich podejrzenie.
4. Mam za to, że nie z inszej przyczyny zebrali tę radę, tylko żeby z pośród siebie godnych posłów obrali, czego życzę i ja, aby jako najuniżeniej obowiązek przysięgi swej świeżo uczynionej, przez który wszystkę wolą j. k. m. i rzpltej chcą wypełnić, i taki porządek przyjąć, jaki im rzplta opisała, sami odnieśli, a potem innego pokazania łaski j. k. m. i rzpltej jako naniżej szukali, a ja nie wątpię, że i przy mojem pisaniu które dam ich posłom, onę otrzymają, gdyż i Pismo ś. świadczy, że kto się

unika, bywa podwyższony, kto się podwyższa, upadnie nisko.

5. To też opowiedzieć, że mię te zachodzą głosy, że wiele z poddanych dóbr dziedzicznych chcą sobie przywłaszczać tytuły i wolności kozackie, co że jest i przeciwko i dawnym komisjom i terazniejszym, a nadto i przeciwko terazniejszej przysiędze ich, kiedy zwłaszcza nad ordynacją rzpltej rejestrowych większa liczba być nie może, tylko jako ją komisarze j. k. m. zesłani podadzą, tedy powiedzieć im, żeby się do tego nie mięszali, co jest przeciwko dawnym ustawom, bo Kozacy nie powinni być w dziedzicznych, tylko w dobrach j. królewskiej mej.
6. To tedy w radzie opowiedziawszy, deklaracyi ich przysłuchawszy się, do mnie powracaj. *Dat w Kijowie, 26 Augusti, anno 1638.*

Dali respons Kozacy, iż są w drodze z armatą ku Kaniowu posłani, tylko para dział większych tu w Czechryniu zostały dla niedostatku koni. A radę czynili o to, na któryby czas naznaczyć, aby się wszyscy zjechać mogli, dla posłów i obrony Zaporoża, i 9 Septembr. naznaczylichmy w Kijowie. Posłali przytem petita swoje do j. m. p. hetmana, na które tak im odpowiada j. mość.

Respons na punkta prośby posłów od pp. pułkowników do mnie przysłanych.

1. Co strony z Winohrodki, miałem ja pisanie od p. podstarościego tamecznego, że ci, których on w rejestrach prowentowych ma zdawna do powinności zamkowej, mieszkkiej, za rejestrowych się liczą, jako żywo Kozakami nie będąc; ale żeby tym, którzy są właśnie rejestrowymi i towarzystwem waszem, żeby się najmniejsza krzywda i najmniejsze bezprawie od podstarościego dział miało, o tem ani myślecie; posłę ja tam jednak pułkownika korsuńskiego. aby się w tem przejrzał, a tak za najmniejszą krzywdę towarzyszowi waszemu uczynioną, moen^o się zapoci ten pan podstarości.

2. Co o włość kumeńska, miałem i o tem pisanie od p. podkomorzego, i od p. podstarościego kumeńskiego, że gdyśmy jeszcze z sobą byli w obozie, niektóre łotrostwo w tych tam majątnościach zebrało się było, gdzie ich słudzy j. m. p. podkomorzego koronnego gromili, i snąc niektórych potracili. Więc i drudzy już po danem sobie miłosierdziu, od was odszedłszy, znowu byli niektórych poburzyli, i na folwark j. m. p. podkomorzego napadłszy, on ze wszystkiego złupili, towary wszystkie zabrali, sługę namiestnikowego zabili, i innych wiele gwałtów, podobno w nadzieję waszą poczynili, gdzie że tam Niemcy z ordynacyi mojej za ukazaniem sobie chleba przyszli, oni się nad Sulą okopali, kędy łacnieby ich Niemcy byli wzięli, gdyby odemnie takową ordynacyą byli mieli, żeby ich znosili. Uznajcież tedy jako to się łotrostwo sworują, jakiej są kary godni: jest to pamięci waszej, żeście na przeszłych popisach i sami się tego domawiali, aby żaden z Kumeńców nie był popisany, z tej przyczyny, że ci którzy są blisko Dniepru, Kozakami być mają, dla tego samego, aby się potrzebom rzeczypośp. i służbie j. k. m. wcześniej wygadzało, bo gdyby nieprzyjaciel krzyża św. wypadł, nimby z Kumna posilek przyszedł, toby tu nadegnił drugi; zaczem oni niesłusznie się tego napierają, ani wy słusznie pod swoje skrzydła brać ich macie, bo jako w stanach naszych szlacheckich, do wolności i prerogatyw szlacheckich jedno ten, który to i krwią swą obleje, i substancyą długo służy j. k. m. i ojezycznie, tak i wy do stanu swego i wolności rycerskich, na które i przodkowie wasi garłowali i wy garłujecie, aby się leda owczarze przypuszczać mieli, jeżeli słuszna i przystojna rzecz, sami uważcie, bo ci was tak wiele razów do niełaski j. k. m. i rzeczypośp. przywodzą; zbierze się kilkadziesiąt albo kilka set hultajstwa, połupią gdzie albo poszarpiją, to nie pójdzie gros, aby to chłopci uczynili, ale Kozacy, gdzie potem i wy się do nich miészacie, i tak serce j. k. m. i rzeczypośp. przeciwko wam jątrzyć

się musi. Do tego, że to jest najdawniejszy wasz przysięgi obowiązek, abyście się za tych ujmować mieli, którychście od siebie odpuścili, i którzy żadną miarą Kozakami wszyscy być nie mogą, a choćby też mogli, nie tym sposobem starać się o to mają, aby tę łaskę j. k. m. odnieśli, żeby przy równych wam wolnościach zostawali, ale temi ścieżkami idąc, któremi przodkowie wasi chodzili, i krwią i chudobami swojemi zasługując się na to j. k. m. i Rzeczypospol., gdyż dla tego w tych miastach po nad Dnieprem większe się poczyniły pulki, aby się w to kumieńscy nie utracali.

3. Widząc iż niejakaś nieufność zachodzi z obu stron między wami, że jeden drugiemu między sobą na tej pierwoci przyjaźni nie wierzycie i nie ufacie, życzę tego i proszę was, abyście do mnie do Kijowa, wzięwszy z sobą po kilkudziesiąt człeka z pulku, przyjechali, abym się z wami we wszystkim rozmówił, i sam was do jedności przywiódł: więc aby się i ta rada którą mieć będziecie do obierania posłów, przy mnie odprawiała, jako na ten czas starszym waszym. Co z większą powagą i ozdobą waszą będzie, i już wszystkie przeciwne o sobie ludzkie mniemanie z siebie złożycie.
4. Lubo ja zostałem już waszym i dóbr waszych opiekunem, życząc wam nietylko przywrócenia tego od j. k. m., do czego was pierwsi zdrajcy niecnotliwymi postępkami swemi przywiedli, że i te wioski dane są przywilejem j. k. m. j. m. p. strażnikowi koronnemu, które do monastyru trechtymirovskiego należały, ale i większych wolności waszych rozszerzenia, — że jednak tu ją zasłała j. k. m. deklaracya, na którą j. m. p. strażnik na zasiewki zbóż pieniądze swełożył, życzę tego i przestrzegam was w tem, abyście się w tej mierze uniżonymi być j. k. m. ukazali, a tych mu zasiewków zbierać nie przeszkadzali, aż przyjdzie rzetelna o wszystkim od j. k. m. wam przez posły wasze rezolucya, którą abyście skuteczną i wam pożądaną odnieśli, mocno się i ja proszę moją przyłożę do j. k. m.

5. Co się tknie pisania i skargi waszej na sługi j. m. p. strażnika koronnego, temu ja zaraz list swój posyłam, i gorąco piszę, aby sługom swym zakazał, aby najmniejszej krzywdy nie czynili; kiedy u mnie będziecie, tymczasem przyjdzie mi rezolucya od j. m. p. strażnika, którą wam ukazę, aleć przy tem prawie pisaniu waszem był u mnie sługa j. m. p. strażników, który mi to powiedział, że tam żadnego z sług j. m. p. strażnika niemasz, i owszem tak lepiej mianować go, kto tam brodzi, a j. m. p. strażnik skuteczną wam sprawiedliwość uczyni.
-

ROZDZIAŁ XII.

**Rada kozacka w Kijowie przy j. m. p. hetmanie, posłowie
obranii do j. k. m.**

**PUNKTA NAMÓWIONE W RADZIE NASZEJ ZOBOPÓLNEJ
W KIJOWIE 9 WRZEŚNIA 1638.**

1. Naprzód posłów do j. k. m. obraliśmy Romana Polowca, Bohdana Chmielnickiego, Iwana Bojarzyna, Jana Wolczeńka. Przez których jaka instrukcyja ma być dana, i prośby mają być do j. k. m. od nas zanoszone, mamy wprzód j. m. p. hetmanowi panu naszemu wielmożnemu ukazać, i na miłościwą informacyą j. m. spuścić.
2. Załogi na Zaporozie aby nie wychodzili do dalszej deklaracyi j. k. m., naznaczyliśmy z pośród siebie towarzysza, na imię Andrzeja Muchę, przydawszy mu z każdego pułku po dziesięciu człowieka godnych ludzi, który ma upatrzywszy miejsce stanąć, i żadnego nie przepuszczać, tylko potrzeba mocy w tem od j. m. p. hetmana naszego mciwego pana, aby w Krzemieńczuku ludzie będący pomocą i posłusznymi.
3. O porządku około armaty, ta ma być w Kaniowie, około niej nie ma być nic niepotrzebnych ludzi, okrom wedle zwyczaju puszkarze i armosie, których

- człowieka nad dwadzieścia nie będzie. A inszym zaraz każemy się po domach rozejść, i na tych którzy będą, uniżenie upraszamy, aby prowent był ukazany, gdyż w Kaniowie nie mają na czem żyć.
4. O tych, którzy około Hadiaczego mimo wiadomość naszą się skupili, wysyłamy z między siebie pułkownika kaniowskiego Iwana Bojarzyna, przydawszy mu z pułku po dziesięciu człowieka, dajemy mu moc taką, aby winnego, kto tym buntom i sedycom był przyczyną, wynalazłszy, na gardle skarał, a tym inszym do winnego posłuszeństwa rozejść się rozkazał. Przy którym pułkowniku, prosimy j. m. p. hetmana naszego mciwego pana i dobrodzieja, aby i sługę swego przydać raczył, a uniwersałem swym pańskim, aby tego wszystkiego dojrzał.
  5. Między nami samymi taki edykt wyszedł, abyśmy sami starszy wszędzie w miłości braterskiej żyli, tudzież i wojsko pod naszym posłuszeństwem będące, aby żaden drugiemu pod gardłem, słowem dorzucać nie miał, i sprawiedliwości świętej przestrzegać mamy, i niwczem, jak i obowiązek przysięgi naszej opiewa, wykraczać nie mamy, ale we wszystkim do jaśnie wielmożnego j. m. p. hetmana dobrodzieja naszego, jako starszego, sprawy wszystkie ścierać się mają.
  6. Ludzie którzy przedtem w jakim pułku byli, i teraz nie udając się do drugiego pułkownika, ale swemu pułkownikowi należytemu powinność i posłuszeństwo zwyczajne oddawać, i sprawiedliwość czynić dopraszać i sobie dochodzić ma. Pułkownik żaden nie-należytego sobie, tak w skargach jako i w innych sprawach przyjmować nie mają.

Lewko Iwanowicz Bubnowski, Roman Peszta, Kalenik Prokopowicz, Michajło Mamojłowicz, Wasili Sakumi, Iwan Bojarzyn pułkownicy, ze wszystkim wojskiem j. k. m. zaporowskiem.

Kopia listu do j. k. m. od Koraków.

My najniżsi podnózkowie majestatu w. k. m. pana naszego mciwego.

Tak ci, którzy do wierności poddaństwa naszego do-
trzymując trwaliśmy statecznie na usłudze wasz. król.
mci pana naszego mciwego, z wojskiem wasz. król. mci
koronnem, z jaśnie wielmożnym j. m. p. wojewodą bra-
cławskim, hetmanem polnym koronnym, i do gardł na-
szych żadną złą iskrą zapalać się nie dając, trwać bę-
dziemy, — jako i my, którzy z przykładu i zapalenia nie-
których podwódców naszych przyszliśmy byli o ten
grzech przestępstwa przeciwko najjaśniejszemu majesta-
towi w. k. m. pana p. naszego mciwego i wszystkim
rzeczyposp. — teraz kiedy już Pan Bóg na ciałach tych,
którzy nas na wszystko złe podwódzili, dekret swój krwią
pisał, innych w obce krainy, niechcąc niewdzięcznych
w ojczyźnie cierpieć, zapędził, innych przez wzięcie
podał w miłosierne ręce w. k. m. p. naszego mciwego,
i krwawych łez, któreśmy wylewali, o miłosierdzie do
jaśnie wielmożnego j. m. p. hetmana darego, dał nam
to otrzymać, żeśmy przy zdrowiach naszych zostali, upa-
damy przez posły nasze, któreśmy w radzie zupełnej
w zgodzie i jedności towarzyskiej, w Kijowie przy boku
jaśnie wielmożnego j. m. p. hetmana polnego, którego
za dobrodzieja, starszego swego i opiekuna u w. k. m.
sobie mamy, obrali, — do nóg w. k. m. p. naszego mciwego
uniżenie i płaczkliwie prosząc, my którzyśmy wierni i state-
czni byli, o osobliwą łaskę w. k. m., ci, którzy wyznawamy
się być za zwodzeniem starszych naszych winnymi, o
odpuszczenie grzechów naszych i potwierdzenie danego
nam przez j. w. j. m. p. hetmana polnego miłosierdzia, za
którem wszystko zaraz uczynić, i wszystkę wolą w. k.
m. p. n. m. i rzpltej wypełnić byliśmy gotowi, by nam
był jaśnie wielmożny j. m. p. hetman zaraz rozkazał.
I teraz jakośmy obowiązali przysięgą duszę naszą,
wprzód P. Bogu, potem w. k. m. p. n. m. tak i do
śmierci naszych przy tem stać będziemy, abyśmy nie
byli krzywoprzysięzcami, ale takimi sługami i podda-

nymi najjaśniejszego majestatu w. k. m., jako w. k. mość pan nasz młciwy rozkazać nam będziesz raczył, i jako rzplta uchwali czy już uchwaliła, na tem przestawać, przysięgę naszą tym listem naszym uniżonym powtarzamy, i sami siebie przeklinamy, aby taż szablą wojsk w. k. m. którą pola nasze gęstą krwią oblała, i nas ostatka znosiła głowy, jeżeli kiedy woli w. k. m. przeciwni być mamy. Już tedy pokornem a szczerem sercem udajemy się do miłosierdzia w. k. m., aby w. k. m. pan nasz miłościwy, jako pan litościwy, łaskawem i miłosiernem okiem wejrzeć na nas, i te naniższe prośby, które przez posły nasze wnosimy, miłościwie przyjąć raczył. A my wierności poddaństwa naszego, przy teźniejszem przysięgi obowiązku do śmierci trwając, za szczęśliwe panowanie w. k. m. Pana Bogu prosid, i z nieprzyjacielem koronnym za sławę w. k. m. i wszystkiej rzpltej, krew naszą ochotnie przelewać będziemy.

Kopia instrukcyi posłów kozoackich do j. k. m.

Naprzód najjaśniejszego majestatu j. k. m. naszego miłościwego za ten grzech któryśmy byli popełnili i przeciwko majestatowi j. k. m. wykroczyli, serdecznie żalując prosid i błagać, iżby nam z miłościwej łaski swej pańskiej miłościwie odpuścić i przepomnieć raczył, i znowu do pierwszej miłościwej łaski swej pańskiej jako naniższych podnożków, a wiernych poddanych swych przyjąć raczył, jako najuniżeniej i najpokorniej j. k. m. pana naszego młciwego prosim.

A żeśmy za ten nasz występki nadwerędzili praw i wolności naszych od ś. pamięci najjaśniejszych ich mciów królów polskich nadanych, iż to krwią naszą z odwagą zdrowia, za dostojenstwo j. k. m. i wszystkiej rzpltej przeciwko każdego nieprzyjaciela, póki jeno tchu w ciele naszym stawać będzie, nagradzać chcemy, uniżenie u nóg j. k. m. pana naszego młciwego upadać posłowie nasze będą, abyśmy przy tychże wolnościach, to jest przy gruntach i dostatkach naszych, nie kładąc w to dawnych wolności i starszeństwa, które przedtem bywały między nami, a teraz przez wolą j. k. m. i rzpltej inaksze są nadane i sporządzone, jako komisarz nad nami

i inszy przełożeni, których my z ramienia j. k. m. podanych pragnąc, i onym posłuszeństwo oddawać obowiązujemy się.

Tak też wdowy których męża w usługach j. k. m. i wszystkiej rzeczyposp. przy wodzach koronnych poginęli, iżby były obwarowane do śmierci swej, aby w pokoju żyły, a teraz przez j. k. m. pana naszego miłowego jako najuniższej i najpokorniej prosić i błagać, aby ich wedle onych w pokoju, z miłościwej łaski swej pańskiej w całe zachować raczył.

Terechtymirów, który nam był na szpital nadany od św. pamięci najjaśniejszych ich mciów królów polskich, dla ułomnych i rannych towarzyszków naszych, dla wyżywienia kilka wiosek do Terechtymirowa, które to wioski od j. m. p. Łaszcz *ad male narrata* uproszono, aby to miłościwie nam po staremu było stwierdzono, gdyż to nasze *refugium* ułomnych, i na usługach j. k. m. okaliczonych.

Żołd któryśmy przedtem z miłościwej łaski j. k. m. pana naszego miłowego mieli, a iżeśmy przez ten nasz występek stracili, j. k. m. pana naszego jako najuniższej i najpokorniej prosić i błagać, abyśmy znowu miłościwej łaski j. k. m. pana naszego miłowego i wszystkiej rzpltej, onym żołdem opatrzeni być mogli, a my w podawających się okazjach, póki tchów naszych stawać będzie, za dostojenstwo j. k. m. i rzpltej przeciwko każdego nieprzyjaciela piersiami swemi nastawiać, i ten przystęp nasz zasługować winni obowiązujemy się.

O kaduki, które po różnych Kozakach poupraszano, prosić pp. posłowie naszy j. k. m. mają, żeby to zniesiono było.

Kommissya ostateczna z Kozakami die 4 Decemb. na Masłowym stawie odprawiona.

Mikołaj z Potoka Potocki wojewoda braclawski, hetman pol. koron., jenerał podolski, kamieniecki, latyczowski, niżyński, etc. starosta, Mikołaj z Fulstyna Herbórt, kasztelan kamieniecki, skalski, Samuel Łaszcz Inczapski strażnik koronny, kaniowski, owrucki starostowie. Stanisław z Potoka Potocki wojewodzie braclawski, Piotr z Potoka Potocki wojewodzie braclawski,

Maxymilian Brzozowski podstoli kijowski, Ludwik Ollazar, Heliasz Czetwertyński, Jan Żółtowski, Jerzy Łowczycki, Roman Zahorowski, Wincenty Przerębski, Stefan na Czarnie Czarniecki, Jan Skowiecki, Jacek Szemberk, zesłani z ramienia j. k. m. na wykonanie ordynacyi rzpltej nad wojskiem zaporoskiem na świeżo przeszłym sejmie uchwalonej, komisarze, potomnym ten nasz postępek podajemy czasom. Sprawilo to *gubernium* szczęśliwie najjaśniejszego Władysława IV na ten czas nam panującego, za którym ojczyzna nasza nietylko z postronnych nieprzyjaciół *multa tulit trophaea*, ale i domowych poddane *motus et metus*, szczęśliwie z siebie i skutecznie złożyła. Sprawila dyrekcyja jaśnie wielmożnego j. m. p. Stanisława na Koniecpolu Koniecpolskiego, prymasa tej korony wielkiego hetmana. Sprawila dzielność i odwaga j. m. p. hetmana polnego, lubo częstokroć to swawoleństwo kozackie, dziś już wierne i posłuszne rycerstwo j. k. m., za powodem pewnych ojczyzny zdrajców, z których jedni przez szable rycerstwa wojska j. k. m., drudzy przez miecz sprawiedliwy polegli, niektórzy po palach zdrady swe utkwili, przeciwko przysięgom i obowiązkom poddaństwa swego wykraczając, na dziedziczną ojczyznę często jad swój wylewali. A nadto po świeżej pod Kumejkami porażce i ostatecznej przysiędze, po danem sobie przez j. p. pana hetmana polnego pod Borowicą miłosierdziu, gdy już taki im porządek, jaki teraz doszedł, rzplta na sejmie *ex hac clade* przybierała, znowu przeciwko wojskom j. k. m. i temu postanowieniu wierzgnęli, prędko jednak za dzielnem męstwem j. m. p. hetmana polnego, na ujęciu Starca osadzeni i zgłodzeni a nadto wielkością trupa swego położeni, złych geniuszów swoich odstąpić musieli, poprzysięgli wszystką wyraźną wolą j. k. m. i ustawę sejmową nad sobą przyjąć, i onejdosyć i największym i najmniejszym punkcie czynić. Co na ten czas przez nas ochotnych j. k. m. i miłych sług ojczyzny, którzyśmy tu substancye i zdrowia nasze przynieśli, pokornie *super suas cervices* przyjmując, ani się najmniejszem podaniem okazyi woli j. k. m. i takiemu rzpltej postanowieniu, które na uściu Starca przyjąć poprzysięgli, sprzeciwiając się. Naprzód na miejsce starszego swego.

jucta intentum rzeczywosp. komisarza j. k. m. j. m. pana Piotra Komorowskiego (*subjectum* i słudze j. k. m. zgodne, onym samym przyjemne, rycerskie i chciwe sławy) przyjęli. Jako przedtem przy popisie swoim one-mu mianowanemu już starszemu swemu i w osobie j. k. m. i rzpltej wiernego poddaństwa i posłuszeństwa przysięgę czynili, i one na tym placu jednostajnymi głosami twierdzili. Armatę i insze *insignia* swoje wojenne pod nogi nam położyli. Ten tedy do efektu ordynacyi rzpltej gdyśmy już wstęp wzięli, aby się punktom ordynacyi stało dosyć, wykonał j. m. p. komisarz taką, jaką znajdowała *mens* konstytucyi przysięgę, po której zaraz z rąk naszych armatę i wszystkie *insignia* nam pod nogi dane odebrał w swoją dyspozycyę, a żeby *firmiori modo* wszystka rzecz stanęła, na pułkownikowstwa obrali: na czerkawskie p. Jana Gizickiego, na perejasławskie pana Stanisława Oidakowskiego, na kaniowskie p. Ambrożego Siekierzyńskiego, na korsuńskie p. Kiryka Czyża, na białocerkiewskie p. Stanisława Kalewskiego, na czechryńskie p. Jana Zakrzewskiego, takie obraliśmy *subjecta* jakie konstytucya wyraziła, szlachtę rodowitą, w dziełach rycerkich doświadczoną, w tej usłudze rzpltej we wszystkiem zgodną, i tym jednak, aby *majore zelo* te swoje *officia* sprawowali, *concepta* w ten sposób i wykonana przez każdego *divisim* przysięgi rota: Przysięgam Panu Bogu w Trójcy św. jednemu iż na tym urzędzie wiernym będę i życzliwym sługą j. k. m. i rzpltej, ich mciom pp. hetmanom, j. m. p. komisarzowi posłuszny, we wszystkiem co będę widział i rozumiał należącego być sławie j. k. m. i dobremu rzpltej stósując się we wszystkiem do ordynacyi rzeczywospoltej. Tak mi Panie Boże dopomóż, i męka jego święta. Tu jako j. m. panu komisarzowi tak i pp. pułkownikom rzpltej podług *scriptum ad arbitrium* danego mianowanym denuncyowali. Potem dwaj assawulowie wojskowi, Lewko Buhnowski i Elias Karajmowicz, którzy przez ten wszystkie czas rozruchów, nietylko się do swej woli nie łączyli, ale i owszem wiary i poddaństwa j. k. m. wcale dotrzymując, innym wielu powodem ku dobremu byli, tym żołd po złotych 600 do roku naznaczono. Obrali

potem sześciu assawułów, pułkowników: w czerkaskiem Kalennik Prokopowicz, w perejasławskim Leszko Mokjowski, w kaniowskiem Jakób Andrzejowicz, w korsuńskim Iwan Nesterejko Buto, w białocerkiewskim Majset Korobczenko, w czechryńskim Roman Peszta, z tych każdemu dorocznego żołdu złotych półtrzecia sta. Obrani potem w pułkach setnicy: w czerkawskim Hrehory Sebastianowicz, Juczuk Śawicz, Marcin Chryckowicz, Onisko Zajacz, Bokusz Barabasz, Prokop Lasenko, Daniło Horodczania, Mojsej Opara, Bohdan Topiczka, Sebastian Bogusławski. W perejasławskim Michajło Worona, Fedko Lutaj, Hrycko Worona, Michajło Zaleski, Zacharyasz Juchotyński Perechrysta, Michajło Koszo, Seweryn Mokjowski, Misko Paskiewicz, Ostop Lisowicz. W kaniowskim Iwan Iwanowicz Bojarzyn, Andrzej Lachoda, Łukasz Krzysztofowicz, Petro Markowicz, Matwiej Kozucejko, Daniło Drobystenko, Andrzej Hunko, Ilko But, Jacko Kostenko, Teodor Dukarenko. W korsuńskim: Michajło Manniłowicz, Maxym Masterenko, Paweł Hajducejko, Iwan Juszczenko, Andruszko Bałaxienko, Mikołaj Wojanowski, Jacko Jakubenko, Szasko Dymidowicz, Bohdan Szczyskowski, Misko Iwanichenko. W białocerkiewskim: Jacko Klisza, Jacyna Lutrenko, Jacko Swierszenko, Sachno Kierycznik, Hyma Daniło, Stefan Semczenko, Sawka Moskalenko, Matyasz Połowski, Hawryło Hrolenko, Tyszko Klisza. W czechryńskim: Bohdan Chmielnicki, Teodor Jakubowicz, Dorosz Kuczkwicz, Paweł Smitka, Stefan Jakimowicz, Wasili Mackowicz, Hrycko Nurny, Andrzej Mucha, Fedor Jakubowicz Weśnia, Semen Wasilenko, z tych żołd każdemu doroczny po złotych 200. Obrani potem porucznicy ich nazwiskiem watamani, aby przy każdym setniku byli przy wszystkich pułkach. W czerkawskim Hawryło Hanus, Andrzej Lasota, Dmytro Trohimowicz, Jarmos Zołotonowski, Misko Piotrowicz, Hryniecz Szuchad, Sewen Pulwika, Olichwir Dziobolda, Iwan Łobaczenko. W perejasławskim: Iwan Hładki, Michajło Boidko, Iwan Zborowski, Jacko Rumanica, Łonecki, Misko Batojacy, Michajło Janejko, Hawryło Kaluszczenko, Nehojd z Berczan. W kaniowskim: Hrycko

Szczerbinenko, Taras Onafrejowicz, Hawryło Hrudyna, Jacko Boryszenko, Olexy Hryszkowicz, Andrzej Stankiewicz, Ichnat Tyczyna, Matwej Hład, Borys Onoszenko. W korsuńskim: Lesko Hajdziewicz, Semen Moskal, Proczyk Unieczenko, Jacko Hołubicki, Nestor Kostenko, Jachno stary Liwiński, Michajło Skiba, Fedko Brasulenko, Fedor Zołudy, Kuźma Cerrewanenko. W białocerkiewskim: Misko Oledocha, Hrycko Kurynenko, Daniło Pisarenko, Iwan Seliwan, Stecko Hurszenko, Iwan Holennik, Harko Narodenko, Waśko Putywlec, Iwan Krzywda, Waśko Błabła. W czechryńskim: Onysko Buth, Kostyn Zankowicz, Waśko Hajduk, Konrad Bartuł, Miłkołaj Poteracki, Trolim Borowicki, Buzan Kizarzenko, Jacko Tyranenko, Staśko Medwedowski, stary Iwanniszczowski, z tych każdemu żold doroczny po złotych 60, respektem innych *expens*, na armatę, rezydencyą j. m. pana komisarza, iż z armatą i kilka set ludzi żadnym sposobem być nie może podług intencji rzpltej w Trechtymirowie, za opustoszeniem i pożogą wszyskiej tej osady, gdzie się wszystkie swawolenstwo pod tę znowu po sejmie rebellią nawięcej opierało, i tam *asylum* swe miało, upatrując to, że przy ognisku siedzieć j. m. p. komisarzowi i ludziom jego na goły hibernować trudno w Korsuniu, one do woli j. k. m. i rzpltej, lubo prędszej od j. m. pana krakowskiego odmiany naznaczamy. Dalszy punkt ordynacyi, aby osiadłości kozackie, któreby im *successive perpetuis temporibus* służyły, iż przy tym terminie przyjsć do exekucyi *nullatenus* może, nie z żadnej innej przyczyny obcej, prócz samego czasu, gdzie z upadłych śniegów *signa limitum*, tak kopców, rzeczek, dróg, bagnisk, rozeznać, a zatem *fundos partiri* trudno, co się zaś tknie, abyśmy w grunty trechmirowskie wejźrzel, co się ukaże, że Kozacy co komu odjęli, abyśmy ukrzywdzonym przywrócili. A iż znowu *intercessit* j. m. pan strażnik koronny zaszczycił się przed nami przywilejem j. k. m. sobie na te dobra *tanquam post perduelles* danym, iż on już jest dobr tych possessorem, przyszło nam supersedować od tego, obie to tedy do dalszej j. k. m. woli zostawiwszy, jako tej okazyi nie żałowaliśmy zawodów naszych, zdrowiem, substancyami

naszemi, do usług j. k. m. i rzpltej, tak i w potomne czasy dostatki i krew naszą do usługi j. k. m. i rzpltej ochotnie święcimy. *Dat na Masłowym Stawie, 4 Decemb., anno Dni 1638.*

Rejestr wielmożnych mężów w potrzebie z Kozakami pozabijanych, postrzelanych, także i czeladzi [ich i koni, ab 8 Maj ad 7 Aug. w roku 1638.

Chorągwie Usarskie.

Z pod chorągwie j. wiel. j. m. p. wojewody podolskiego, starosty halickiego, kołomejskiego zabici: p. chorąży, p. Dąmbrowski, p. Odorowski, p. Paryski, p. Radomyski, p. Jasiński, p. Rochlicki, p. Rychlicki, p. Przerebmski, p. Ciepłowski. Postrzeleni: p. porucznik Błażejowski, p. Kawecki, p. Olszowski, p. Ponętowski, p. Ponętowski drugi, p. Zaremba, p. Lichowski, p. Morawiecki szkodliwie, p. Tuchalski. Czelaździ zabito 8, postrzelono 12, koni zabito 12, postrzelono 31.

Chorągiew j. m. p. wojewody braclawskiego hetmana polnego koronnego. Zabito: p. Łupińskiego, postrzelono: p. chorążego, p. Jakóba Kielczowskiego szkodliwie, p. Stanisława Kielczowskiego. Czelaździ postrzelonych i posieczonych 6, koni zabitych, postrzelonych, posieczonych 18.

Chorągiew j. m. p. wojewody braclawskiego Kalinowskiego. Zabito czelaździ 7; postrzelono: p. Olińskiego, p. Godaczewskiego, p. Daskiewicza, czelaździ 6, koni zabito 10, postrzelono 7.

Chorągiew j. m. p. kanclerza koronnego ś. pamięci; Zabito: p. Morawca, p. Wierzchowskiego, p. Okunia; postrzelono i raniono: p. Malinowskiego, p. Górskiego, p. Zaboklickiego, p. Łupińskiego, i kaliką został, p. Smarzewskiego, p. Czarnołuńskiego, p. Małaczyńskiego. Czelaździ zabito 8, postrzelono 7, koni zabitych i postrzelonych 28.

Chorągiew j. m. p. pisarza polnego koronnego, starosty bohusławskiego, p. Kazanowskiego. Zabito: czelaździ 7; p. Chlewickiemu z działa ucho ustrzelono, czelaździ postrzelono 3. Koni zabito 6, postrzelono pięci.

Chorągiew j. m. p. starosty winnickiego. Zabito p.

Grzybowskiego, p. Chałajma, p. Kuczewskiego, p. Ochja; postrzelono p. porucznika, p. chorążego, p. Nowosielskiego, p. Grabanie, p. Młazewskiego, p. Dunina, p. Strzeleckiego, p. Duranowskiego, p. Ukrymskiego, p. Kochanowskiego, p. Chojnackiego, p. Popiela, czeladzi zabito 3, postrzelono 12. Koni zabito 14, postrzelono 12.

Chorągiew j. m. p. trębowskiego, p. Bałabana: zabito p. porucznika Wróblewskiego, p. Lisowskiego, p. Trzcńskiego, p. Książopolskiego, p. Jarzębińskiego, p. Kinickiego; postrzelono p. Połędowskiego, p. Wolskiego, p. Switkowskiego, p. Grocholskiego, p. Pilipowskiego, p. Sawłowskiego, p. Wałowskiego, p. Popławskiego, p. Świętosławskiego, czeladzi zabito 4, postrzelono 6; koni zabito 10, postrzelono 17.

Chorągiew j. m. p. margrabie starosty grodeckiego. Zabito: p. Taszyckiego porucznika, p. Skotnickiego, p. Potockiego, p. Rusieckiego, p. Rusieckiego drugiego, p. Szulkowskiego, p. Siedleszczyńskiego, p. Żychlińskiego; postrzelono: p. Białobrzeskiego, p. Lipnickiego, p. Czarneckiego chorążego, p. Krzywieckiego, p. Kremskiego, p. Alexandra Białobrzeskiego, p. Samuelowi Brzozdowskiemu rękę prawą z działa ustrzelono, czeladzi zabito 4, postrzelono 5, koni zabito 14, postrzelono i pokłuto 21.

Chorągiew j. m. ks. Alexandra Wiśniowieckiego, starosty czerkaskiego. Postrzeleni: p. chorąży, i mała nadzieja życia jego była, p. Motykański w bok postrzelony, mała nadzieja zdrowia, p. Krepski w głowę, mało się spodziewać życia, p. Zatyński, p. Uniasowski dwakroć, p. Paprocki, p. Ołtarzowski, p. Sulima, p. Machowski, p. Dobrzański; zabito czeladzi 8, postrzelono 17; koni zabito 3, postrzelono 10.

Chorągiew j. m. ks. Jeremiego Wiśniowieckiego. Zabito: p. Gozdowskiego, p. Chorzeńskiego; postrzelono: p. chorążego, p. Olęckiego, p. Orzechowskiego, p. Miłkowskiego: czeladzi zabito 6, postrzelono 7; zabito: koni 9, postrzelono 2.

Chorągiew j. m. p. Wichrowskiego miecznika ziemie halickiej. Zabito: p. Czepkowskiego, postrzelono: p. Wirzbickiego, p. Mondwisza. p. Wichrowskiego szkodliwie, p. Wyszynskiego, p. Chrapowieckiego, p. Winnickiego,

p. Dłużniowskiego dwa kroć, p. Wierzbickiego młodszego; zabito czeladzi 9; postrzelono, poraniono 4; zabito koni 15, postrzelono 14, a dwa zdechły, co po Skidana na nich do Czechrynia p. Zdański z p. Kamińskim jeździli.

Chorągiew j. m. p. Moczarskiego. Zabito: p. Cedrowskiego, p. Kłębowskiego, p. Dołęckiego; postrzelono p. Ocieszalskiego w pół, mała nadzieja, p. Zabłockiego w nogę, kalika, p. Wścieklicę, p. chorążego w gębę, p. Jedlińskiego w gębę, p. Wituńskiego, p. Popłowskiego p. Machnackiego, p. Borzewickiego, p. Kowalskiego dwa razy; czeladzi zabito 7, postrzelono, raniono 8; koni zabito 10, postrzelono i raniono 16.

Chorągiew j. m. p. Piotra Potockiego wojewodzica braclawskiego. Zabito: p. Kokosza, p. Trzębickiego; postrzelono: p. chorążego, p. Przeddzieckiego dwa razy, p. Górskiego, p. Łosia dwa razy, p. Wilkowskiego dwa razy, p. Wilczpolskiego, p. Papińskiego, p. Małaszczyńskiego, p. Turowskiego, p. Wojnowskiego; czeladzi zabito 6, postrzelono 7, a p. Kaleskiemu czeladnik w potrzebie z ryszunkiem zginął; koni zabito 17, postrzelono, raniono 23.

Chorągiew j. w. j. m. p. Kamienieckiego starosty skalskiego. Zabito: p. Belinę porucznika, i innym wielu towarzystwu i czeladzi pamiętna jest ta wojna, person nie wspominam, gdyż rejestru od tej chorągwie dostać nie mógłem.

Chorągwie kozackie.

Jaśnie wielmożnego j. m. p. wojewody braclawskiego hetmana polnego koronnego, którą przyprowadził syn j. m. p. Piotr wojewodzie. Zabito: p. Dąbrowskiego herbu Jelita, p. Czuryła, p. Łęckiego; postrzelono: p. Rogowskiego, kaliką został, p. Kosowskiego, wąpiono o jego zdrowiu, p. Ostrowskiego, p. Zaleskiego, p. Żarskiego; czeladzi zabito 4; koni zabito 5, postrzelono 4.

Chorągiew j. m. p. Stanisława Potockiego wojewodzica braclawskiego, pułkownika wojsk koronnych w uiebytności j. m. p. hetmana pol. koron. Zabito: p. Siedleckiego, p. Małysza, p. Przedzimirskiego, p. Pruskiego, p. Jackowskiego; postrzelono: p. Zgorzelskiego, p. Za-

wieprzkiego, p. Łożyńskiego, p. Walickiego, p. Dołgierta, p. Zaleskiego, p. Karnickiego, p. Chreczynę kosą raniono, p. Torgowskiego rohatyną przebito; czeladzi zabito 11, postrzelono, posieczono 9; koni zabito 16, postrzelono, posieczono 13.

Chorągiew j. w. j. m. p. strażnika koronnego, kaniowskiego, owruckiego starosty, nie jeden tam żołnierz szwankuje na zdrowiu, gdzie się jego rotmistrz szczerze nieprzyjacielowi stawia; wielu tam tak z pod chorągwie kwarcianej jako dworskiej zniesiono i zrażono, ale mi do wiadomości rejestru ich nie podano dla odległości stanowisk.

Chorągiew w. j. m. p. Odrzywolskiego, starosty winnickiego. Zabito: p. Bratkowskiego chorążego, p. Boczkowskiego, p. Daszkiewicza, p. Chrzanowskiego, p. Rosachockiego; postrzelono: p. Tylickiego, p. Winnickiego, p. Kruszelnickiego, p. Garlińskiego, p. Cieklińskiego, p. Wyszynskiego, i innych dwóch towarzystwa. Czelaździ zabito 16, postrzelono 10; koni zabito 22, postrzelono 18.

Chorągiew j. m. p. Piotra Komorowskiego, terazniejszego wielkiego komisarza wojsk zaporoskich. Zabito: p. Samborskiego, p. Świerskiego; postrzelono: p. chorążego, p. Mizockiego, p. Grabskiego; czelaździ postrzelono 9; koni zabito 21, postrzelono 20.

Chorągiew ks. j. m. p. Czetwertyńskiego. Zabito: p. Łukomskiego, p. Leśniowolskiego, p. Koślakiewicza, p. Liśniowolskiego; postrzelono: p. porucznika, p. chorążego, p. Modliszowskiego, p. Hohoła, p. Kozuchowskięgo, p. Jodłowskiego, p. Krzecowskiego, p. Słostowskiego, p. Kórowskiego, p. Zaleskiego, p. Zyskiego, p. Budzińskiego, p. Korczewskiego, p. Kieszczedowskiego; czelaźdnika zabito 1, postrzelono 4; koni zabito 11, postrzelono i posieczono 10.

Chorągiew j. m. p. Bożysławskiego. Zabito: p. Bieleckiego, p. Bylińskiego, p. Tałkowskiego; postrzelono: p. porucznika, p. chorążego, p. Walickiego, p. Garbowskięgo, p. Kosowskiego, p. Więckowskiego, p. Wasilkowskięgo, p. Moszockiego, p. Dunina, p. Osińskiego, p. Skowrodka, p. Mirowickiego; czelaździ zabito 5, postrzelono i posieczono 15.

Chorągiew j. m. p. Chrzastowskiego. Zabito: p. Skrzyń-

skiego, p. Łąckiego, p. Łęszczyńskiego, p. Jabłonowskiego, p. Zarębę, p. Dabrawskiego rohatyną przebito; czeladzi zabito 3, postrzelono 5; koni zabito 6, postrzelono 7.

Chorągiew j. m. p. Kazanowskiego sekr. j. k. m. Zabito: p. Lisowskiego; postrzelono: p. porucznika, p. Domaniewskiego, p. Zaleskiego, p. Korczaka, p. Kłodzińskiego, p. Lwowskiego, p. Jarobykowskiego; czeladzi zabito 8, postrzelono siedmi.

Chorągiew j. m. p. Zahorowskiego; Zabito: p. Ciesielskiego; postrzelono: p. Tymienieckiego, p. Linczowskiego, p. Porzuskę, p. Poświanieskiego, p. Zieniawskiego, p. Zbruszką; czeladzi zabito 7, postrzelono 3; koni zabito i postrzelono 7.

Chorągiew j. m. p. Gdeszyńskiego. Zabito: p. Porwanieckiego, p. Bogusławskiego, p. Paszkowskiego, p. Paszkowskiego drugiego; postrzelono: j. m. p. rotmistrza, p. chorążego, p. Koziarowskiego, p. Zakrzywskiego, p. Muchańskiego; skaliczono: p. Sołomowskiego, p. Łosiatyńskiego, p. Leszczowskiego, p. Sochę, p. Poświanieckiego, p. Mieczkowskiego; czeladzi zabito 8, postrzelono 6; koni zabito 8.

Chorągiew j. m. p. Gizickiego, i j. m. p. Pawłowskiego, i j. m. p. Mieleckiego, które przed wojski często uprzedzały, i nie teraz ich m. rotmistrzami swymi czule i szczerze j. k. m. p. swemu młciwemu i rzeczyposp. służą, nie bez wielkiej szkody zostawali; jedno z żalem tego zażywam, iż osobnego spisania ich mieć nie mogłem.

Chorągiew nadworna j. m. p. hetmana polnego koronnego. Zabito 4 towarzyszków, dwóch postrzelon, koni zabito 10, postrzelono 7.

Kompanij i regimentów niemieckich wiele naruszono, bo z placu uchodzić nie wiedzą. Węgierskiej piechoty j. m. p. hetmana polnego koronnego i j. m. p. Piotra Potockiego wojewodzica braclawskiego wiele naruszono. Także panięcych draganów, piechoty, Kozaków i wybrańców wiele pobito i poraniono, których pamiętka nienaruszona, jako przed sobą wiktoryą i klęskę sporządzający Bóg ma w niebie, tak im nagrodę wieczną w chwale swojej nieśmiertelnej niechaj z miłosierdzia swojego odda. Amen.

